

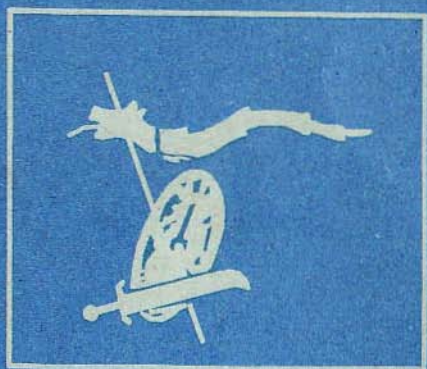
2507/L

7/1

Nicolae Gostar Vasile Lica

SOCIETATEA GETO-DACICĂ DE LA BUREBISTA LA DECEBAL

3881

Editura Junimea

A 8507/1

3881

Nicolae Gostar

Vasile Lica

SOCIETATEA GETO-DACICĂ
DE LA BUREBISTA LA
DECEBAL

Coperta | GEORGE SCUTARU

Mezeul Haidii Alba Iulia
BIBLIOTECĂ
Nr. inv. H 8557/1 1981

Nicolae Gostar

Vasile Lica

**SOCIETATEA
GETO-DACICĂ
DE LA
BUREBISTA
LA
DECEBAL**

3.881

Junimea — 1984

P R E F A Ț Ă

În prezentarea istoriei unui popor nu e de ajuns să i se reconstituie succesiunea evenimentelor politice și militare, ci, tocmai pentru înțelegerea deplină a acestor fapte, se impune, cu egală necesitate, să i se cunoască firea, însușirile și aptitudinile, organizația, modul său de viață, deprinderile și tendințele spirituale, tradițiile sale, graiul și cultura, într-un cuvânt tot ceea ce caracterizează formele și valorile societății pe care o alcătuiește. În ce îi privește pe strămoșii noștri geto-daci, cele două categorii esențiale de preocupări au fost avute în vedere în toate sintezele istoricilor moderni, culminând cu magistrala operă a lui Vasile Pârvan „Getica“, dar, oricât de stăruitoare atenție li s-a acordat și cu oricât de înaltă competență au fost tratate, problemele societății geto-dace comportă mereu reexaminări și discuții. Din cauza insuficienței izvoarelor respective, reprezentate prin știrile

ce ni s-au păstrat de la autorii greci și latini, sporadice, avare, nu totdeauna clare și uneori chiar contradictorii, rămâne încă mult loc pentru studierea acestor probleme sub noi aspecte și din noi puncte de vedere, în lumina permanentei vigilențe a spiritului critic, precum și a noilor informații produse mai ales prin considerabila dezvoltare a cercetărilor arheologice. Numai că, oricât de eficiente prin caracterul lor direct și concret, rezultatele acestor cercetări nu pot contribui masiv și hotărîtor decît la progresul acelor ramuri ale preocupărilor de caracter social care sînt atestate prin documente concrete, ca viața economică și cultura materială. Altminteri, pentru alte probleme sociale, ca particularitățile de comportare, structura și organizarea, tradițiile, cultura spirituală, observațiile arheologice nu pot folosi decît rareori și mai mult prin indicii parțiale și deducții indirecte. Pentru aceste probleme rămîn suverane izvoarele scrise, care, avînd în vedere insuficiența lor, cer mereu revizuire.

Prezenta lucrare „Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal“, care se datorește colaborării dintre regretatul profesor Nicolae Gostar, eruditul conferențiar de istorie antică de la Universitatea „Alexandru I. Cuza“ din Iași și merituosul său discipol Vasile Lica, are ca obiect tocmai unele dintre acele probleme sociale ale geto-dacilor care depind prin excelență de izvoarele literare, cum sînt: structura socială și organizarea politică, regalitatea, aristocrația, preoțimea, clasa comarților, aspectele sclavagiste, proprietatea, apariția Statului. Limitarea cronologică a subiectului la intervalul dintre Burebista și Decebal este justificată atît prin faptul că e vorba de perioada cea mai evoluată și mai caracteristică a neamului geto-dac, cît și prin frecvența știrilor scrise perti-

nente, care tocmai pentru această vreme sînt relativ mai explicite.

În raport cu lucrările anterioare despre geto-daci, reprezentînd opere de sinteză în care tratarea problemelor sociale se menținea, firește, mai mult la generalități, cartea de față este pentru prima dată dedicată special numai analizei acestor probleme, care pot fi astfel studiate mai pe larg, cu o examinare insistentă a izvoarelor de bază, în scopul de a stabili concordanțele logice cele mai plauzibile. Sforțările de selecție critică a datelor oferite sau numai sugerate de izvoare au fost îndeplinite de cei doi autori cu o remarcabilă sîrguință și cu rezultate originale, care, dacă pe alocuri rămîn în stadiul de încercări ipotetice supuse discuției, în schimb, în multe cazuri, pot fi înregistrate ca bunuri cîștigate pentru știință.

Inițiativa acestei lucrări a venit de la profesorul Nicolae Gostar, pe care de mai mult timp îl preocupau problemele societății geto-dace. El îi propusese studentului său, Vasile Lica, drept temă pentru teza de licență, studiul acestor probleme, cu îndrumările cuvenite, avînd apoi prilejul să aprecieze foarte favorabil realizarea tezei. În anul următor a convenit cu discipolul său să alcătuiască împreună prezenta carte, fiecare contribuînd cu capitole despre problemele pe care le aprofundase de predilecție. Ca un document elocvent al acestei înțelegeri, am avut sub ochi o scrisoare din 25 ianuarie 1978 trimisă de profesorul Gostar de la Iași lui Vasile Lica la Brăila (unde acesta funcționează ca profesor de liceu). Prin textul scrisorii i se propunea lui V. Lica tema lucrării cu trăsăturile ei principale, precizîndu-se și distribuția capitolelor. Aflăm astfel că la acea dată Nicolae Gostar scrisese deja o parte din capitolul referitor la realitatea geto-dacă, redactase complet capitolul VII des-

pre Statul geto-dac și adunase tot materialul necesar pentru întocmirea capitolelor II, IV, și V, privind clasele sociale, iar lui Lica îi reveneau capitolele III (sacerdoțiul) și VI (proprietatea), precum și restul din capitolul I (regalitatea), pe care le redactase din nou, pe baza tezei de licență, și le supusese aprobării maestrului său, care le găsisese „bine redactate“.

În epistola sa, Gostar se arăta foarte grăbit să ia legătura cu Editura „Junimea“ pentru a-i propune publicarea lucrării, exprimându-și grija că încă nu pusese la punct toate capitolele ce își asumase. Graba sa era motivată, desigur, de dorința ca lucrarea să apară pînă la apropiata aniversare, în 1980, a celor 2050 de ani de la crearea primului Stat geto-dac centralizat. Nicidecum nu se putea gândi că, la cei abia 56 de ani ai săi, el nu va mai apuca data acestei aniversări și nici măcar încheierea anului la începutul căruia își redacta scrisoarea. În noaptea de 22 octombrie 1978, cînd tocmai sosise la Constanța, unde a doua zi urma să participe la Sesiunea științifică a Muzeului tomitan cu o importantă comunicare despre sensul expresiei *Dacorum fratrum* din „inscripția lui Ti. Plautius Silvanus Aelianus (CIL XIV 3608—ILS 986)“, referitoare chiar la o preocupare din capitolul I al lucrării proiectate, a fost răpus subit de un atac de cord. Comunicarea avea să fie prezentată, numai la nouă ore după năprasnicul sfîrșit al Autorului, de către elevul și colaboratorul său Vasile Lica. Eu prezidam ședința respectivă și, împreună cu toată asistența, am fost mișcat de tonul îndurerat cu care devotatul discipol citea ultimele gânduri scrise de către maestrul său.

De acum înainte lui Vasile Lica îi revenea sarcina de a duce singur la capăt opera de colaborare începută de amîndoi. Pe baza notelor și conceptelor de interpretări rămase de la profesor, d-sa a reușit să redacteze foarte

convenabil capitolele acestuia despre aristocrație, despre comai și despre sclavi și să completeze capitolul I despre regalitate. Și, astfel, mulțumită pioasei sale străduințe — îndreptățind cu prisosință încrederea ce îi arătase maestrul —, lucrarea a fost dusă la bun sfârșit, alăturându-se acum la bibliografia științifică despre geto-daci ca o prețioasă contribuție.

Inchei această prefață cu un gând de pios omagiu în amintirea colegului meu mai tânăr profesorul Nicolae Gostar, care a fost un cercetător învățat și neobosit, cu o valoroasă activitate științifică. Originar din Transilvania, de la Deva, participase, ca elev al lui Constantin Daicoviciu, la săpăturile acestuia de la cetățile dace din munții Orăștiei. De asemenea, am avut și eu prilejul, în 1950, să-i prețuiesc colaborarea la săpăturile mele de la Poiana-Piroboridava pe Siret. El însuși avea apoi să conducă explorarea cetății dace de la Bîtca Doamnei lângă Piatra-Neamț (poate Petrodava) și a cetății romane de la Bărboși la gura Siretului lângă Galați, căreia i-a descoperit substratul getic. Tot lui i se datoresc o serie de studii despre antichitățile romane și preromane din Dacia întreagă, dintre care unele, foarte importante, privesc spațiul Moldovei. Toate se remarcă printr-o ingenioasă originalitate, cîteodată îndrăzneață, dar totdeauna de o probitate și de o conștiinciozitate exemplare. Capitolele sale din lucrarea de față, ultimele roade ale unui spirit mereu frămîntat de căutarea adevărului despre trecutul îndepărtat al patriei, reflectă aceste însușiri științifice la un distins nivel. Iar valoarea contribuției elevului său la întregirea și desăvîrșirea lucrării constituie o dovadă că Nicolae Gostar a fost și un bun și eficace profesor, izbutind excelent să transmită noilor generații de slujitori ai științei tezaurul său de cunoștințe și de experiență

Radu Vulpe

INTRODUCERE

De la celebra interogație, *Perit-au dacii?*, a lui B. P. Hasdeu, interesul pentru cunoașterea istoriei getice cunoaște dimensiuni impresionante în cultura românească. Însemnătatea cunoașterii și, deci, a studierii istoriei geto-dacilor nu mai este, de multă vreme, o chestiune ce se cere serios argumentată, pentru a fi socotită cu adevărat o problemă științifică. Aceasta și pentru că studiile istorice au pus în lumină nu atât realizările civilizației geto-dacice în sine, cât, mai ales, rădăcinile acestei civilizații și prelungirile ei în timp. Această tendință a istoriografiei este în strînsă relație cu studierea etnogenezei românilor, venind cu rezultatele ei drept elemente menite să contureze o imagine a acestui important proces istoric. În aceste condiții, importanța cunoașterii istoriei geto-dacilor a luat dimensiuni naționale. În acest sens, este semnificativ că interesul pentru cunoașterea istoriei getice a depășit cu mult cercurile istoricilor, antrenînd aproape toți oamenii de cultură, încă și publicul larg manifestînd dorința unei cunoașteri cît mai profunde și mai exacte a acestei istorii. Însemnătatea de ordin național-politic a istoriei străbunilor noștri daci este relevată, de o manieră incontestabilă, de hotărîrea conducerii de partid și de stat de a aniversa, în 1980, 2050 de ani de la apariția primului stat centralizat pe aceste locuri, întemeiat de către Burebista. Semnificațiile ce se desprind de aici demonstrează, strălucit, însemnătatea și necesitatea studiului profund al antichității geto-dacice și, în egală măsură, apreciază și legitimează demersul istorio-

grafic precedent și contemporan, schițând și direcțiile dezvoltării sale ulterioare.

Prezența și rolul politic al geto-dacilor în lumea veche au fost subliniate încă de autorii antici. În cadrul relatărilor acestora însă nu și-au aflat locul și informații mai ample asupra structurii sociale și organizării politice a geto-dacilor. O explicație pentru această situație ar constitui-o aproape generala lipsă de preocupare a autorilor vechi pentru asemenea probleme, îndeosebi în cazul popoarelor „barbare“. Cîteva *Getica* au fost scrise în antichitate, dar din ele nu ne-au rămas decît jalnice fragmente, constituind surse pentru serioase dispute filologic-istorice moderne. S-a

toriografie despre calitatea și cantitatea informațiilor literare vechi, relative la geto-daci. De fapt, aproape fiecare intervenție istoriografică nu face altceva, în cazul în care nu relevă pasaje, pînă atunci necunoscute, decît să dezbătă asupra calității de document istoric a relatărilor vechi în general uzitate.

Sub acest raport, nu aducem în discuție nici o relație veche, total necunoscută istoriografiei, întrucît așa ceva, în condițiile de azi, este practic imposibil, căci toți autorii vechi au fost editați, iar în ce privește epigrafele descoperite pînă acum, aproape toate au fost inserate în diferite *corpus*-uri, ori semnalate în alte locuri. Ce se mai poate face, în afara străduințelor pentru restituiri și emendații pertinente, este relevarea cîte unui loc dintr-un autor vechi sau dintr-o inscripție, încă neutilizate. În acest sens, am relevat cîteva pasaje pentru problemele în dezbateră, unora le-am dat și alte tălmăciri, mai apropiate de semnificația textului, toate acestea îngăduind formularea unor puncte de vedere noi sau sprijinirea altora vechi. Prin urmare, vom apela, la fel ca înaintașii noștri, tot la Herodot, Strabon, Dion Chrysostomos-Iordanes, Cassius Dio și la ceilalți autori vechi, în general cunoscuți cercetătorilor antichității geto-dacice.

În ce privește inscripțiile relative la Dacia înainte de romani, în general cunoscute sînt doar decretele onorifice din cetățile grecești pontice, pentru unii vrednici cetățeni, în care sînt amintiți dinastia geto-daci Zalmodegikos, Rhemaxos și Burebista. La fel de cunoscută este

și inscripția dacică de la Grădiștea Muncelului, DECEBALVS PER SCORILO. Sînt cunoscute discuțiile stîrnite în istoriografie de aceste inscripții, fapt semnificativ, încă o dată, pentru dificultățile deosebite întîmpinate de cercetătorul istoriei getice. S-a mai încercat și utilizarea unei alte inscripții, în legătură cu proprietatea funciară la geto-daci, de către A. Bodor, care a adus în dezbatere epigrafa dobrogeană CIL, III, 14447¹. În ce ne privește, am adus în discuție, sperăm cu temei, o inscripție cunoscută ca foarte importantă pentru istoria provinciei Moesia și, pînă acum, de relativă însemnătate pentru istoria Daciei înainte de Decebal. Este vorba de inscripția CIL, XIV, 3608, conținînd elogiul funerar al vrednicului guvernator al amintitei provincii, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus².

Am putea adăuga, la titlul lucrării noastre, și mențiunea-precizare „după...” sau „în lumina izvoarelor literare”. Nu o facem, întrucît, am apelat, deseori, și la documentele arheologice. Neîndoielnic, pentru chestiuni de structură socială și instituții politice, nu această categorie de izvoare este suportul documentar de bază, dar ele nu pot fi ignorate, întrucît vin, de multe ori, să reliefeze o afirmație vagă a unui autor vechi.

Vechimea demersului istoriografic asupra antichităților geto-dacice este considerabilă, măsurînd cîteva secole. Însă această chestiune nu nepreocupă aici. Intenționăm, în acest cadru, să schițăm cîteva linii ale efortului istoriografic în încercarea sa de a soluționa problemele structurii sociale și ale organizării politice din Dacia înainte de romani.

Se știe că primele încercări de sinteză asupra istoriei geto-dacilor, întocmite după reguli științifice, sînt de după jumătatea secolului trecut și aparțin istoriografiei străine, în care aflăm lucrări serioase ca cele semnate de către W. Bessell³ ori E. Roesler⁴. Interpretări pertinente aflăm și în lucrările unor autori ca J.-A. Vaillant, R. Bengner, A. Ubicini, J. Jung etc., antologați recent de M. Mușat în *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român* (București, 1980). Nu trebuie să ne așteptăm însă ca în aceste lucrări să fie surprinse direcțiile de dezvoltare a societății dacice. Ele poartă amprenta timpului

în care au fost scrise, fiind remarcabile, mai ales, ca opere de erudiție, lăsînd în umbră, din acest punct de vedere, multe producții istoriografice de astăzi. Pentru timpul lor, ele reprezintă un însemnat cîștig, considerînd faptul că autorii lor au făcut operă de culegători de texte vechi, relative la daci, ceea ce le sporește valoarea. Deși nu toate interpretările lor sînt actuale, multe din ele sînt puncte de plecare pentru cercetările de astăzi.

Cea mai reprezentativă lucrare din secolul trecut rămîne, totuși, spre cinstea istoriografiei noastre, *Dacia înainte de romani*, apărută la București, în 1880, opera lui Gr. Tocilescu, premiată atunci, pe bună dreptate, de Academia Română. Deși nu toate considerațiile lui Gr. Tocilescu pot fi acceptate astăzi — precum ar fi cea referitoare la natura regalității dacice — altele sînt de o mare pătrundere și finețe. Să amintim, aici, numai încercarea de a surprinde *bostes* și oamenii de rînd, care este de o manieră surprinzătoare mai cu seamă pentru unii istorici, cu atît mai mult cu cît, se pare, nici unul nu cunoaște soluția propusă de Gr. Tocilescu⁵.

Problemele ce vor fi dezbătute în lucrarea de față au fost, în parte, tratate și în opera lui V. Pârvan, cu nume de nobilă rezonanță, *Getica*, datorită căreia cercetările despre geto-daci au căpătat un puternic și rodnic impuls. Atît cît s-a ocupat de problemele sociale și de instituțiile politice, V. Pârvan a lăsat, acolo unde nu a emis ipoteze interesante, aprecieri cumpătate, în cel mai bun spirit științific. Să reținem, aici, numai interesanta sa afirmație, după care regele dac era, precum în Macedonia, un *primus inter pares*, cel dintîi între egali⁶, afirmație care, ușor corectată reprezintă, cum se va vedea, cea mai importantă achiziție istoriografică în această problemă.

Între istoricii străini din secolul nostru, care au întreprins cercetări serioase asupra tracilor, referindu-se, de multe ori pertinent, și la problemele în dezbatere, amintim pe G. Kazarow și pe Hr. M. Danov⁷. Interesante referiri la istoria socială a geto-dacilor întîlnim și la cel mai de seamă cercetător al elenismului, M. Rostovtzeff⁸.

Considerînd realizările istoriografiei nemarxiste, fie și numai după cele abia înfățișate, se poate conchide că

ele lasă mult de dorit în ce privește concepția istorică. Cu toate că meritele, îndeosebi ale celor citați, nu pot fi neglijate, totuși, în ce privește maniera de abordare a problemelor sociale, ea poartă ampreta concepției lor filosofico-istorice idealiste.

Plecînd în general de la realizările anterioare, istoriografia noastră marxistă a încercat soluționarea unor probleme legate de proprietatea funciară din perioada Burebista-Decebal, în ideea stabilirii, apoi, a naturii raporturilor sociale, a contribuției antagonismelor sociale la apariția statului.

Întîi de toate, o serioasă atenție a fost acordată studierii naturii organizației politice din vremea lui Burebista și Decebal, unde, pînă acum, nu s-a ajuns la un consens. Unii istorici sînt de părerea că geto-dacii au avut un stat, cel mai remarcabil susținător al acestei teorii fiind C. Daicoviciu, în vreme ce alții neagă, mai mult sau mai puțin categoric, prezența statului dac. Dezbaterea s-a purtat, pînă acum, cu seriozitate, încercîndu-se un riguros examen critic al relatărilor vechi, precum și punerea la contribuție a datelor arheologice, fapt care a avut drept rezultat avansarea unor ipoteze și aprecieri făcute cu bun-simț și spirit științific. Nu au lipsit, totuși, unele interpretări tendențioase și unele accente polemice inutile, din partea susținătorilor celei de a doua teorii.

O altă problemă care a atras atenția, la fel de serios, este natura relațiilor economic-sociale din Dacia secolelor I î.e.n. — I e.n. : sclavagism sau comună primitivă, iar acum, întrucît a doua ipoteză și-a vădit neseriozitatea, se pune problema dacă în Dacia acelei vremi a fost un sclavagism începător sau o variantă a ceea ce Marx a denumit „mod de producție asiatic“. „Tributalismul“ societății geto-dacice este, acum, aproape o modă în istoriografia noastră, odată cu furtunoasa dezbateră începută de marxiștii francezi, îndeosebi, asemenea dezbateri proliferînd și aiurea. Ceea ce este interesant de observat, din punct de vedere istoriografic, este că, în genere, istoricii noștri mai noi se socot deschizători de drum în compararea realităților geto-dacice cu cele orientale, cînd asemenea idee datează de la Th. Mommsen⁹. Aprecieri foarte însemnate, chiar în sensul discuției lor, se află la I. Nes-

tor¹⁰ și, îndeosebi, la A. Bodor¹¹. După cum se știe, cel mai însemnat susținător al sclavagismului societății geto-dacice a fost C. Daicoviciu¹². În ce-i privește, ceilalți istorici susțin că realitățile geto-dacice nu mai pot fi comparate cu lumea greco-romană, ci cu acelea orientale, avînd în vedere precizările lui Marx, întrucît numai așa vom ajunge la rezultate corecte¹³. O corectă și dreaptă apreciere a determinărilor teoriei susținute de către C. Daicoviciu aflăm la H. Daicoviciu¹⁴, care arată că eforturile cele mai însemnate au fost îndreptate, la vremea aceea, spre demonstrarea prezenței, la daci, a statului și mai puțin spre cercetarea naturii societății din vremea lui Burebista și Decebal.

Aceste direcții istoriografice ne interesează, întrucît ele au dezbătut chestiuni legate de clasele sociale, de raporturile dintre ele, de rosturile sacerdoțiului, de natura aparatului administrativ etc. Elementul esențial al acestor dezbateri îl constituie chestiunea dacă în Dacia erau veritabile clase sociale, dacă aceste clase sociale aveau sau nu asemănare cu ceea ce cunoaștem în societățile sclavagiste ori în cele tributual-asiatice. Răspunsul, atît pentru unii cît și pentru ceilalți, nu este greu de bănuț.

Se ridică întrebarea : care din cele două teorii este pe calea cea dreaptă, sau, de ce nu, dacă vreuna din ele se află pe această cale ? Ce se poate observa însă, fără dificultate, este că problemele acestea nu au fost dezbătute decît în cadrul unor lucrări care nu aveau drept intenție specială așa ceva. Or, o asemenea situație nu putea rămîne fără urmări. Analiza izvoarelor vechi s-a întreprins, de multe ori, în grabă, efortul de a se căuta alte locuri în relatările autorilor antici fiind destul de redus în comparație cu dificultatea problemelor în dezbateri, chiar dacă între cei mai asidui „căutători de izvoare“ îi aflăm pe D. M. Pippidi ori Vl. Iliescu.

Așa se face că, acum, nu avem nici un studiu complet sau aproape complet despre natura regalității dacice, aprecierile existente fiind întemeiate pe una sau pe cîteva informații vechi, nu cele mai semnificative. Nu dispunem de nici o analiză serioasă a informațiilor vechi despre oamenii liberi, de rînd. Și exemplele ar putea con-

tinua. Toate aceste împrejurări afectează, evident, posibilitatea cunoașterii, cel puțin în bună parte, a dimensiunilor informației vechi, iar o analiză și o concluzie limpede asupra problemelor amintite devin, astfel, imposibile. Iată de ce se impune dezbateră acestor probleme într-o lucrare special consacrată lor, unde să fie studiate, pe larg, clasele și categoriile sociale, instituțiile politice de bază și relațiile de proprietate din Dacia înainte de romani.

O asemenea lucrare ne propunem să realizăm, evident, fără pretenția că, prin aceasta, vom avea și ultimul cuvânt în problemele dezbătute¹⁵. Ea va cuprinde șapte capitole, în care ne vom ocupa de regalitate, de *tarabostes*, de sacerdoțiu, de *κομῆται* — *capillati*, de sclavi, de relațiile de proprietate și, în sfârșit, de problema statului. Dezbateră, într-un asemenea cadru a acestor probleme, va contribui, sperăm, la o mai bună cunoaștere a vieții sociale a vechilor daci, a formelor organizării lor politice.

Neîndoielnic, nu toate concluziile noastre vor fi originale. Chiar dacă am nutri asemenea gând, practic, în limitele bunului simț, aceasta este imposibil. Încă nu sîntem atinși de acea dăunătoare atitudine spirituală, întîlnită îndeosebi

care pretinde „să gîndească încă o dată de la capăt totul“¹⁶. Vom căuta să formulăm încheieri bazate pe o serioasă analiză a izvoarelor vechi, astfel ca prin ipotezele noastre să nu aducem un deserviciu științei istorice. Ne vom strădui să contribuim la întărirea climatului sobru, științific, propice progresului cercetărilor istoriei geto-dacilor, mai ales acum, cînd, în diverse publicații, diverși „cercetători“ și „cunoscători“ ai acestei istorii avansează ipoteze pe care le cred imbatabile, promovîndu-le zgomotos, fără a lua aminte la realitate.

Evident, geto-dacii nu au trăit izolați de alte popoare și civilizații ci, așa cum pe drept se subliniază și în *Programul P.C.R.*, îi aflăm în raporturi strînse cu vecinii lor și cu marile civilizații ale antichității, influențele fiind, însă, reciproce¹⁷. În aceste împrejurări, este sigur că între formele de organizare social-politică ale geto-dacilor și ale unora din vecinii lor au existat asemănări. Nu e

mai puțin adevărat însă că metoda comparativ-istorică trebuie utilizată foarte atent, tot timpul urmînd a fi foarte reținuți. În acest sens trebuie judecată aprecierea lui V. Pârvan, care combătea pe cei ce susțineau identitatea absolută dintre cele două mari ramuri ale lumii tracice¹⁸.

Din titlul nostru s-ar reține, pe bună dreptate, ideea că cercetarea noastră este strict limitată la perioada din istoria Daciei cuprinsă între Burebista și Decebal. Este adevărat că această perioadă ne va preocupa în primul rînd, dar nu credem că depășirea, uneori, a limitei cronologice, impusă de precizarea „...de la Burebista...“, este o chestiune ce ar trebui, în afara mărturisirii ei, și serios argumentată, pentru că este firească cercetarea evoluției fenomenului.

Încă o dată, mărturisim că nu avem credința că cele spuse de noi, în cele ce urmează, sînt în afara oricărei discuții. Nu facem parte dintre aceia care, referindu-se la punctele de vedere ce nu le aparțin, le împart, cel puțin ciudat, în „mai apropiate sau mai depărtate de adevăr“. Nutrim numai speranța că această lucrare va stîrni interesul cercetătorilor problemei care, probabil, se vor apleca asupra ei. Sperăm că cititorii vor găsi în ea elemente de interes pentru istoria getică. Dacă încercarea noastră este sau nu o contribuție, oamenii și vremea o vor arăta.

3.881

Capitolul 1

Cadrul politic. Generalități

Structura socială și instituțiile politice constituie obiectul lucrării noastre dar este necesară și expunerea unor elemente de istorie politică, realizându-se astfel o imagine a cadrului în care a evoluat societatea dacică de la Burebista la Decebal.

Aceste generalități reprezintă, în bună parte, o sinteză a rezultatelor la care a ajuns istoriografia de la noi din țară și din străinătate. Istoria politică a Daciei, spre deosebire de domeniul asupra căruia insistă cartea de față, a atras un mare număr de învățați, ale căror eforturi, oarecum ușurate de o informație literară antică relativ mai bogată, s-au concretizat în apariția unei impresi- onante literaturi științifice¹. De aceea, vom proceda la prezentarea câtorva probleme din care unele controver- sate.

Etno-lingvistic, geto-dacii erau indo-europeni, din grupul *satem*, constituind ramura nordică a numeroaselor populații tracice. Nu este locul aici, desigur, al unei dez- bateri asupra grelelor și încurcatelor probleme ale in- do-europenisticii, pe care savanți de renume nu au reușit să le rezolve². Dar este utilă o privire asupra proble- mei, care ne interesează mai mult, a patriei primitive a indo-europenilor plimbată prin toată Europa și Asia, uneori după naționalitatea și sentimentele patriotice ale emitenților respectivelor ipoteze. Astăzi, cei mai mulți specialiști sînt de acord că patria primitivă a indo-euro- penilor a fost undeva în teritoriul de dincolo de Donet, de la Caspica la Urali³, deși alții o plasează între Carpați și Caucazul nordic⁴, dar aproape nimeni nu mai susține că

originea indo-europenilor ar fi fost în Germania nordică și în Scandinavia⁵. Restrîngînd cadrul geo-lingvistic și trecînd la problema desfacerii traco-dacilor din grupul populațiilor indo-europene, constatăm o divergență între arheologi și lingviști. Arheologi eminenti cunoscători ai problemei admit „că în epoca bronzului (circa 2000—1100 î.e.n. sau după alții 750 î.e.n.) se desprind traci din populațiile indo-europene, atestate în acest spațiu în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului (2500—2000 î.e.n.)... populațiile anterioare din spațiul respectiv (carpato-balcanic) cărora le aparțin culturile neolitice, erau preindo-europene, neputîndu-se pune, din punct de vedere arheologic și lingvistic, pe seama indo-europenilor“⁶. Pe de altă parte, unii lingviști susțin că „în spațiul carpato-danubiano-balcanic, indo-europenii nu s-au suprapus vreunei populații aloglote“, ei fiind „cel puțin din neolitic, autohtoni aici“⁷. În ceea ce privește detașarea geto-dacilor din blocul tracic, specialiștii consideră că din sec. VIII î.e.n. ar putea fi vorba de geto-daci, dacă cultura Basarabi, a cărei răspîndire acoperă aproape toată aria răspîndirii lor, le poate fi atribuită⁸. Nu trebuie să se uite faptul, pozitiv în sensul celor de mai sus, că Herodot, IV, 93, relatează despre riposta geților la invazia persilor, ripostă ce nu se poate imagina decît din partea unei populații constituită deja într-o formațiune politică, ceea ce presupune că individualitatea acelei populații are o anume vechime. Relativ la limba geto-dacilor, lingviștii au avansat mai multe ipoteze, dintre care se detașează cele susținute de către I. I. Russu, urmat de mulți specialiști români și străini, și Vl. Gheorghiev și cîțiva partizani ai săi⁹. I.I. Russu conchide, în urma unei analize complexe a tuturor datelor problemei, că „poziția limbii traco-dace este următoarea : un idiom indo-european *independent* din grupa de răsărit *satem*“¹⁰. La rîndul său, Vl. Gheorghiev susține că nu se poate vorbi de o limbă *traco-dacă*, ci de una *daco-moesiană*, deosebită de cea *tracă*¹¹, ipoteză cu multe elemente discutabile. S-a avansat recent și o altă ipoteză potrivit căreia ar exista o limbă *getică*, mai apropiată de *tracă* și mai îndepărtată de *daco-moesiană*, dar neseriozitatea argumentelor aduse ne dispensează de a mai insista asupra ei¹².

Una dintre cele mai importante probleme ale istoriei geto-dacilor o constituie delimitarea teritoriului locuit de ei înainte de cucerirea romană. Așa cum se știe, cercetarea problemei apelează la două categorii fundamentale de izvoare — informațiile literare și documentele arheologice — care nu concordă mereu între ele. Neconcordanța lor se datorează faptului că cele dintii nu sînt, în această problemă, atît de precise ca documentele arheologice, care sînt mai susceptibile de a ne furniza date mai exacte asupra difuziunii geto-dacilor. Cercetătorii avizați ai chestiunii, considerînd datele oferite de descoperirile arheologice de la noi din țară¹³ și din străinătate¹⁴, găsesc că expansiunea geto-dacilor a avut ca puncte extreme *Olbia* (E), *Bratislava* (V), *Cerepin* (reg. Lvov) la nord și *Veliko Tîrnovo* la sud¹⁵. Specialiștii problemei precizează că răspîndirea culturii „clasice” geto-dacice (sec. II î.e.n.—I e.n.) s-a realizat „în două arii principale concentrice: o arie centrală în care această cultură este reprezentată prin așezări, descoperiri funerare, depozite și tezaure etc. și în care principalele componente își găsesc antecedente locale, și o arie periferică unde descoperirile geto-dace apar într-un mediu care, chiar dacă avusese inițial un fond general tracic, în veacurile IV—II î.e.n. a făcut parte din aria culturii Latene celtice (în vest) sau a celei scitice tîrzii (în est) și unde, deci, o origine locală nu poate fi dovedită”¹⁶. Concluzia care se degajă este că aria centrală, care ar putea fi cuprinsă între Nistru (E), Tisa (V), Carpații Nordici (N) și Balcani (S), coincide cu teritoriul de formare a poporului și a limbii române.

Întrucît sîntem aici, nu putem să nu amintim unele „erezii” istoriografice în contextul unui efort științific prob, care vrea să reconstituie, din sărace informații, tabloul istoric și social-etnic al acestor părți de lume. Dacă pentru secolul XIX, cînd la dispoziția istoricilor nu stătea tot instrumentarul științific de astăzi, mai erau admise ipoteze năstrușnice despre caracterul germanic, celtic¹⁷ ori slav al geto-dacilor, sever „reprimat” de către un Gr. Tocilescu¹⁸, astăzi asemenea ipoteze ne fac să ne îndoim de seriozitatea demersului științific al emi-

tențiilor, așa cum este cazul, de pildă, cu cei care îi socot slavi pe costoboci¹⁹.

Deja, în cursul acestei *prolegomena*, am amintit despre cel dintîi fapt de istorie politică a geților — rezistența lor, repede înfrîntă, dar rezistență, care l-a entuziasmat pe Herodot, în fața oștirii regelui persan Darius I (Herodot, IV, 93)²⁰. Autorii vechi, documentele epigrafice ne informează despre alte evenimente politice desfășurate în acest spațiu într-o cadență destul de rapidă. Din ansamblul acestor informații directe și indirecte se degajă cîteva concluzii : 1° geții „fac istorie“ începînd din sec. VI î.e.n., în vreme ce frații lor dacii din cetatea Carpaților abia din sec. I î.e.n. Atragem atenția că expresia „fac istorie“ trebuie înțeleasă în sensul relațiilor politice „internaționale“ și, în același timp, trebuie să avem în vedere atît direcția din care se „crea“, atunci, istoria universală,^{20a} cît și caracterul subiectiv al informațiilor vechi. Mai precis, nu mereu geto-dacii au fost subiect al relațiilor politice „internaționale“ ale acelei vremi, cît mai ales obiect al lor. Sînt cîteva din elementele principale de la care ar trebui să pornească o analiză a izvoarelor (*Quellenforschung*) acestei perioade ; 2° din informațiile literare vechi căroră, din păcate, nu le putem alătura mereu documentele arheologice irelevante în multe cazuri pentru istoria politică, rezultă că în intervalul de timp dintre expediția persană (514 î.e.n.) și secolul lui Burebista, geto-dacii, pe întreg teritoriul locuit de ei, erau organizați în formațiuni politice mai mult sau mai puțin evolute. Situația aceasta este elocventă în sensul participării, dacă putem spune astfel, a tuturor geto-dacilor la crearea statului lui Burebista. Revelator ar fi momentul regelui Oroles, din sec. I î.e.n., învingătorul bastarnilor²¹.

Semnificativă pentru participarea geto-dacilor de la răsăritul Carpaților la crearea statului dac de mai tîrziu este și prețioasa informație oferită de decretul onorific din Dionysopolis, de unde aflăm că grecul Acornion a stabilit, în beneficiul orașului său, relații cu un dinast geto-dac, rezident în *Argedava*, care ar putea, foarte bine, să fie aceeași cu *Zargidava*, menționată de Ptolemeu, III, 10, 8, „pe lângă riul Hierasus“ (Siret), în

Moldova²². Posibilitatea ca *Argedava* să fie *Zargidava* se întemeiază pe faptul că înaintea cuvîntului *Argedava* a fost gravată încă o literă, din care au rămas doar două haste orizontale, ceea ce i-a îndreptățit pe editorii decretului să vadă litera Σ (sigma)²³. În atare situație, dinastul dac l-a primit pe „ambasadorul“ Acornion la *Sargedava*. Cum cea mai sigură lectură a toponimului rămîne *Sargedava*, cum niciodată dacii nu formau toponime prin adăugarea lui — *dava* la numele rîurilor²⁴, cum, în realitate, în antichitate rîul Argeș nu se numea *Argesis*²⁵, nu vedem vreun impediment serios în identificarea *Sargedavei* cu *Zargidava* de la Ptolemeu²⁶. Ar fi interesant de știut, desigur, numele dinastului geto-dac, rezident în sudul Moldovei, la *Zargidava*. Cum în decretul lui Acornion nu poate fi vorba despre tatăl lui Burebista sau despre acesta din urmă, nu pare imposibil ca respectivul dinast să fie Oroles, localizat, ipotetic, în Moldova și estul Transilvaniei²⁷. Ipoteza avansată are în vedere mai multe fapte istorice, consemnate de autorii vechi, precum și contextul de istorie generală al epocii. Așa cum am relevat mai sus, Iustinus — Trogus Pompeius (XXXII, 3, 16,) pune în seama lui Oroles înfrîngerea bastarnilor. Avînd în vedere informațiile lui Titus Livius, *Periochae*, CIII, Cassius Dio, XXXVIII, 10, 3; LI, 26, 5, despre înfrîngerea lui C. Antonius Hybrida în 61 î.e.n. de către bastarni lângă Histria, s-ar putea ca victoria bastarnică a lui Aroles să fi avut loc în jurul acestui eveniment. Astfel privind lucrurile, apare și mai semnificativ faptul că bastarnii redevin activi abia în vremea „diadohilor“ lui Burebista (vezi conflictul cu romanii relatat de Cassius Dio, LI, 23, 2), pentru că în timpul marelui rege ei nu au avut, chiar dacă erau refăcuți după înfrîngerea în fața lui Oroles, suficientă libertate de mișcare. Se poate ridica fireasca întrebare: nu este Burebista cel care i-a înfrînt pe bastarni? Ceea ce pune sub semnul întrebării o asemenea ipoteză este faptul că nici un text antic nu menționează lupte între Burebista și bastarni. Strabon, care relatează pe larg despre campaniile lui Burebista, nu amintește de bastarni printre populațiile barbare înfrînte de acesta, iar faptul nu este dintre cele mai ușor de trecut cu vederea. Singurul rege,

deci, care, pînă la unificarea deplină a Daciei de către Burebista, reprezenta o importantă forță politică și militară în măsură să asigure protecția orașului Dionysopolis era învingătorul bastarnilor regele Oroles, a cărui „capitală“ era, foarte probabil, la *Sargedava—Zargidava*²⁸.

Nu este locul, desigur, într-o expunere succintă asupra destinului geto-dacilor de la geneza și pînă la apusul lor, al rememorării atît de cunoscutelor relații geto-macedonene ori a altor raporturi politice mai puțin importante²⁹. Tocmai de aceea, este utilă revenirea la principalele probleme ale epocii lui Burebista, care s-a bucurat în ultima vreme de o stimabilă și rodnică preocupare istoriografică³⁰, al cărei principal merit stă în deșteptarea interesului opiniei publice față de istoria Daciei înainte de romani. Dar este la fel de evident că nici epoca lui Burebista nu poate fi, aici, decît schițată în cîteva din trăsăturile ei principale, fiind atinse doar cîteva probleme controversate în istoriografie.

Cronologia epocii lui Burebista este îndeajuns lămurită pentru a putea fixa la jumătatea sec. I î.e.n. apogeul statului său³¹. Ceea ce evidențiază statul lui Burebista, în contextul istoriei Daciei, este încheierea pentru întia oară a unei organizații politice de un asemenea tip și extensiune teritorială. Consecința firească a acestei situații a fost impunerea statului dac în contextul politic general al epocii de o manieră cu totul deosebită în raport cu cea în care o făcuseră geto-dacii în perioada anterioară, mai mult accidental și fără a influența, cum avea să se întîmple sub Burebista, „opinia publică“ romană³² și cele mai importante cercuri militare și politice ale Republicii.

Istoriografia și arheologia au luminat, mai cu seamă de la Vasile Pârvan încoace, legăturile Daciei cu marile civilizații mediteraneene, legături exprimate, în special, sub forma adaptării „importurilor“ de cele mai diferite naturi la exigențele civilizației și spiritualității dacice, dar și a aportului traco-dac la civilizațiile mediteraneene³³. Concluzia care se degajă este că Dacia s-a impus în contextul general al epocii, începînd cu marele rege Burebista.

Foarte recent, s-a avansat ipoteza unui Burebista „restaurator“ al elenismului: „Devenind stăpîn la sud de Dunăre, el a controlat implicit și Sciția Mică și va fi fost interesat să aibă relații normale, dacă nu speciale, cu cetățile grecești din Dobrogea pentru a se vedea politicește bine încadrat în ceea ce credem că va fi fost gîndul său și al poporului în fruntea căruia venise: refacerea economiei elenistice sub imperiul oriental al Romei. Susținem, din aceste motive, că statul pandacic al lui Burebista a constituit pentru cetățile grecești litorale o pavază și un răstimp de liniște după cum acțiunea lui Pompei, cu care Burebista urma să-și conjuge eforturile, apărea ca o speranță cu atît mai luminoasă, cu cît se înfiripa după episodul compromițător pentru Roma, al politicii lui Antonius Hybrida în Dobrogea“³⁴. Dacă ideea de „integrare“ în contextul general al vremii este justă, semne de întrebare suscită însă ipoteza „restaurării“ elenismului de către Burebista, mai bine-zis argumentul ei principal — protejarea de către rege a cetăților grecești de la Olbia și Apollonia. Nu ridicăm această obiecție din vreo prejudecată istoriografică și pentru că aproape întreaga istoriografie a chestiunii susține că Burebista a *cucerit* aceste cetăți³⁵, ci pentru că autorul ipotezei în discuție susține că opinia „tradițională“ nu se bazează pe texte sigure, ci pe conjecturi și „fragile consonanțe cronologice“, fără a aduce un singur izvor în care să fie menționat *numele* lui Burebista — *cuceritor* al acestor cetăți.³⁶ Dacă nu este locul, aici, al unei dezbateri ample a chestiunii, cîteva observații se impun totuși. Dacă este socotită conjecturală reconstituirea evenimentelor, propusă pe baza informației lui Dion Chrysostomos, *Orat.*, XXXVI, 4, despre distrugerea Olbiei de către geții lui Burebista, M. Gramatopol nu explică, în mod convingător, de ce sînt „fragile consonanțe cronologice“ reconstituirile incriminate. În locul citat din Dion Chrysostomos aflăm că „ultima și cea mai îndelungată cucerire (se spune că a avut loc) nu mai departe de acum o sută cincizeci de ani. Geții au luat atît orașul Boristene (Olbia) cît și alte cetăți asezate pe țărmurile Pontului Stîng pînă la Apollonia“³⁷. Este adevărat, aici nu este menționat numele lui Burebista, dar se poate pune întrebarea: cînd au

mai fost geții în măsură să cucerească litoralul pontic de la Olbia la Apollonia, după propriile cuvinte ale filosofului călător în Dacia din vremea lui Decebal? Nici odată, în afara epocii lui Burebista! Dealtfel, textul este clar în sensul că între evenimentul distrugerii Olbiei și evenimentul cuceririi de către geți a litoralului pontic autorul nici măcar nu sugerează, nicidecum să afirme vreo cezură temporală. Că nu este numele lui Burebista menționat de Dion Chrysostomos ori în cunoscutele epigrafe contemporane (sau aproape) marelui rege³⁸ este adevărat, dar nu există nici dovada (măcar aceasta) că filosoful întocmea vreun raport politic-militar, unde se cuveneau a fi date toate „elementele“ problemei. La fel se poate admite că faptele și oamenii erau prea bine cunoscute de emitenții respectivelor decrete onorifice, pentru a mai fi amintite. Aceste sumare considerații au încercat să sublinieze că ipoteza combătută de M. Gramatopol nu se bazează pe conjecturi și „fragile consoanțe cronologice“, ci pe o serioasă analiză și coroborare a faptelor de istorie „locală“ cu cele generale.

Este prea bine cunoscut momentul alianței dintre Burebista și Pompei, precum și implicațiile sale, iar dacă mai insistăm asupra lui o facem doar pentru a reaminti faptul că prin acest act politic Dacia se impune ca cel mai important stat european de la fruntariile Republicii Romane³⁹.

Disoluția marelui stat dac a antrenat importante modificări pe harta politică a Europei, care înfățișa, la marginile lumii romane în continuă expansiune, mai multe fragmente din impunătorul stat al lui Burebista (Strabon, VII, 3, 11).

Dintre toate problemele politice ale Daciei de la Burebista la Decebal, mai importantă apare aceea a continuității statale, mai bine-zis a ideii refacerii statului dac. Deși autorii vechi și unele epigrafe⁴⁰ menționează dinaști în toate regiunile locuite de daci, ideea refacerii statului se poate urmări doar în interiorul arcului carpat. Aici se poate afirma cu certitudine o continuitate a regilor de la Burebista la Decebal și cu destulă probabilitate prezența unei *dinastii*, ceea ce ilustrează existența acestei idei. Argumentele acestei ipoteze vor fi

aflăte, în parte, în capitolele următoare (*Regalitatea; Sacerdoșii; Statul*). Aici vom înfățișa doar „lista“ dănaștilor daci de la Burebista la Decebal: *Burebista — Coson — Cotiso — cîțiva regi necunoscuți — Comosicus — Scorilo — Duras — Diurpaneus*, unul și același cu *Decebal*, care este un supranume, un „nume de victorie“ dat lui *Diurpaneus*, după ce l-a înfrînt pe Fuscus⁴¹. Deși larg dezbătută în capitolul următor (*Regalitatea*), nu poate lipsi din acest expozeu concluzia unei severe analize a textelor, relevînd că unificarea unei bune părți a Daciei s-a produs spre sfîrșitul domniei împăratului Nero⁴², regele unificator nefiind altul decît *Scorilo*, tatăl lui *Diurpaneus—Decebal*⁴³.

Confruntarea daco-romană continuă și după Burebista cu o intensitate crescîndă, devenind la Roma subiectul unei serioase preocupări a Imperiului, care vedea în *Dacorum gens nunquam fida* (Tacitus, *Hist.*, III, 46) un pericol real pentru frontiera sa dunăreană. Istoriografia noastră și cea străină a înfățișat în lucrări ample și serioase politica Imperiului la Dunăre și riposta dacilor, așa încît nu este locul reluării, în acest cadru general, a tuturor problemelor. Dar trebuie reținută impresia adîncă produsă asupra anticilor de rezistența eroică a dacilor și a regelui lor erou, Decebal⁴⁴. Un istoric aprecia, cu sensibilitate, că marile monumente — Columna lui Traian și Trofeul de la Adamclisi — nu sînt „monumente triumfale ale înfrîngerii și umilirii dacilor, ci ale proslăvirii acelei *virtus* întru care învingători și învinși s-au regăsit o dată mai mult egali în fața sacrificiului suprem“⁴⁵.

Cucerirea Daciei și includerea ei în cuprinsul Imperiului Roman au deschis o nouă epocă în istoria teritoriilor carpato-balcano-pontice. Asupra acestui fapt atrăgea atenția istoricilor noștri secretarul general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu, spunînd că „în această perioadă s-a realizat simbioza daco-romană și a început formarea unui nou popor, bazat pe cele mai înalte virtuți ale dacilor și romanilor. Așa s-a născut poporul român (subl. ns.)“⁴⁶. Comemorîndu-l pe împăratul Traian, V. Pârvan interpreta, cu particulara lui sensibilitate, „actul de naștere“ a poporului român, Columna lui Traian: „Priviți pe alba columnă din Roma, povestea cea tristă

a căderii Daciei. Sunt chipuri cioplite, în marmora rece, a marelui foc, care a topit două popoare într-unul⁴⁷.

Dar cucerirea Daciei de către romani nu a însemnat dispariția dacilor din istorie. Nici vorbă despre exterminarea celor din cuprinsul provinciei, ori de retragerea lor în fața romanizării⁴⁸. Dacă mențiunile privind dacii din provincie sînt mai rare în izvoarele literare și mai bine reprezentate în monumentele epigrafice, ca să nu mai amintim de cele arheologice, dacii liberi sînt frecvent amintiți de către autorii vechi. Frecventele lor atacuri și expediții de pradă în Imperiu sînt ilustrate nu numai în izvoarele literare⁴⁹, dar și în titlurile imperiale *Dacicus Maximus*, *Carpicus Maximus*⁵⁰. Arheologii au ajuns la concluzia, întemeiată pe ample cercetări sistematice, că după cucerirea Daciei se dezvoltă o a treia fază importantă în evoluția culturii geto-dace, al cărei centru de greutate se află în afara arcului carpatic⁵¹. Imperiul Roman a avut de înfruntat grele atacuri din partea costobocilor și a carpilor, împotriva cărora a recurs chiar la deplasarea unor importante contingente carpo-costoboce în cuprinsul granițelor sale⁵². Prin vitalitatea lor, prin masivul aport etnic, dacii au avut un rol deosebit în istoria Imperiului Roman, rol comparabil cu al illirilor⁵³. Dar, se ridică o problemă de metodă, în ceea ce privește cercetarea aportului traco-dac. Integrați în Imperiu, geto-dacii, cu toată contribuția lor militară, etnică, nu vor impune vreo modificare esențială de ordin politic ori spiritual-ideologic, Imperiul rămînînd mai departe *roman*⁵⁴. Nu sînt decît deformări răuvoitoare afirmații ca a lui Lactantius, *De mortibus persecutorum*, XXIII, 5 ; XXVII, 9, care atribuie daco-romanului Galerius, ajuns împărat, intenția realizării unui *Imperium Dacicum*⁵⁵.

Intrați în contact cu civilizația și cultura romană cu mult înaintea sfîrșitului erei vechi, cuprinși apoi în limitele Imperiului, geto-dacii se vor romaniza profund, pentru că romanismul de aici va fi mai cu seamă *rural* și aceasta va fi forța existenței sale prin atîtea valuri neprielnice ale istoriei⁵⁶. Dacă acest proces are mai puține elemente necunoscute, în schimb căile principale prin care s-a produs romanizarea dacilor liberi abia în vre-

mea din urmă au fost elucidate: 1⁰ contactele dintre păstorii daci romanizați și cei neromanizați, realizate în procesul transhumanței; 2⁰ „colonizarea“ teritoriilor neocupate de romani cu zecile de mii de captivi latinofoni, aduși din Imperiu în cursul expedițiilor de pradă întreprinse de către dacii liberi ori alte neamuri din vecinătatea Daciei romane⁵⁷.

Dacă nu se poate distinge vreo modificare instituțională în Imperiul Roman ca urmare a influenței dacice, nu este mai puțin adevărat că o anumite perenitate a organizării social-politice a dacilor este un fapt în afara oricărei îndoieli. Se știe că la dacii liberi se continuă vechea organizare de pe vremea lui Decbal. Nu cunoaștem, din păcate, elemente mai precise din „sistemul“ politic-social al dacilor liberi, dar știm că au în fruntea lor dinăști, precum acel *Pieporus*, rege al costobocilor, a cărui soție, *Ziais*, a murit la Roma (*CIL*, VI, 1801). Se pune întrebarea dacă nu ne aflăm în fața unor adevărate state dacice, ceea ce nu ar fi de mirare, ținând seama de forța atacurilor frecvente împotriva Imperiului.

Dar perenitatea organizării sociale a dacilor se constată și în provincia Dacia și oricine recunoaște că faptul este dintre cele mai demne de interes. În acest sens, ilustrul savant, care a fost V. Pârvan, în același „memorial“ dedicat imperatorului Traian arăta că după retragerea aureliană „din nou se îndesesc satele după străvechea obicinuire dacică. Din nou se clădesc casele numai după antica tradiție tracă. Și portul lucrătorilor țarinei roditoare a rămas același ca înainte de venirea oaspeților italici. Și așezămintele vieții lor simple, sătane, înaintea cărora și romanul trebuise să-și îndoie legile lui rigide, organizînd rural Dacia, se reîntăresc, ca în străvechile timpuri libere“⁵⁸. Continuată, această direcție de cercetare ar putea aduce noi lumini în problema organizării social-politice a vechilor români din feudalismul timpuriu, dar, în același timp, legitimează preocuparea pentru cunoașterea aceleiași organizări în Dacia înainte de romani.

Capitolul II

Regalitatea

În istoria oricărui popor care a atins nivelul de organizare superioară statală, un loc de seamă îl ocupă succesiunea și faptele suveranilor, ale conducătorilor, care au stat în fruntea statului respectiv. Se întâmplă ca cronologia celor mai importante evenimente să fie cunoscută după anii de domnie ai unui anumit suveran sau, acolo unde istoria este milenară, ca în Egipt și China, după numele unei anumite dinastii. Întâmplări extraordinare, ieșite din comun cum ar fi eclipsele de lună sau de soare, cometele erau consemnate după anii de domnie ai suveranilor. De numele suveranilor se leagă situația de bunăstare sau de rea stare a unei țări, de fericire sau nefericire a poporului, de bună recoltă sau de foamete, de liniște și prosperitate sau de mari nenorociri și suferințe pe capul unei țări.

Existau, oare, și la geto-daci asemenea concepții despre rege și regalitate? Greu de spus! Autorii vechi abia ne oferă câteva date, din care culegem nume de regi, cu puțină nădejde de a surprinde o posibilă linie dinastică în vremea statului dac. Informațiile vechi oferă, de asemenea, puține date asupra raporturilor regalității cu cei conduși, date care să îngăduie surprinderea caracteristicilor definitorii ale instituției în dezbatere, locul ei în structura politic-socială a geto-dacilor.

Probabil că această împrejurare a determinat o oarecare „retragere istoriografică“, regalitatea nefăcând obiectul decît unor aprecieri generale, situație care explică și multe din erorile săvîrșite. Istoricii precedenți au apelat, în aprecierea regalității dacice, la comparații inte-

resante, care merg de la califatul arab¹, pînă la regalitatea macedoneană². Demersul lor este firesc, ținînd seama de starea documentelor de care dispunem și ni-l înșușim cu aceleași speranțe ca și ei.

Referindu-se la regalitatea din Vechiul Orient, a „imperiiilor mondiale“, M. Rostovtzeff arăta că aici regele era izvorul și centrul puterii, deținînd puterea executivă, legislativă și juridică. El își poate prezenta activitatea legislativă ca fiind inspirată de zei, putînd schimba orice lege. Același autor arată însemnătatea religiei, care reprezintă unul din elementele de unitate a regalității. Legată strîns de religie, puterea regală apare nelimitată, de esență divină, fiind răspunzătoare doar în fața zeilor pentru actele sale. Sprijinită pe armată, pe funcționari și pe preoți, regalitatea Vechiului Orient cere supușilor o ascultare oarbă³. Observații interesante, în acest sens, aflăm și la G. G. Florescu, care arată că structura politic-religioasă constituie, de altfel, fundamentul comun pentru toate statele Orientului vechi, unde puterea este exercitată, atît în interior cît și în exterior, de un șef unic, considerat fie ca o divinitate, fie ca reprezentantul acesteia pe pămînt⁴. Se cuvine amintită și remarca lui P. Cloché, care, referindu-se la regele Macedoniei, arată că acesta nu ne apare, precum despoții Egiptului sau Asiei, îndepărtat și aproape necunoscut poporului⁵.

În ceea ce privește regalitatea oriental-elenistică, după cum reiese din aprecierile specialiștilor, ea nu diferă, în ceea ce privește atitudinea monarhului față de supuși, de cea din Vechiul Orient. Faptul nu este de mirare, avînd în vedere mediul politic-social în care s-au instalat diadohii lui Alexandru. Referindu-se la poziția regelui din Egiptul ptolemeic, față de supușii săi, A. B. Ranovici arată că aceștia îl considerau urmașul faraonilor. Regele Egiptului elenistic era, de asemenea, proprietarul suprem al pămîntului. El era zeificat, instituindu-se cultul suprem al regelui, cu o preoțime riguros ierarhizată⁶. Același autor are pătrunzătoare observații și asupra regalității seleucide. Utilitatea acestor observații pentru problema noastră este prea mare, ca să nu le acordăm atenția cuvenită. „Spre deosebire de po-

lisurile grecești, care aveau ο πάτριος πολιτεία și πολιτικοί νόμοι, adică o formă de guvernământ tradițională și legi proprii elaborate și fixate în scris, regatul Seleucizilor nu avea legi scrise. În vigoare se aflau doar niște norme moștenite pe calea tradiției de la Macedonia și de la Persia sau stabilite, de la caz la caz, de voința regelui, sprijinit pe «prieteni» și pe armată. Dând pe soția sa Stratonice în căsătorie propriului său fiu Antiochos, Seleucos s-a adresat cu acest prilej trupelor căroră, potrivit relatărilor lui Appianos (*Syr.*, 61), le-ar fi spus: «Prin aceasta nu introduc la voi nici un fel de obiceiuri persane sau ale altor popoare, ci institui mai degrabă următoarea lege, care va fi comună pentru toți: ceea ce regele hotărăște este totdeauna drept». În această anecdotă își găsește, de fapt, expresia o concepție despre puterea regelui deosebită de aceea care exista în Macedonia. Armata nu mai constituie izvorul puterii, așa cum era într-o anumită măsură pe vremea lui Alexandru; faptul acesta nu-i greu de înțeles, întrucât armata nu mai era acum recrutată din Macedonia iar noua monarhie, cu toate că păstra tradițiile culturale și devenise stegarul elenismului în Orient, era un fenomen absolut nou și nu o simplă continuare a monarhiei macedonene⁶.

În ceea ce privește regalitatea macedoneană, aprecierile specialiștilor problemei, după cum se va vedea, sînt unanime în a o socoti fundamental deosebită de cea oriental-elenistică. Dealtfel, acest fapt a fost remarcat anterior din considerațiile lui P. Cloché⁸ și A. B. Ranovici⁹, mai sus citate. Ceea ce deosebește aceste două tipuri de regalitate este, după cum rezultă din aprecierile lui A. B. Ranovici¹⁰ și din sublinierile altor specialiști ai problemei¹¹, prezența adunării armate sau a luptătorilor, care hotărăște în probleme importante, limitînd în unele etape ale evoluției istorice a Macedoniei puterea regelui.

Mai mulți istorici admit că, în vremea lui Filip al II-lea și a lui Alexandru Macedon, puterea regelui față de popor era cu totul alta decît în perioada anterioară¹². Un remarcabil istoric¹³ arăta, referindu-se la perioada anterioară lui Filip al II-lea, că statul macedonean avea

un caracter patriarhal „col re primo tra i pari“. Și alți autori sînt de părerea că, în acest timp, regele macedonean nu era decît un rege patriarhal, un șef de război¹⁴. Interesant este însă faptul că după Filip și fiul său Alexandru constatăm o revenire, într-o anumită formă, la sistemul de guvernare din perioada anterioară, în sensul că autoritatea adunării armate nu mai este atît de mult golită de conținut ca în vremea celor doi regi. Este o constatare făcută de A. Momigliano, care arată că dacă în vremea lui Filip al II-lea adunarea poporului în arme nu se opune voinței șefului ei, sancționîndu-i hotărîrile, ulterior morții lui Alexandru însemnătatea deciziilor acestei adunări va consta într-o deliberare proprie și adevărată și nu doar în aprobarea voinței unui șef¹⁵. Explicația acestui interesant fenomen stă, după același autor, în lipsa unui rege sau în faptul că regele era confruntat cu alți pretendenți, cînd legitimitatea sa era contestată¹⁶, explicație care poate fi admisă, întrucît primele timpuri ale diadohilor nu au fost tocmai favorabile stabilității și liniștii. Credem că nu greșim, arătînd că și absența unor personalități de talia lui Filip al II-lea sau Alexandru Macedon putea influența, într-o măsură, fenomenul amintit.

Se poate conchide, că deosebirea dintre regalitatea oriental-elenistică, pe de o parte, și regalitatea macedoneană, pe de alta, este limpede, nelăsînd loc îndoielii. Dacă mai este vreun dubiu, trebuie amintit că regii macedoneni de după Alexandru Macedon nu au fost zeificați și s-au abținut de a introduce în religia oficială cultul propriei persoane. De remarcat și faptul că nu este sigur dacă statul macedonean a recunoscut cultul lui Alexandru Macedon¹⁷.

În linii mari, acestea sînt caracteristicile regalității din aria geografic-istorică spre care s-a îndreptat istoriografia relativă la regalitatea dacică. Depășim această arie, înfățișînd cîteva trăsături ale regalității sud-tracice și Bosporul Cimmerician, ale celei homerice, întrucît cele dintîi sînt dintr-o zonă, ca și Macedonia, apropiată de Dacia, iar cea din urmă a permis lui Marx și Engels anumite aprecieri, pe care le vom utiliza în cele ce urmează.

În ceea ce privește regalitatea la tracii sudici, unii autori afirmă că puterea regelui era nelimitată¹⁸. Hr. Danov arată că tracii sudici, din perioada homerică, erau, precum grecii, în cadrul democrației militare. Autorul citat este de părerea că înapoierea tracilor, în raport cu grecii homerici din Grecia de Mijloc, și anumite trăsături etnice făceau ca la unele triburi autoritatea șefilor acestora să aibă forme „mai autocrate“ decât la greci. Acești șefi tribali se bucurau, după același autor, spre sfârșitul perioadei prestatale, de o autoritate absolută. Pentru a ilustra acest fapt, Hr. Danov citează un pasaj din Herodot, VIII, 116, despre actul crud al unui rege bisalt¹⁹. În ceea ce ne privește, vedem în acest pasaj mai mult autoritatea unui *pater familias*, decât a unui rege față de sușii săi.

În ce privește regatul bosporan, M. Rostovtzeff arăta că regele reclama dreptul de stăpânire asupra întregului teritoriu al statului²⁰.

Izvoarele de bază pentru Grecia homerică, *Iliada* și *Odiseea*, sînt interpretate ca ilustrînd, pe plan social și politic, orînduirea gentilică în destrămare²¹. În ceea ce privește autoritatea regelui, neîndoicînic, nu poate fi vreo comparație cu Orientul Vechi. Autori competenți arată că regele homeric, în general, nu putea governa despotic, fiind nevoit a considera autoritatea sfatului șefilor gentilic-tribali și a adunării poporului²².

Este foarte important pentru cercetarea noastră să știm care erau trăsăturile organizării politice la grecii homerici, după Marx și Engels. Precizările lor despre natura celui numit *basileus* în *Iliada* și *Odiseea* ne sînt de cel mai mare folos. Ei arată limpede că dacă socotim drept un monarh „în înțelesul modern al cuvîntului“ pe cel numit *basileus* săvîrșim o gravă eroare²³. Afirmăția lor este sprijinită și de cercetările mai noi, marxiste sau ne-marxiste²⁴. Marx are o precizare foarte interesantă, citată de Engels, despre natura conducerii exercitată de *basileus* la grecii homerici, asupra căreia mai multă stăruință poate da bune rezultate : „Pe scurt, cuvîntul *basileia*, pe care scriitorii greci îl întrebunțează pentru așa-numita regalitate homerică (deoarece caracteristica ei de căpetenie este conducerea armatei, avînd alături sfatul și

adunarea poporului) înseamnă numai democrație militară²⁵.

În ultimul capitol al lucrării citate, capitol care constituie o concluzie a cercetării sale, Engels are unele aprecieri asupra raporturilor dintre *basileus*, sfat și adunarea armată, deosebit de semnificative: „Șeful armatei, sfatul, adunarea poporului alcătuiesc organele societății gentilice, care a evoluat într-o democrație militară. Zic militară — fiindcă războiul și organizarea pentru ducerea lui au devenit acum funcțiuni regulate ale vieții poporului²⁶.

Socotim necesar să insistăm asupra textelor citate întrucît, considerînd cîteva din referirile istoriografiei marxiste, se pare că nu există un acord unanim în interpretarea lor, mai mult, în general, interpretările acestea se îndepărtează de la înțelesul afirmațiilor lui Marx și Engels. Este vorba mai precis de interpretarea care se dă în istoriografia marxistă expresiei lui Marx și Engels — „democrație militară“, din pasajele citate.

Istoricii noștri marxiști²⁷ numesc cu această expresie perioade istorice, regimuri politice, forme de organizare socială, militară. Pentru a lămuri mai bine lucrurile, vom înfățișa cîteva poziții istoriografice. Așa, de exemplu, C. Daicoviciu considera că, pe bună dreptate, istoriografia sovietică vede în „democrația militară“ mai degrabă o fază inițială a statului de clasă decît perioada finală a comunei primitive²⁸. I. Nestor arată, despre uniunile tribale din epoca bronzului, că „organizarea lor avea caracterele unei democrații militare de tip incipient, activitatea războinică nefiind — și neputînd fi încă — o ocupație neîntreruptă“, adăugînd că „democrația militară nu atinsese așadar faza ei de dezvoltare «furtunoasă»²⁹. Cercetînd prima vîrstă a fierului, D. Berciu arată că „democrația militară atinge o treaptă mai dezvoltată a organizării sale. O activitate războinică se desfășurase și în etapa mai timpurie a democrației militare din epoca bronzului³⁰. R. Vulpe, preocupat de a doua vîrstă a fierului, arată că acum are loc o accelerare a procesului de „destrămarea a orînduirii comunei primitive sub forma democrației militare, evoluat, pînă acum, într-un ritm lent“. Autorul citat, referindu-se la «regele», sfatul și

adunarea poporului în arme, prezent în uniunile tribale geto-dacice din această perioadă, spune că „sînt organele democrației militare, forma caracteristică a societății dace din a doua epocă a fierului, dezvoltată din perioadele anterioare”³¹. Se mai arată, de asemenea, că unele transformări sociale „au sfîrșit prin a îndepărta democrația militară de orînduirea gentilică din care a izvorît și a o îndrepta spre realizarea statului sclavagist”³². Cunoscutul pasaj din Diodor din Sicilia despre geții lui Dromichaites este interpretat în sensul că ne-ar informa „despre organizația lor socială în forma democrației militare”³³. Hr. Danov vorbește despre tracii sudici, contemporani cu grecii homerici, aflați, și unii și alții, în perioada democrației militare”³⁴. D. M. Pippidi arată că în *Iliada* avem de-a face cu trecerea „de la orînduirea gentilică la societatea împărțită în clase” și că „în ordinea politică, regimul întemeiat pe organizația abia descrisă e acel al democrației militare”³⁵. Și în istoriografia mai recentă prin „democrație militară” se înțelege „fază”, „etapă de sfîrșit a orînduirii comunei primitive”³⁶.

Pentru a evidenția un alt aspect, se cuvine subliniat că se atribuie, eronat, lui Engels, această expresie și nu lui Marx. În aceste împrejurări, apare explicabilă ignorarea considerațiilor lui Marx asupra acestei probleme, considerații ce oferă alte posibilități de înțelegere a expresiei în discuție.

Citind cu atenție toată expunerea lui Engels referitoare la *șeful militar (basileus)* și citatele din Marx, incluse în ea³⁷, reiese limpede preocuparea lor de a înfățișa, cu ajutorul autorilor vechi, sensul exact al fiecărei noțiuni și natura precisă a fiecărei instituții pentru epoca istorică respectivă. Ei au arătat că autorii vechi aveau anumite reprezentări despre *rege*, cu totul deosebite de ale noastre. În acest context, Engels a inclus, nu întîmplător, un pasaj din Marx. Fragmentul de noi citat reprezintă, dacă putem spune astfel, „traducerea” dată de Marx cuvîntului *basileia*. *Basileia* înseamnă pentru Marx nu ceea ce își închipuiau preopinenții lui (Gladstone, de exemplu), o putere regală, în înțelesul modern al cuvîntului, ci un raport *democratic* între capul oștirii și aceasta, la grecii din fața Troiei, un raport politic, însă, în între-

gul lui. În ceea ce privește aprecierea generalizatoare a lui Engels, ea nu poate fi înțeleasă, așa cum s-a procedat pînă acum, fără o legătură cu afirmația lui Marx. Chiar în cazul unei analize separate, cele două afirmații spun același lucru. Marx și Engels se referă la societatea gentilică, aflată în destrămare, arătînd că în cadrul ei mai persistă egalitatea, „democrația primitivă“, care, acum, cînd poporul este înarmat iar războiul permanent, este o „democrație“ militară. „Democrație militară“ înseamnă, interpretînd afirmațiile lui Marx și Engels, fără a ne îndepărta de la contextul în care ele sînt încadrate, exercitarea, de către un rege-comandant de oaste, a autorității lui, mărginită însă de prezența sfatului și a adunării poporului în arme. Înseamnă un raport democratic, în cadrul „democrației primitive“³⁸, între conducătorul militar și armată, elemente de bază ale organizării politice.

În aceste împrejurări, trebuie să înțelegem că Marx și Engels au avut în vedere *natura regimului politic*, existent la grecii homerici. Este evident, deci, că între interpretările citate, singura pertinentă este cea a lui D.M. Pippidi³⁹. A susține că Marx și Engels au avut în vedere, utilizînd această expresie, altceva decît arătare *naturii regimului politic* la grecii homerici, aflați în preajma apariției statului, înseamnă săvîrșirea unei erori de interpretare.

Abia acum, după acest periplu istoriografic și după lămurirea importantului aspect teoretic de mai sus, putem proceda la examenul critic al informațiilor vechi, „edite“ sau „inedite“, susceptibile să ne ajute în cercetarea realității geto-dacice.

Istoriografia s-a aplecat asupra unor texte vechi interpretîndu-le în diferite moduri, extrăgînd date pentru unele aspecte ale istoriei dacice. Unul din textele acestea, larg utilizat și dezbătut, este o relatare datorată lui Diodor din Sicilia, XXI, 12, 3-4, despre cunoscutul episod al luptelor dintre Dromichaites și diadohul Lysimachos.

În ultima din aceste lupte, „ajungînd oștirea lui Lysimachos în puterea tracilor, aceștia se strînseră la un loc — alergînd în număr mare — și strigară să le fie dat pe mîna regele prizonier, ca să-l pedepsească. Căci — spuneau ei — poporul, care luase parte la primejdiile răz-

boiului, trebuie să aibă dreptul de a chibzui asupra felului cum să fie tratați cei prinși. Dromichaites fu împotriva pedepsirii regelui și-i lămuri pe oșteni că este mai bine să-l cruțe pe bărbatul acesta... Cu încuviințarea mulțimii, Dromichaites căută printre prizonieri pe prietenii lui Lysimachos...⁴⁰

Textul acesta nu comportă mari dificultăți de interpretare. Istoricii au sesizat deja⁴¹ că autoritatea regelui este îngrădită de voința poporului înarmat. Este foarte adevărat că, în ultimă instanță, Dromichaites își impune punctul de vedere, însă o asemenea împrejurare nu este un argument pentru a susține o interpretare ca a lui Gr. Tocilescu. Acest remarcabil istoric susține, totuși, că Dromichaites avea o putere absolută, în vreme ce poporul de rînd era lipsit de orice drept⁴². Dromichaites și-a impus voința însă abia *după* ce a convins mulțimea oștenilor de justetea raționamentului său. Discuția s-a făcut în fața obștii înarmate, care va recunoaște dreptatea celor susținute de către rege. Cercetătorul marxist poate afirma că între Dromichaites (regele-conducător de oaste) și oșteni există niște raporturi de „democrație militară“, întrucît raporturile acestea se stabilesc între războinici. În același timp se poate afirma că Dromichaites este încă un rege-comandant de oaste, un *Heerkönig*. Deci, regalitatea dacică este, la cumpăna secolelor IV—III î.e.n., mai mult o comandă militară. Vremea unei adevărate regalități cu atribuții politic-administrative, care să le depășească pe cele militare, este încă departe.

Este greu de spus dacă în informația lui Trogus Pompeius la Iustinus, XXXII, 3,16, aflăm semnele unei asemenea regalități. Acest autor ne informează că dacii „în vremea regelui Oroles se luptaseră prost împotriva bastarnilor și de aceea, ca pedeapsă pentru slăbiciunea arătată, au fost siliți, din porunca regelui, să pună capul în locul picioarelor, atunci cînd mergeau la culcare și să facă soțiilor lor serviciile, pe care mai înainte obișnuiau să le facă lor. Această pedeapsă a fost înlăturată numai după ce prin vitejia lor au șters rușinea pe care au pățit-o în război“⁴³.

Înainte de a trece la comentariul textului se cuvine să spunem cîteva cuvinte despre perioada în care a trăit regele Oroles. Faptul nu este lipsit de importanță nici pen-

tru cheștiunea care ne preocupă aici. O înfățișare a istoriografiei problemei și o analiză a textelor în cauză, aflăm la Vl. Iliescu⁴⁴. Concluzia sa : „Oroles trebuie socotit un rege dac din perioada lui Burebista, adică din secolul I î.e.n.“, ni se pare vrednică de luare aminte și sprijinită de argumente solide. Concluzia aceasta ne poate oferi o soluție în ciudata împrejurare a lipsei oricărei mențiuni vechi despre luptele dintre Burebista și bastarni. Dacă Oroles este un rege-domnitor în secolul lui Burebista, și numai așa poate fi, în lumina analizei interne a textului, el poate fi șeful unei organizații politice, pentru o vreme, din afara regatului lui Burebista. Prin urmare, regele Oroles poate fi cel care a rezolvat „problema bastarnică“, Burebista nemaiavând de-a face cu acest neam, în expedițiile sale răsăritene. Data la care organizația politică a lui Oroles care, foarte probabil, era destul de puternică, a intrat în cadrul statului dac al lui Burebista, nu se poate preciza.

Pentru problema care ne interesează direct, această informație este destul de semnificativă. Deși este sigur că organizația politică a lui Oroles nu atinsese nivelul de stat, totuși, trebuie să admitem că autoritatea acestui rege asupra supușilor săi era mai mare decât a lui Dromichaïtes⁴⁵. Mai putem vorbi, oare, despre regimul politic al „democrației militare“ la această vreme? Greu de spus! Pentru că este vremea când societatea dacică resimte marile transformări, care vor face posibilă constituirea marelui stat al lui Burebista⁴⁶.

Despre starea regalității dacice din vremea marelui rege, antichitatea ne transmite informații foarte sumare, care ridică mari dificultăți de interpretare. Această stare a informațiilor vechi este valabilă, de altfel, pentru toate aspectele perioadei dominate de Burebista. Între izvoarele de bază pentru epoca acestuia un loc aparte îl ocupă informațiile transmise de geograful din Amasia din Pont, Strabon. După cum ne informează acesta, în VII, 3,11 (C. 303-304) : „Burebista, de neam get, ajungând să domnească peste neamul său, a luat în stăpânire niște oameni ticăloșiți de dese războaie și în așa măsură îi ridică prin muncă, cumpătare și ascultare de porunci, încât în câțiva ani întemeie o mare stăpânire și pe cei mai mulți dintre

vecini îi supuse geților... Spre a ține în ascultare poporul, el și-a luat de ajutor pe Decaineos, un bărbat vrăjitor, care umblase multă vreme prin Egipt, învățând acolo unele semne de prorocire, mulțumită cărora susținea că tălmăcește voința zeilor. Ba încă, de la un timp, era socotit și ca zeu, așa cum am arătat când am vorbit despre Zamolxis. Ca o dovadă de ascultarea ce i-o dădeau geții este și faptul că ei s-au lăsat înduplecați să-și stîrpească viile și să trăiască fără vin⁴¹.

În chip evident, cunoașterea puterii unui rege este mult mai ușoară atunci când informațiile de care dispunem ne îngăduie surprinderea atitudinii sale față de popor. Faptul a reieșit, dealtfel, din considerațiile asupra regalității din vremea lui Dromichaïtes și Oroles, unde raporturile amintite se desprind de la sine din informațiile respective. Nu același lucru se poate spune despre informația citată din Strabon. Harnicul și eruditul geograf nu amintește nimic despre raporturile dintre Burebista și vreo instituție care reprezenta poporul. Vedem din pasajul citat că, anterior lui Burebista, neamul său era condus de „regi”-comandanți militari, întrucît Strabon ne vorbește de istovirea poporului de multele războaie, care, desigur, sînt de natura celor din perioada regimului politic al „democrației militare”, ilustrată la daci de informațiile lui Diodor din Sicilia și Trogus Pompeius. Dacă Strabon nu amintește de poporul armat, precum cei doi, ne putem face, totuși, o idee despre raporturile lui Burebista cu adunarea armată, luînd aminte la maniera de expunere a faptelor lui. Strabon vorbește doar despre marele rege, care și-a ridicat poporul prin abținere și ascultare de porunci (legi), îndreptîndu-i energia spre unire. Cu acest mod de a expune activitatea lui Burebista, el ne spune mult mai mult decît s-ar părea la o citire rapidă a pasajului citat. Vorbînd doar despre Burebista, fără a aminti de poporul armat, el ne lasă să înțelegem că regele a ajuns la o mare autoritate, impunînd „ascultarea de legi”, deci, putem bănuî că raporturile dintre rege și adunarea armată nu mai erau întemeiate pe „democrație militară”. Coordonatele activității lui Burebista depășeau cu mult, după cum se vede la Strabon, pe cele ale unui simplu *Heerkönig*. Prezența statului la daci în

mod necesar înseamnă și o modificare a naturii regalității. Înseamnă, în același timp, intrarea regalității dacice într-o altă etapă a evoluției ei, în etapa statală. Acum putem vorbi de prezența unui rege la daci, în înțelesuri deosebite de cele date acestei funcții pentru perioada anterioară. Trebuie să admitem că acum regele nu mai este atît un comandant de oaste, funcție ce se va menține în măsură deosebită, cît, din ce în ce mai mult un legiuitor, un om preocupat de probleme administrativ-civile. O construcție politică, cum este un stat, fie el și nematurizat încă, ridică o seamă de probleme care schimbă și natura instituției sale conducătoare — regalitatea. Dacă în mod evident raporturile de „democrație militară“ au încetat a mai funcționa în vremea lui Burebista, întrucît societatea gentilică dispăruse, se ridică problema naturii regalității dacice, în faza ei statală. Regalitatea de acum este una de tip absolutist, despotico-oriental, elenistic, cum am văzut că susțin unii istoriografi sau, cum susținea V. Pârvan, seamănă cu cea macedoneană? Numai de la Strabon nu putem afla un răspuns sigur la această problemă. Este necesară înfățișarea raporturilor rege-popor și din perioada ulterioară lui Burebista, pentru a avea o imagine de ansamblu asupra acestor raporturi, asupra altor elemente particulare regalității dacice, asupra istoriei dacice în întregul ei.

O mărturie prețioasă pentru starea regalității dacice, în vremea unui urmaș al lui Burebista, Comosicus, o datorăm lui Iordanes, istoricul got din secolul al VI-lea e.n. Iordanes, *Getica*, 73, arată că, „după moartea lui Dece-neu, ei (geții) au avut în aceeași venerație pe Comosicus, fiindcă era tot așa de iscusit. Acesta era considerat la ei, și ca rege, și ca preot, și ca judecător, datorită priceperii sale, și împărțea dreptate poporului în ultimă instanță“⁴⁸.

Un alt text vechi, relativ la un alt urmaș al lui Burebista, Scorylo, conținînd date importante pentru probleme care ne preocupă, îl datorăm lui Frontinus, *Strategemele*, I, 10,4: „Scorylo, conducătorul dacilor, știind că poporul roman era dezbinat din pricina războaielor civile și socotind că nu-i nimerit să-i atace, deoarece datorită unui război cu un dușman din afară s-ar putea

restabili înțelegerea între cetățeni, a pus în fața popoului doi câini și pe cînd se luptau între ei cu îndrjire, le-a arătat un lup. Imediat, cîinii s-au aruncat asupra acestuia, uitînd de cearta lor. Prin această pildă i-a oprit pe barbari de la un atac, care ar fi adus foloase romanilor“⁴⁹.

O altă informație veche, la fel de importantă ca și cele de mai sus, se referă la regele Decebal. O datorăm lui Cassius Dio, LXVIII, 12,1, unul dintre autorii de bază pentru perioada acestuia. „Decebal, momind pe Longinus, comandant de oaste, care se dovedise de temut în războaie, și înduplecîndu-l să vină la o întîlnire, sub cuvînt că va face tot ceea ce i se va porunci, puse mîna pe el și-l întrebă în fața obștii ce planuri are Traian; și fiindcă acela nu voi să spună nimic, îl puse sub pază nerefecată..“⁵⁰

În ultima vreme, s-a relevat „paternitatea“ lui Criton, medicul-însoțitor al lui Traian în *Bella Getica*, asupra cîtorva texte risipite prin *Lexiconul Suidas*. Între acestea, arătate ca atare de către eminentul istoric și filolog-epigrafist I. I. Russu, care le face și un scurt dar penetrant comentariu, se află unul de reală însemnătate pentru cercetarea noastră: „Agitîndu-se geții și cerînd ca (acela) să fie deîndată pedepsit, a biruit (părerea unuia) Duras, care propuse regelui ca acesta să fie ținut sub pază“⁵¹.

Dintre izvoarele abia înfățișate, doar primul și ultimul au fost considerate în istoriografie și utilizate din puncte de vedere mai apropiate de al nostru. Celelalte izvoare au fost exploatate de către istorici din alte puncte de vedere.

Urmărind evoluția economico-socială și politică a Daciei libere, M. Macrea susținea prezența, în vremea lui Burebista, a unei formațiuni politice de tipul uniunii tribale, existentă încă în vremea orînduirii primitiv-gentilice. Unul dintre argumentele sale este și textul citat de noi din Iordanes, pe care M. Macrea îl comentează desul de exact: „Nu mai departe, însă, decît Comosicus, pe care Iordanes (XII, 73) îl prezintă ca urmas direct al lui Burebista, este, în același timp, *rex* și *pontifex*, cumulînd, ca la greci și ca la romani, în epocile democrațiilor mili-

tare, atît funcția de șef militar cît și pe aceea de mare preot⁵².

Ultimul izvor este înfățișat de I. I. Russu ca dovedind încercarea de revoltă a geților, ce doresc pedepsirea unui captiv, probabil, roman. Autorul arată că, „<turburarea> geților și nemulțumirea lor față de puterea <regală> centralizată a lui Decebalus sînt semnificative totodată și pentru stările sociale în Dacia carpatică pentru orînduirea social-politică a <democrației militare>“⁵³.

Ce concluzii se desprind din comentariile citate? Considerînd comentariile lui M. Macrea și I.I. Russu, se desprinde din ele încheierea că regalitatea dacică, ulterioară lui Burebista, revine la forma ei de manifestare prestată, adică este doar o comandă militară. O afirmație mai categorică, în acest sens, aflăm la M. Macrea dar pentru el situația are alte explicații, relevate la locul potrivit. Afirmația lui I.I. Russu este făcută într-un anumit context, ce nu îngăduie a i se atribui o asemenea apreciere, care echivalează cu susținerea inexistenței statului la dacii lui Decebal. Dealtfel, credem că acest izvor poate primi o altă interpretare, în sensul că el trebuie comentat în conexiune cu cealaltă informație referitoare la Decebal, unde este atenuată manifestarea „orînduirii social-politice a <democrației militare>“. Sîntem de părerea că între aceste două texte poate fi stabilită o legătură, în sensul că informația lui Criton o completează pe a lui Cassius Dio. În acest context, presupunerea lui I.I. Russu despre etnicul roman al captivului, pe care mulțimea dorea să-l pedepsească, nu este de ignorat. Acest captiv roman, care a fost „pus sub pază“ poate fi, foarte probabil, Longinus, despre care Cassius Dio ne spune că a refuzat să răspundă la întrebările regelui Decebal. Atitudinea lui a nemulțumit „obștea“, care s-a liniștit la povața lui Duras.

Considerarea datelor oferite de cele patru izvoare citate ne dă posibilitatea de a judeca starea regalității dacice. În cercetarea noastră va trebui însă să ținem seama de împrejurarea că în această perioadă istoria dacică, în ciuda grandorii sale arhitectonice, este deosebit de frămîntată, tulbure. Pînă la Decebal, izvoarele vechi nu ne

îngăduie să surprindem o altă personalitate de talia acestuia sau a lui Burebista și faptul merită a fi reținut.

Izvoarele mai sus citate conțin unele informații care au fost utilizate în problema existenței statului la daci, a naturii sale, însă interpretările date susțin două teze diferite. Mai precis, este vorba despre informația datorată lui Iordanes, despre Comosicus, deținător al funcției de rege, mare preot și judecător. După cum am văzut, M. Macrea susține că această informație documentează prezența „democrației militare“ la daci⁵⁴, cu toate consecințele unei asemenea afirmații. Există și părerea că acest text ar documenta prezența unei orînduiri și suprastructuri politice de tipul celor oriental-tributale⁵⁵. Afirmația din urmă angajează și problema însemnătății cinului preoțesc în viața politic-spirituală a geto-dacilor, problemă care ne va preocupa în mod special în alt capitol al lucrării noastre.

Plecînd de la interpretările amintite ale lui Marx și Engels, asupra unor fragmente ale *Iliadei* și *Odiseei*, de la faptele cuprinse în cele patru izvoare abia citate, se poate afirma o revenire a adunării poporului înarmat la vechea ei autoritate, cel puțin în vremea lui Scorilo?

După cum am văzut, Iordanes, *Getica*, 73, îl înfățișează pe Comosicus drept rege, preot și judecător al poporului său. Informația este seducătoare atît pentru teza „oriental-tributalistă“ cît și pentru cealaltă. Pentru care dintre ele poate ea constitui, într-adevăr, un argument temeinic? Se impune încă o dată precizarea că cele două demersuri istoriografice nu privesc în mod special natura regalității dacice.

Faptul că regele Comosicus este unul din urmașii lui Burebista, care fusese foarte autoritar, nu ne îngăduie să afirmăm același lucru și despre primul. Burebista a fost o personalitate de excepție cu care Comosicus nu se putea compara. Apoi, condițiile istorice în care domnea acesta din urmă erau altele și nu credem că regalitatea dacică din vremea lui putea exercita o autoritate de genul autorității despotice-orientale. În ceea ce ne privește, nu împărtășim vederile unui istoric, mai sus arătate, după care domnia lui Burebista ar fi semănat într-o măsură cu domniile orientale. Cu atît mai puțin, deci, regalitatea

dacică din vremea lui Comosicus. Informațiile celelalte nu fac decît să întărească cele de mai sus. Eforturile lui Scorilo, care aduce în fața poporului o pildă concretă, încercînd să-l convingă de adevărul părerii sale, nu sînt niște elemente, care să caracterizeze regalitatea orientalenistică. Dimpotrivă.

Dar datele acestea documentează o revenire la vechea stare a regalității dacice din vremea lui Dromichaites, cînd între rege și supuși, cu toții oșteni, existau raporturi democratice? Sîntem de părerea că nu. Susținerea unei asemenea interpretări, despre natura regalității dacice dintre Burebista și Decebal, pune sub semnul întrebării realismul afirmațiilor istoriografice⁵⁶, despre continuitatea statului dac în perioada amintită. Întemeierea unui stat, de proporțiile statului lui Burebista, nu putea să nu lase urme, chiar dacă fondatorul a dispărut, chiar dacă oameni mai puțin luminați i-au urmat, chiar dacă vicisitudinile istoriei se manifestau acut. Se știe că determinanțele economico-sociale ale apariției unui stat, chiar dacă, uneori, nu se amplifică în scurgerea vremii, nu dispar, totuși. Prin urmare, putem crede că acele contradicții sociale antagoniste, care, chiar dacă nu erau de intensitatea întîlnită în lumea greco-romană sau orientală, au impus totuși apariția statului lui Burebista, nu puteau dispărea după moartea acestuia. Dacă se admite, pentru perioada dintre Burebista și Decebal, o diminuare a puterii regelui față de popor, este greu însă de crezut că fundamentul statului dac ar fi dispărut. Cu atît mai mult cu cît în vremea lui Scorilo, care a fost contemporanul lui Nero și poate al lui Vespasianus⁵⁷, situația politică a Daciei este cu totul alta decît în zilele urmașilor imediați ai lui Burebista. Este aceasta o chestiune prea importantă pentru problema regalității ca să nu stăruim asupra unui document epigrafic, *CIL*, XIV, 3608 — inscripția *elogium* a vrednicului guvernator al Moesiei, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, care ne oferă prețioase date asupra istoriei dacice din această vreme⁵⁸. Aceste date se află în r. 18-20 ale inscripției: *regibus Bastarnarum et Rhoxolanorum filios, Dacorum fratrum captos aut hostibus ereptos remisit*, traduse, între alții, de V. Pârvan prin „el a trimis înapoi regilor bastarnilor și

roxolanilor pe fiii lor prinși ori luați înapoi de la dușmani , iar regilor dacilor pe frații lor⁵⁹.

Intenția noastră este de a ne opri asupra cuvintelor *Dacorum fratrum* din r. 19, care, după părerea noastră, nu au fost încă clarificate. Cele două cuvinte se leagă de cuvântul *regibus* din rîndul precedent, deci trebuie să alegem între (*regi*) *Dacorum fratrum... remisit* „a înapoiat regelui dacilor pe frații lui“ sau (*regibus*) *Dacorum fratrum... remisit* „a înapoiat regilor dacilor pe frații lor“. Th. Mommsen consideră că este un plural, deci (*regibus*) *Dacorum fratrum*⁶⁰. La fel au înțeles Fr. Vollmer, C. Brandis, V. Pârvan, L. Halkin, C. Patsch, R. Vulpe, D.M. Pip-pidi⁶¹ , numai H. Dessau și G. Mancini admiteau ca fiind posibil atât *regi* cât și *regibus*⁶². Ajunși aici sîntem puși în situația de a nu putea ști dacă, în timpul guvernării lui Aelianus, dacii se aflau sub conducerea unui singur rege sau aveau mai mulți regi. Adică se naște întrebarea, dacă în anii acestei guvernări, dacii au cunoscut sau nu unificarea lor politică. Răspuns la această întrebare credem că poate oferi cuvîntul *fratrum* din r. 19.

Acest cuvînt, de atîtea ori adus în discuție, fiind în cazul genitiv plural, nu-și găsește explicația lui gramaticală alături de *Dacorum*. Ca și în rîndul precedent, unde găsim *filios*, în r. 19 ar trebui să fie *fratres* (acuzativul plural) și nu *fratrum*. Th. Mommsen, urmat de cei mai mulți, observa eroarea și admitea că *fratrum* este în loc de *fratres*⁶³. Dar singur Th. Mommsen mai admitea și eventualitatea ; *fratrum filios*⁶⁴, adică (*regibus*) *Dacorum fratrum (filios)...* *remisit*, „a înapoiat... (regilor) dacilor pe (fiii) fraților lor“, ceea ce la prima vedere pare a fi posibil. Nu putem însă trece cu vederea cele propuse de H. Dessau, căruia i se alătură și G. Mancini, care, pe lângă faptul că admit corectura *fratres* în loc de *fratrum*, mai propun și *fratrem* (acuzativul singular)⁶⁵, ceea ce este mai curînd de luat în considerare decît *fratrum (filios)* sau *fratres*. Mai nou, N. Lewis și M. Reinhold, într-o creștomatie de texte privind istoria Imperiului roman, înțeleg ca fiind numai un singur rege dac și ca atare traduc : „a înapoiat... regelui dacilor pe frații lui“⁶⁶, deci *fratrum* considerat ca o eroare în loc de *fratres*, care ar fi cel corect.

Fr. Vollmer respingea însă ideea că *fratrum*, ar fi o eroare de scriere și a încercat o îndrăzneată rezolvare pentru acest cuvânt. Filologul german interpreta astfel r. 18-21 : *regibus Bastarnarum et Rhoxolanorum filios (remissit), (regibus) Dacorum fratrum* (i.e. sociorum) *captos aut hostibus ereptos remisit, ab aliquis eorum* (i.e. Dacorum non fratrum) *opsides accepit* „(el a înapoiat) regilor bastarnilor și roxolanilor pe fiii lor, iar (regilor) dacilor *frați* (adică aliați) le-a înapoiat pe cei căzuți în captivitate sau pe cei care au fost smulși de la dușmani, de la ceilalți dintre ei (adică de la dacii care nu sînt *frați*) a luat ostateci“. Deci ar fi două categorii de regi ai dacilor : regi *fratres* care, după Fr. Vollmer, ar fi *socii* „aliați (ai romanilor)“ și regi *non fratres* „nealiați (ai romanilor)“; aliaților, Aelianus le înapoiază fiii captivi și cei prinși de dușmani, iar celor nealiați le pretinde ostateci⁶⁷. Cîteva exemple, pe care le aduce Fr. Vollmer, ar îndreptăți folosirea cuvîntului *fratres* în loc de *socii*⁶⁸. Astfel, în *Notae Tironianae* și la Caesar, *Bell. Gall.*, I, 33,2, găsim : *Haeduos fratres consanguineos saepenumero a senatu appellatos* „heduii de nenumărate ori au fost numiți de senatul (roman) frați și rude“; Cicero, *Att.*, I, 19, 2, *Haedui fratres nostri*; idem, *Epist.*, VII, 10, 4, *fratres nostri Haedui*; Lucanus, I, 427, *Arverni... ausi Latio se fingere fratres sanguine ab Iliaco populi*; *Panegirici veteres*, III, ed. Chr. Schwarz, Londra, 1928, VIII, 2,4, *[Aedui] primi omnium inter illas immanes et barbaras Galliae gentes plurimis senatus consulti fratres populi Romani appellati sunt*; *ibidem*, VIII, 3, 1, *soli Aedui... fratres populi Romani sunt, appellarique meruerunt*. Deducția lui Fr. Vollmer era deci că și dacii, întocmai ca și gallii hedui în sec. I î.e.n., au fost numiți *fratres* din partea senatului roman și că *Dacorum fratrum* din inscripție ar fi fost cuvinte preluate dintr-un *senatus consultum* și că, în sfîrșit, dacii ar fi fost numiți *fratres populi Romani* într-o oarecare epistolă trimisă de către același guvernator al Moesiei.

Echivalarea *fratres* cu *socii* a fost împărtășită fără rezerve și cu entuziasm de către C. Brandis⁶⁹ și E. Köstlin⁷⁰. V. Pârvan nu amintește nimic însă despre cele deduse de filologul german relativ la *fratrum*. L. Halkin și

D.M. Pöppidi mențin corectarea veche, *fratres*, împotriva lui Fr. Vollmer, care susține autenticitatea cuvîntului *fratrum*, dar nu resping prin cuvinte argumentarea marelui filolog⁷¹. Din cîte cunoaștem noi însă, încă nimeni nu a încercat să respingă pe bază de argumente explicațiile aduse de Fr. Vollmer în susținerea și explicația dată cuvîntului *fratrum*.

Contra argumentarea noastră constă în următoarele : 1° *fratres* în loc de *socii* nu a fost folosit pentru popoarele aliate romanilor, singura excepție fiind cea a galiilor *Haedui*, iar numele arvernilor, în opera lui Lucanus, numai din motive de versificație se găsește în locul he-duilor ; 2° nu deținem dovada că a fost emis un *senatus consultum* sau un raport către senat din partea lui Aelianus, în care dacii să fi fost numiți *fratres* în loc de *socii* ; 3° lipsește un asemenea termen în întreaga epigrafie latină, singurul exemplu fiind oferit de o inscripție falsă⁷² ; 4° nu există nici un motiv pentru a-l fi determinat pe redactorul elogiului de a folosi *fratres* în loc de *socii*, cel bine cunoscut ; 5° din felul intervenției lui Aelianus în favorul regilor bastarnilor, roxolanilor, dacilor, după cum reiese din textul inscripției, se deduce că toți acești regi de pe acum erau considerați *socii* și nu numai conducătorul dacilor.

În urma acestor observații, nu ne rămîne decît a accepta vechea soluție, că *fratrum* este o eroare a scribului lapicid, căci în același text mai găsim următoarele erori gramaticale : r. 14 PARTE MAGNA în loc de *partem magnam* ; r. 21 PER QUEM în loc de *per quae* sau *per quos*⁷³ ; r. 23 REGEM în loc de *rege* ; r. 24 SVMMOTO în loc de *summovit* ; r. 26-27 lapicidul repetă din neatenție cuvîntul IN. Nu este greu atunci de întrevăzut și în rîndul 19 eroarea FRATRVM. Logic s-ar părea că ar fi în loc de *fratres*, care se leagă de FILIOS din același rînd. Dar față de erorile *parte magna* = *partem magnam*, *per quem* = *per quae* și *regem* = *rege*, care pot fi frecvente în epigrafie și explicabile, eroarea *fratrum* = *fratres* ni se pare deosebit de gravă și, oricum, mai puțin înclinată de a o admite. Deloc nu ni se pare atunci, a fi cu totul imposibil, ca redactorul să fi declinat cuvîntul *frater* ca și un substantiv masculin de declinarea a doua,

cum ar fi bunăoară *faber* și deci mai curînd o ușoară confuzie decît o gravă eroare. Totuși din lucrările accesibile nouă, încă nu am găsit un text unde *fratrum* să fie folosit în loc de *fratrem*, ceea ce nu înseamnă însă că nu ar putea exista. Așadar dacă se acceptă o asemenea explicație, atunci r. 19 este de refăcut prin (*regi*) *Dacorum fratrem*. Astfel, întreaga acțiune a r. 18-20 s-ar preta la următoarea textuală rectificare: *regibus Bastarnarum et Rhoxolanorum filios, (regi) Dacorum fratrum (pentru fratrem) captos aut hostibus ereptos remissit* „a înapoiat regilor bastarnilor și roxolanilor pe fiii lor, iar (regelui) dacilor pe fratele său, prinși sau luați de la dușmanii lor“. Dar atunci rîndurile următoare nu mai devin necesare de a fi interpretate în sensul propus de Fr. Vollmer, ci așa cum au procedat toți învățații „de la unii dintre ei a luat ostateci“, fără posibilitatea de a se preciza care dintre conducătorii celor trei popoare au dat romanilor ostateci.

Dacă aceasta este interpretarea cea justă atunci inscripția are o deosebită însemnătate pentru istoria politică a dacilor în timpul guvernării lui Aelianus în Moesia. Principalul lucru este constatarea că a fost numai un singur frate, ceea ce înseamnă că a fost tot un singur rege al dacilor, de a cărui putere și autoritate, romanii țineau seama. Deci, în anii guvernării lui Aelianus, dacii aveau înfăptuită unitatea lor politică, unitate recunoscută de romani, cu al căror rege (numele lui necunoscut nouă) ei tratau și care devenise un aliat al lor. Dar, după cum menționează Tacitus, *Historiae*, III, 46,2, *Dacorum gens nunquam fida*, privind evenimentele anului 69, credința dacilor față de romani nu întotdeauna a fost la fel de statornică.

După moartea lui Burebista, pe la 44/43 î.e.n., Dacia a fost împărțită în patru și apoi în cinci regate [Strabon, VII, 3, 11 (C. 303)]. Cînd, și în ce împrejurări s-a întîmplat reunificarea Daciei nu știm, dar după un secol de la moartea marelui rege, după datele desprinse din inscripția lui Aelianus, o bună parte din țara dacică este din nou unită din punct de vedere politic; aceasta nu exclude totuși posibilitatea ca să nu fi rămas unele co-

munități periferice neîncadrate în marea comunitate dacică.

Întorcându-ne la textul epigrafic, vedem că fratele regelui dac a fost prins de dușmani și apoi eliberat de la aceștia de guvernatorul Moesiei, ceea ce înseamnă că el a condus armata dacică într-un război (sau într-o luptă) împotriva bastarnilor sau mai curînd împotriva sarmaților roxolani, ori împotriva altui dușman al cărui nume nu este printre cele din inscripție. Mai cunoaștem cazul lui Diegis (sau Degis), fratele mai mic al regelui Decebal, cu mare rol la curtea regelui, căruia i se încredințează misiuni diplomatice de mare însemnătate (Marțial, V, 3.1 ; Cassius Dio, LXVII, 7,2), dar nefiindu-i excluse și eventuale comenzi militare.

Cînd s-au petrecut aceste acțiuni ? Sigur că între anii 56/57—66/67, anii guvernării lui Aelianus. Războiul cu sarmații, ne spune inscripția (r. 13-15), a avut loc într-un moment cînd o parte din armata Moesiei a fost trimisă pentru a susține expediția din Armenia (*motum orientem Sarmatar (um) compressit, quamquis parte magna exercitus ad expeditionem in Armeniam misisset*). Este cunoscut că legiunea dislocată, în vederea participării la expediția din Armenia, a fost *V Macedonica* (împreună cu unități auxiliare) și care pleacă din Moesia în 62⁷⁴, ceea ce a dus la concluzia că „expediția împotriva călăreților stepei trebuie să fi avut loc în vara anului 62⁷⁵”. Dar legiunea *V Macedonica* rămîne în Orient pînă în 71⁷⁶, astfel că războiul cu sarmații răsăriteni a putut surveni și după anul 62. Deci războiul cu sarmații s-a desfășurat la o dată ce ar fi de cuprins între anii 62-67, adică în ultimii cinci ani ai guvernării lui Aelianus. Dar se poate ajunge la o dată mai sigură dacă ținem seama că faptele demne de laudă ale lui Aelianus la cîrma provinciei Moesia, nu puteau să nu fi fost menționate în capitolele cărților din *Annales* ale istoricului Tacitus. Sau ultimele două cărți ale Analelor s-au pierdut în întregime. Cartea XVI, în care se istoriseau evenimentele anului 65 și o parte din evenimentele anului 66, este mutilată, din ea păstrîndu-se numai primele 35 capitole. Din cartea XVII, care cuprindea evenimentele anilor 66 și 67, nu s-a păstrat nimic, la fel ca și cartea XVIII, pen-

tru anul 68, cu sfârșitul lui Nero și împrejurările începutului domniei lui Galba⁷⁷. Se poate, atunci, preciza că mutarea celor 100.000 de *Transdanuviani* în Moesia (r. 8-13), războiul cu sarmații orientali (r. 13-15), aducerea de regi necunoscuți pe malul Dunării spre a se închina în fața stindardelor romane (r. 16-18)⁷⁸, scoaterea din captivitate a fiilor regilor bastarni și roxolani și a fratelui regelui dac (r. 18-20), primirea ostaticilor (r. 20-21), acțiunea de a constrânge pe regele sciților să ridice asediul cetății Chersones (r. 25-26), toate acestea (fie că au ținut de o singură acțiune, fie că au fost acțiuni separate) erau menționate sau în capitolele pierdute ale cărții XVI sau în cartea XVII, total pierdută. Deci, evenimentele de mai sus au avut loc fie în anul 66, fie în anul 67, sau poate, mai curînd, în cursul acestor doi ani, adică tocmai la sfârșitul carierei de guvernare a provinciei Moesia de către Aelianus.

Așa cum s-a relevat de atîtea ori, inscripția, în primul rînd, prezintă importanță pentru istoria provinciei Moesia, dar ea nu este mai puțin semnificativă și pentru istoria Daciei, ea arătîndu-ne că în anii 66—67, poporul dac este din nou sub conducerea unui rege.

Prin urmare, Scorilo este regele poporului dac unit aproape în întregul lui și nu putem, în aceste împrejurări, să-l socotim un simplu șef de uniune tribală, ci un rege-domnitor peste un stat.

Adunarea poporului este atestată și în vremea lui Decebal, a cărui situație politică nu se deosebește cu nimic de cea a lui Scorilo și nimeni nu a pus problema, în mod temeinic, a unui Decebal, șeful unei formații politice prestatiale. Prezența adunării armate nu înseamnă, deci, neapărat, inexistența statului. Asemenea interpretări nu ar ține seama de exemplele pe care le oferă însăși lumea greco-romană, în anumite epoci, pentru care nu se pune problema absenței statului. Fîințarea în vremea statului dac a adunării poporului înarmat trebuie interpretată nu ca o dovadă a inexistenței acestui stat, ci drept manifestare a uneia din instituțiile sale. Prezența ei, uneori activă, în această vreme, ne îngăduie surprinderea naturii regalității dacice, de o manieră mai precisă.

După cum s-a văzut, unii istorici, plecând de la prezența activă a sacerdoțiului în viața politică a dacilor, s-au lăsat tentați în a apropia regalitatea, statul acestora, de califatul arab, de Orientul Vechi. Afirmația trebuie considerată la justele ei semnificații și răspunsul trebuie să aibă în vedere toate elementele sale.

În general, în Orient, regele era șeful sacerdoțiului, iar din familia sa erau recrutați membrii săi cei mai importanți, fapte bine cunoscute, la fel și adorarea sa drept o divinitate⁷⁹. Ni se pare că faptul divinizării regelui este chestiunea de fond, care trebuie să ne stea în atenție, când comparăm statul dac cu Orientul. Din datele care ne stau la dispoziție, nu putem afirma că regele dac era divinizat. Faptul este foarte important și merită a fi considerat cu toată atenția. O influență sensibilă a sacerdoțiului în societatea dacică nu poate fi negată, dar din datele ce ne stau la dispoziție și pe care le vom analiza mai jos, putem desprinde aprecierea că nu se poate susține o întrepătrundere a elementului religios cu celelalte elemente ale vieții spiritual-sociale dacice, cum se întâmpla în Orientul vechi⁸⁰. Dimensiunile reale ale împrejurării că la Iordanes vedem pe regele Comosicus deținând și demnitatea de mare preot le-am conturat mai sus. Deținerea, de către Comosicus, a acestor demnități trebuie văzută mai mult ca o reminiscență din perioada anterioară a regalității dacice, decât ca manifestarea unei teocrații la daci. Regalitatea dacică, de după Burebista, este la o cumpănă. Frumosul ei început sub marele rege este serios amenințat după căderea acestuia. Ea se menține acum pe treapta superioară a regalității conducătoare de stat, dar nu plinar, întrucât aflăm și afirmarea unor elemente mai vechi, sub forma tradiției. Ni se va concede, sperăm, afirmația că regele Comosicus nu poate fi asemuit regilor Orientului Vechi. Împrejurarea amintirii de către Criton a acelor demnitari conducători-supraveghetori ai cetăților și lucrătorilor pământului nu poate fi adusă numai ca argument în susținerea tezei „tributaliste“. Pentru că nu este obligatoriu ca o firească organizare a administrației unui stat în vreme de război (cu romanii) să se includă în tipul structurii tributare.

După cum se știe, unii autori se îndreaptă spre comparații cu lumea elenistică în ce privește organizarea curții regale a Daciei, a instituțiilor dacice⁸¹. Ceea ce îngăduie asemenea comparații este amintirea, în cunoscutul decret dedicat lui Acornion, a faptului că acesta era ținut de Burebista în „prima și cea mai mare prietenie“. Argumentul nu poate fi admis drept categoric, întrucât acest document emană de la greci și, deci, titlul amintit este dat de către aceștia. Este mai mult ca sigur că autorii textului au „tradus“, conform uzanțelor protocolului elenistic, considerația pe care Burebista o avea pentru acest bun cetățean și iscusit diplomat⁸². Legăturile geto-dacilor cu lumea elenistică, sub raportul comerțului și al influenței artistic-tehnice nu pot fi negate, la fel ca influențele posibile sub raportul gândirii și organizării politice. Deși cele de mai sus sînt de admis, totuși se pare că regalitatea dacică, în esența ei, era departe de regalitatea elenistică, ale cărei trăsături definitorii le-am subliniat mai înainte.

S-a avansat, cum am mai arătat, de către V. Pârvan, comparația dintre regele dac și cel macedonean, amîndoi fiind, după părera marelui învățat, în situația de *primus inter pares*. Ipoteza aceasta este deosebit de valoroasă, însă ea nu poate fi admisă pentru toată istoria regalității dacice, ci doar pentru faza ei prestatală. Daltfel, nici regele macedonean, începînd cu Filip al II-lea, nu mai este un *primus inter pares*. Valoarea ipotezei lui V. Pârvan stă însă mai cu seamă în orientarea justă a cercetărilor. Pentru că regalitatea dacică, cum se va vedea, are multe puncte comune cu regalitatea macedoneană și în perioada de după Burebista și, respectiv, Filip al II-lea.

Întîi de toate, este vorba de prezența în istoria celor două instituții a două personalități de excepție, care, neîndoielnic, au marcat puternic coordonatele dezvoltării popoarelor lor. Ne referim la Filip al II-lea și la Burebista. Considerînd sensul evoluției regalității macedonene, A. Momigliano spunea că „dacă nu greșim, istoria constituțională a Macedoniei, cel puțin pînă la Alexandru cel Mare, este, în fondul său, istoria realizării unui absolutism statal, fapt unic, poate, în lumea antică, în

sensul aspirației suveranului de a fi primit ca egal între vecini cu o civilizație superioară⁸³. Chiar dacă o asemenea importanță a personalității nu este de admis, totuși, trebuie să recunoaștem că acela care a consolidat statul macedonean, Filip al II-lea, a fost o mare personalitate politică, militară și diplomatică. Istoriografia noastră este întru totul de acord că Burebista a fost o personalitate de excepție, existind chiar tendința de a-i atribui doar lui fondarea statului dac⁸⁴. De aceste două personalități se leagă o transformare esențială în natura regalităților macedoneană și dacică. Am văzut că, pînă la Filip al II-lea, după cei mai cunoscuți istorici, regele macedonean era un *primus inter pares* și că, abia cu acest mare rege, monarhul macedonean are o altă poziție, el întruchipînd statul în fruntea căruia domnea. Cercetările de pînă acum conduc la concluzia că regalitatea dacică din vremea lui Burebista are o înfățișare nouă în raport cu perioada precedentă, întrucît poziția regelui, de conducător al statului, îi conferă alte atribute în afara celui de șef al războiului, de *primus inter pares*.

Un alt element de apropiere între cele două instituții este revenirea adunării armate în scena politică, evident nu cu influența anterioară, în perioada care a urmat dispariției lui Filip al II-lea și Burebista. S-a arătat mai sus împrejurările în care s-a produs această revenire și s-a subliniat, atunci, și importanța personalității regilor amintiți. Ceea ce vrem să întărim aici este faptul că afirmarea adunării poporului înarmat nu a modificat esența celor două instituții și, deci, nici natura construcțiilor politice în care ele aveau rolul conducător. Faptul prezintă mare interes pentru istoria dacică: deși adunarea poporului înarmat, la macedonenii de după Filip al II-lea și Alexandru (chiar în vremea acestor regi), are o importanță mai mare decît în vremea acestora, aceasta nu a însemnat dispariția statului macedonean. Nu cunoaștem nici un istoric al problemei care să afirme acest fapt. Este limpede, deci, că nici la daci prezența adunării armate, lîngă rege, în vremea statului, nu înseamnă „democrație militară“, nu înseamnă transformarea regelui într-un șef militar, *Heerkönig*, pre-

cum în zilele lui Dromichaites, nu înseamnă dispariția statului.

Cercetările documentate întreprinse de către R. Vulpe ne îngăduie să evidențiem și o altă latură a asemănarilor dintre regalitatea dacică și cea macedoneană : principiul priorității agnaților la moștenirea tronului. Nu trebuie să ne mire prezența unei asemenea practici la macedonenii vecini cu grecii, de la care au primit serioase influențe. Numai că elenizarea macedonenilor era una particulară, care se alimenta din experiența lumii grecești, în special prin reorganizarea militară și financiară, rămânând, în fond, străină tuturor idealurilor și problemelor adevăraților greci. Elenizarea însemna, în Macedonia, asimilarea unei tehnici, nu a unei spiritualități noi : când prin Archelaos se va tinde, timid, la această a doua cale, ea va da faliment. Prin urmare, elenizarea a rămas exterioară, nu a generat noi exigențe morale, ci era un instrument al guvernului⁸⁵. Prin urmare, nu trebuie să căutăm alte explicații pentru moștenirea tronului Macedoniei de către Filip al II-lea de la fratele său Perdicus al III-lea și pentru desemnarea, ca succesor, de către cel dintâi, nu a fiului său, Alexandru, ci a nepotului său, Amyntas al IV-lea, decît în persistența priorității agnaților la domnie⁸⁶. Acest principiu ființa, după toate probabilitățile, și la daci, R. Vulpe întemeindu-și afirmația pe datele oferite de inscripția DECEBALVS PER SCORILO ; de către Frontinus, *Stratagemae*, I, 10, 4 ; Cassius Dio, LXVII, 6 ; Marțial, V, 3, 5⁸⁷. Se știe că aceste informații amintesc despre Duras, care a cedat, de bună voie, domnia lui Decebal, fiul lui Scorilo, rege al dacilor înaintea lui Duras ; despre Diegis, fratele lui Decebal, care merge în solii importante, reprezentîndu-l pe rege. De aici, singurul lucru sigur este că Decebal și Diegis sînt fiii lui Scorilo. Se poate presupune, numai, că între Scorilo și Duras a fost o legătură de rudenie, frate, văr, nepot, care a făcut posibilă venirea sa la tron. R. Vulpe interpretează corect rosturile soliei lui Diegis la Domițian, interpretare ce poate fi mai bine susținută, dacă ne amintim de (*regi*) *Dacorum fratrum* (pentru *fratrem*). Din inscripție, numele acestui *rex Dacorum* nu ne este cunoscut, foarte proba-

bil însă considerînd datele din Frontinus, *Stratagemele*, I, 10, 4 și Iordanes, *Getica*, 73, că acesta este Scorilo, iar fratele său putea fi Duras.

Sînt, toate acestea, elemente care ne arată că dacă dorim neapărat o comparație pentru regalitatea dacică, ea ne poate fi oferită de cea macedoneană, cu șanse mai mari, se pare, decît altele, de a fi mai sugestivă.

Insemnătatea social-politică, respectul arătat regalității sînt, în bună măsură, influențate de personalitatea regilor, de capacitatea lor de a conduce destinele popoului și ale statului lor. Este și motivul pentru care insistăm, pe scurt, asupra dinaștilor daci de la Burebista la Decebal⁸⁸, pentru a înfățișa pe acei regi care au contribuit nu numai la strălucirea regalității, ci, mai mult, la impunerea Daciei drept una din marile puteri ale lumii vechi. Totodată, dorim să lămurim și unele aspecte legate de principiul succesiunii la tronul lui Burebista și împrejurările venirii la tron a lui Decebal, importante pentru cunoașterea instituției regalității sub toate unghiurile.

Speranța de a se obține o listă completă cu numele regilor daci de la Burebista la Decebal, numai din datele desprinse din *Getica* lui Iordanes sau din alte scrieri antice, rămîne o iluzie. Din cercetarea făcută de către noi se poate da o listă cu succesiunea cîtorva regi, fără a fi cea mai completă și fără a avea certitudinea aproximativă a anilor de domnie⁸⁹. Ne vom referi, deci, la acea parte a Daciei, unde, după moartea lui Burebista, se continuă tradiția unității politice și spirituale a dacilor.

Despre situația Daciei, după moartea lui Burebista, ne vorbește numai Strabon, în puține cuvinte [VII, 3, 11 (C. 303)]: οἱ δὲ διαδεξάμενοι τὴν ἀρχὴν εἰς πλείω μέρη διέστησαν. Acest pasaj s-a tradus: „urmașii acestuia (adică ai lui Burebista) la domnie s-au dezbinat, fără-mișcînd puterea în mai multe părți”⁹⁰. Nu tăgăduim că n-ar fi bună această traducere, dar cuvintele οἱ διαδεξάμενοι τὴν ἀρχὴν, de obicei au alt înțeles într-un asemenea text și anume *succesorii la conducerea statului*, de cele mai multe ori *succesori legitimi*, cum am spune azi *prinții moștenitori*. Trebuie, deci, să admitem că după detronarea și moartea lui Burebista statul

său a fost împărțit între fiii sau nepoții sau alte rude ale marelui rege. Este greu să ne închipuim că Burebista nu a căutat, în timpul domniei, să-și asigure tronul cu moștenitori de sînge. Împărțirea puterii între urmași este un lucru constant la popoarele antice; astfel să luăm statul tracic din sud. Situație similară credem că a existat și în regatul Daciei. În felul acesta, noi credem că se poate admite existența unei dinastii de regi daci, începînd cu Burebista.

A prins rădăcini în istoriografia noastră ideea că, după moartea lui Burebista, tronul acestuia a fost ocupat de preotul Deceneu. În realitate însă, atît Strabon cît și Iordanes nu vorbesc despre o asemenea succesiune. Dimpotrivă, Iordanes, *Getica*, 71, vorbind despre Deceneu și învățăturile sale, ne spune că *Dicineus... ut non solo mediocribus, immo et regibus imperaret*, adică: „Deceneu a condus nu numai mulțimea de oameni, ci chiar și pe regi“. Cu alte cuvinte, Deceneu și-a păstrat calitatea, prestigiul și autoritatea de mare preot, de conducător spiritual al dacilor și sub urmașii lui Burebista, căci așa înțelegem noi cuvîntul *regibus*. Dar acești regi pot fi și conducătorii stătuțelor, care au apărut după moartea lui Burebista. Acest pasaj este, deci, dintre cele mai valoroase pentru situația Daciei spre sfîrșitul sec. I î.e.n. și se poate conchide că, deși Dacia era împărțită sub mai mulți domnitori, totuși exista o unitate spirituală dacică, o unitate de credință, de conștiință etnică.

Un rege important, după Burebista, care a reușit, în parte, restaurarea statului dac, a fost Scorilo, dar nu se poate cunoaște în ce perioadă a domnit. Numele său nu putea fi Coryllus (Iordanes, *Getica*, 73), care nu este obișnuit la daci, ci numai *Scorilus*, cunoscut antroponim dacic. Despre Scorilo, știm de la Frontinus, *Stratagemele*, I, 10, 4, că se găsea la conducerea Daciei în timpul războaielor civile de la Roma din anii 68—70 și acesta poate fi cel de pe inscripția de la Grădiștea Muncelului, deci, tatăl lui Decebal.

În istoriografia modernă s-a răspîndit părerea că în anul 85—86 domnea încă Diurpaneus, amintit cu acest nume la Iordanes și la Orosius și că acesta este unul

și același cu Duras, amintit cu acest nume de către Cassius Dio și că acest Duras—Diurpaneus cedează de bună voie tronul lui Decebal⁹¹. Să vedem însă ce spun izvoarele despre Duras, Diurpaneus și Decebal?

Mai întâi, despre Duras ne vorbește Cassius Dio, dar nu prin rezumatele lui Xiphilinus, ci prin *Excerpta Valesiana*, deci cuvintele nu provin din rezumare, ci sînt ale istoricului Cassius Dio. Cartea LXVII, 6, 1 începe prin: „cel mai însemnat război de atunci al romanilor a fost cel împotriva dacilor, asupra cărora în vremea aceea domnea Decebal, căci Duras, care domnise mai înainte lăsase lui Decebal de bună voie domnia pentru că era foarte priceput la război“⁹². Numele Duras mai apare într-un fragment din *Getica* lui Criton, păstrat în *Lexiconul Suidas*, despre care am mai vorbit: „Agitîndu-se geții și cerînd ca (acela) să fie de îndată pedepsit, a biruit (părerea unuia) Duras, care propuse regelui ca acesta să fie ținut sub pază“. Evenimentul a avut loc în timpul celui dintîi război dacic al lui Traian. Duras poate fi sau fostul rege sau alt personaj, din anturajul lui Decebal, dar oricum este un nume real dacic și atunci nu mai avem dreptul să continuăm a crede că Duras din Cassius Dio este corupt din Diurpaneus.

Despre Diurpaneus. Acesta apare în *Historiae* ale lui Tacitus, în partea care s-a pierdut, unde se trata despre istoria Imperiului roman în timpul lui Domițian. Evenimentul a fost inserat în *Adversus Paganos* al lui Paulus Orosius, scriitor creștin din sec. V, în cartea VII, 10,4; „căci cît de mari au fost luptele lui Diurpaneus, regele dacilor, cu comandantul Fuscus și cît de mari dezastrele romanilor le-aș enumera într-o înșirare lungă, dacă Cornelius Tacitus, care a tratat în mod organic și cu foarte mare exactitate aceste evenimente istorice...“⁹³ Informația este după Tacitus și, deci, dintre cele mai demne de crezare. Este de reținut că dacii luptă împotriva lui Cornelius Fuscus în anii 85—86 sau 87, sub conducerea lui *Diurpaneus Dacorum rex*. Al doilea izvor care-l menționează pe Diurpaneus este Iordanes, *Getica* 77, unde spune: „...Domițian a plecat cu toate forțele sale în Illyricum și încredințînd conducerea aproape întregii armate comandantului Fuscus și cîtorva bărbați aleși, i-a obligat să

treacă peste Dunăre împotriva armatei lui Dorpaneus⁹⁴. Informația poate să fi fost preluată din *Getica* lui Dion Chrysostomos sau dacă nu cumva și mai curînd tot din *Historiae* ale lui Tacitus. Numele Diurpaneus, cum apare la Orosius, sau Dorpaneus, cum apare la Iordanes, este un nume real dacic, ca și Duras, atestat și într-o inscripție din Roma, în care aflăm despre *Diuppaneus (sic!) qui Euprepes Sterissae filius) Dacus*⁹⁵. Avem deci două categorii de informații, din care reiese că generalul roman Fuscus a fost înfrînt de Diurpaneus.

Acum, despre Decebal. În cele mai multe izvoare acesta este numele regelui dac, ce luptă împotriva romanilor în cele două războaie duse de împăratul Traian în anii 101—102 și 105—106. Dar numele lui Decebal se leagă și de războaiele dacice duse de împăratul Domițian. Astfel, Cassius Dio, LXVII, 6,5, după Petrus Patricius, *Excerpta de legationibus*, 3, spune următoarele: „Decebal regele dacilor a trimis soli lui Domițian și-i făgăduia pacea. Dar Domițian îl trimise pe Fuscus cu multă armată. Cînd a aflat aceasta, Decebal a trimis din nou o solie“. Ceea ce devine curios este faptul că după Tacitus și Dion Chrysostomos (?), Cornelius Fuscus se luptă cu Diurpaneus, iar după Cassius Dio, Cornelius Fuscus se luptă cu Decebal. Or, atît Tacitus, Dion Chrysostomos, cît și Cassius Dio sînt bine informați și nu pot fi bănuți de erori grosolane. Nu avem de ales, deci, decît să admitem că Diurpaneus este unul și același cu Decebal. Dealtfel, numele Decebal devine popular numai cu această dată și se pare că nu era uzual înainte la daci.

Etimologia numelui *Decebalus* a fost în parte elucidată. Astfel, al doilea element — *balus* este înrudit cu frigianul βαλῆς „rege“; lat. *de-bilis*, „fără putere“; v. irl. *bale*, „puternic“; v. sl. *bolije*, „mai mare“; scr. *bala-m*, „fortă“; gr. βῆλ-τερος, „mai bun“ etc.⁹⁶ Este posibil ca dacicul — *balus* să aibă o semnificație similară ca și în celelalte limbi indo-europene, deci ar fi „Dece cel puternic“, „cel viteaz“, sau poate „regele Dece“. Credem că Decebalus nu este altceva decît un *supernomen*, un *Siegname*, acordat lui Diurpaneus, în urma strălucitei victorii din anul 85—86 (sau 87) împotriva lui Cornelius Fuscus, cînd aproape întreaga armată romană este

distrusă de daci, atunci găsiindu-și moartea și comandantul ei.

Evoluția societății geto-dacice a influențat și instituția regalității. La început, simplul comandant militar fără atribuții civil-administrative, regele ajunge, în vremea statului dac, un legislator, un adevărat conducător, preocupat de toate problemele societății, de la purtarea războaielor și pînă la ridicarea cetăților, de la apărarea clasei dominante și pînă la reglementarea vieții moral-spirituale. Poporul îi acordă cuvenita cinstire, ca rege și mare preot, glorificîndu-l cînd și-a apărât țara, cum s-a întîmplat cu Diurpaneus, supranumit *Decebalus*. Această cinstire nu se exercită însă în forme amintind de Vechiul Orient sau de regalitatea oriental-elenistică. Regele dac nu este considerat zeu, puterea sacerdoțiului nu ajunge pînă la teocrație, chiar dacă regele Comosicus deținea și demnitatea de mare preot. Puterea regelui geto-dacilor nu este despotică, ci mărginită, chiar controlată de un consiliu aristocratic, dar și de adunarea poporului, ca la vechii macedoneni. Un absolutism întunecat, cumplit, sîngeros, de rezonanțe orientale, teocratic nu ființa la geto-daci. Prezența adunării armate, a unui consiliu nobiliar nu au impietat asupra coerenței sistemului politic din statul geto-dac, imprimînd regalității un caracter, pe care l-am putea numi, fără nici o tendință modernizatoare, „constituțional“.

Capitolul III

Tarabostes

Dacă despre regalitate și casta sacerdotală, alese dintre nobili (Iordanes, *Getica*, 40), sîntem, oarecum, mai generos informați, despre clasa nobiliară, în sine, așa-numiții *tarabostes*, antichitatea greco-romană ne-a transmis foarte puține relatări. Ele ne îngăduie să stabilim care a fost numele autentic, geto-dacic, al clasei nobiliare, precum și pe cel dat de autorii greci și latini. De fapt, despre această chestiune avem cele mai multe informații vechi, în vreme ce despre formele participării aristocrației la viața politică, alături de rege, la conducerea statului (administrația) sau despre elementele pe care se întemeia puterea lor, autorii antici ne transmit prea puține date, silindu-ne să mergem, de foarte multe ori, pe terenul nesigur al ipotezelor.

Numele clasei nobiliare geto-dacice îl aflăm în scrierile mai multor autori antici. Așa, de exemplu, filosoful-călător în Dacia, Dion Chrysostomos, ne relatează, în ale sale *Discursuri*, LXXIII, 3, că „...aici, uneori, se pot vedea oameni avînd pe cap un fel de căciuli, așa cum poartă astăzi unii traci, numiți geți...”¹ Tot această numire ne-o transmite și Criton, care îi amintește „pe geții purtători de *pileus* (căciulă)”². Istoricul războaielor daco-romane, Cassius Dio, LXVIII, 9,1, ne informează și el că : „Decebal a trimis soli chiar înainte de înfrîngere, nu dintre *comați* — ca mai înainte — ci pe cei mai de frunte dintre *pileați*“. Despre **Traian**, Sextus Aurelius Victor, în *Despre Cezari*, XIII, 3, ne spune că „...el ca primul sau chiar singurul a extins stăpînirea romană dincolo de Dunăre, supunînd și transformînd într-o provincie

pe dacii care purtau «*pileus*»...⁴ În sfârșit, vom înfățișa cea mai importantă informație legată de numele clasei nobiliare, care aparține lui Iordanes, ce ne transmite, de fapt, o știre raportată de Dion Chrysostomos. „El (Dion Chrysostomos) spune că acei dintre ei (geți), care erau de neam s-au numit la început *tarabostes*, iar apoi *pilleati*...⁵ Mai sînt încă două informații vechi, care nu se referă direct la chestiunea ce ne interesează, dar peste care nu se poate trece. Spre exemplu, Lucian din Samosata, *Scitul*, 1, ne spune că Toxaris nu se afla „...printre purtătorii de *pileus*, ci era unul din scitii cei mulți și din popor...⁶ Cealaltă informație aparține lexicografului Hesychios din Alexandria, care sub „Zibythisdes“ notează „femeile trace sau tracia nobili, puri⁷.”

Se poate deduce, din simpla citire a izvoarelor, abia înfățișate, că cei vechi numeau frecvent pe nobilii geto-daci cu termenul de *pilophoroi-pilleati*. De asemenea, s-a reținut că termenul *tarabostes (tarabostesei?)*, de autentică rezonanță geto-dacică, cum indică cercetările filologice, nu este amintit decît o singură dată. Însemnătatea acestor numiri a fost relevată de învățați, probleme ridicînd numai cea autohtonă. Este la îndemîna oricui să-și dea seama că *pilophoroi-pilleati*, pentru care dicționarele uzuale dau însemnarea de „purtători de căciulă, tiară“ (căciulari — I.I. Russu), sînt numiri ușor de verificat prin simpla contemplare a „actului de naștere“ a poporului român — Columna lui Traian. Cealaltă denumire a stîrnit unele dezbateri filologice. Gr. Tocilescu, referindu-se la această problemă, lasă să se înțeleagă că ar echivala *tarabostes* cu *pilophoroi*, ambele însemnînd, astfel, „boierii cu giugiuman“⁸. Dacă *pilophoroi* se poate traduce astfel (se vede, evident, influența veacului său), *tarabostes*, considerînd alte interpretări, nu poate primi o asemenea însemnare. La rîndu-î, V. Pârvan era de părerea că *bostes* ar însemna „cunoscut“, „recunoscut“, iar *tara* ar corespunde latinescului *dominus*. Așadar, *tarabostes* ar însemna, după autorul citat, „domnii nobili“⁹. După I.I. Russu, *tara* ar veni de la radicalul *ter* —, care înseamnă „a pătrunde, a traversa, peste; — tare“, în vreme ce — *bostes*, ar veni de la **bho-s* —, cu înțelesul de „strălucit“, „luminos“¹⁰. Prin aceste înțelesuri, „domnii

nobili“, „preastrăluciții“, *tarabostes* constituie o numire generică a aristocrației geto-dacice, cu mai multe semnificații sociale, decât *pilophoroi-pilleati*, ea înregistrându-se în cadrul larg al numirilor aristocrației și la alte popoare vechi: eupatrizi, patricieni sau „preastrăluciții“ (*Zibythisdes*). Această din urmă numire era tradusă astfel de către Gr. Tocilescu, care o credea folosită și la geți, nu numai la traci¹¹.

Izvoarele vechi și analogiile istorice ne dau temeiul să credem că și la geto-daci a existat, cu rol politic mai mult sau mai puțin însemnat și un *consilium regis*, un *sfat regal*, alcătuit, evident, din nobili. Sint câteva relatări antice care evidențiază și ilustrează persoane și situații istorice, ce nu pot fi considerate decât prin prezența unei asemenea instituții politice. Vom înfățișa izvoarele socotite de noi elocvente în acest sens. Marțial, *Epigrame*, V, 3,1-6, ne înfățișează un personaj care, neîndoielnic, se afla între sfătuitoarii regelui Decebal :

„Diegis, locuitor de pe țărmul, care acum ne aparține,
a venit să te vadă, o Germanicus, tocmai de pe apele

Istrului,
care se află sub stăpînirea ta. Bucuros și uimit cînd
a văzut pe stăpînul lumii,
se zice că ar fi spus celor ce-l însoțeau :

«Soarta mea este mai bună decât a fratelui meu, fiindcă mie îmi este îngăduit
să privesc atît de aproape zeul pe care îl cinstește atît
de departe»¹².

La rîndul său, Cassius Dio, LXVII, 7, 2, 3, ne informează că Decebal, în vremea războaielor cu Domițian, „... trimise pe Diegis cu cîțiva bărbați ca să-i dea înapoi armele și cîțiva captivi ca și cum i-ar fi avut numai pe aceia la dînsul. Făcîndu-se aceasta, Domițian puse diadema pe capul lui Diegis...“¹³ Tot Cassius Dio, LXVII, 10,2, ne înfățișează un alt demnitar dac : „încăierîndu-se cu dușmanii la Tapae, el (Tettius Iulianus) ucise foarte mulți dintre ei : între aceștia, Vezina, care venea în locul al doilea după Decebal, fiindcă nu putuse altfel scăpa cu viață, căzu într-adîns la pămînt, făcîndu-se mort și astfel fugi pe ascuns noaptea“¹⁴. Același Cassius Dio, LXVIII, 14, 5, atunci cînd ne informează despre desco-

perirea comorilor lui Decebal, arată și pe cel care a ajutat, poate silit, pe romani : „dar Bicilis, un soț de-ai lui, care știa ce se lucruse, fu prins și dădu pe față toate acestea“¹⁵ . Despre același Bicilis, demnitar al lui Decebal, ne mai informează și Zonaras, X, 32, după Cassius Dio, : „dar unul dintre prietenii lui Decebal, avînd și el cunoștință de < locul unde se afla > tezaurul, l-a arătat“¹⁶ . Iar acum ni se va concede reamintirea unei informații, datorată lui Criton, citată și comentată mai sus, dar plină de semnificații și pentru problema în dezbatere. Criton ne informează că „agitîndu-se geții și cerînd ca (acela) să fie deîndată pedepsit, a biruit (părerea unuia) Duras, care propuse regelui ca acesta să fie ținut sub pază“¹⁷ .

Se poate deduce din examenul informațiilor de mai sus, prezența unui sfat de nobili¹⁸, a unor demnitari apropiați monarhului în cadrul larg al curții regale¹⁹. Istoriografii dau anumite echivalente moderne unor demnități despre care cei vechi ne spun foarte puțin și pe care noi le cunoaștem și mai puțin. Este cazul „viceregelui“ Vezina sau chiar al lui Deceneu. Nu cunoaștem cu exactitate ierarhia în cadrul conducerii statului dac și, implicit, a consiliului regal. Între istoricii noștri circulă părerea, mult agreeată, dar foarte greu de controlat prin documente sigure, că regii daci își organizau curtea după modelul oferit de monarhiile elenistice. Documentul adus ca sprijin este decretul emis în onoarea lui Acornion din Dionysopolis, unde se arată că acest vrednic cetățean era la regele Burebista, „în prima și cea mai mare prietenie“. Am mai arătat că prezența „...acestui înalt titlu aulic la curtea regelui dac“, poate fi interpretată în sensul că, „...dionysopolitani considerau că Burebista era un monarh în sensul celor mai de seamă suverani ai vremii, conducători de adevărate state“²⁰ și mai puțin în sensul că organizarea curții regelui dac era asemănătoare cu cea a regilor elenistici. Și fiindcă sîntem pe acest teren al analogiilor istorice, s-ar putea lansa și ipoteza unor asemănări între instituția dacică, aici cercetată, cu una macedoneană : aceea a hetairilor, dacă prezența termenului ἑταῖρος, lingă numele lui Bicilis, ne poate în gădui aceasta. Ipoteza nu ar putea fi cu totul hazardată

avînd în vedere și alte elemente, care apropie regalitatea dacică de cea macedoneană, însă lipsa unor documente sigure ne determină la circumspecție față de asemenea aprecieri.

Ceea ce apare ca sigur este însă prezența acestui consiliu regal, despre a cărui autoritate putem, la fel de sigur, să spunem că nu era de neglijat. Autoritatea sa în fața adunării poporului și chiar a regelui este atestată de informația datorată lui Criton, citată mai sus. Este limpede că părerea lui Duras prevalează asupra voinței poporului și se impune chiar și în fața lui Decebal, care urmează sfatul acestui membru al consiliului regal.

Organizarea militară era o chestiune de mare însemnătate la un popor despre care autorii vechi, între care Vegetius, I, 28, ne spun că avea un asemenea simțămînt războinic, încît povestea cu nașterea lui Marte la ei este de crezut.²¹ Incontestabil, în cadrul acestei organizări militare un rol de seamă revenea clasei nobiliare, care furniza atît pe comandanții militari cît și excelente trupe²². În afara afirmațiilor mai sus citate, unde s-a văzut prezența unor nobili în focul luptelor, există altele, indirecte, unde avem mențiunea unui mare număr de confruntări militare ale dacilor cu vecinii lor — în primul rînd cu romanii — în fruntea trupelor fiind comandanți care nu puteau fi aleși decît dintre *tarabostes*²³. Se afirmă că „în fața pericolului roman regele căuta reazim puternic în această nobilime, cetele de luptători fiindu-i aduse de ea“²⁴. Afirmația este seducătoare însă nu poate fi controlată prin documente. Deși nu se poate nega faptul că, probabil, unii *tarabostes* aveau cete, nu putem admite că regele ar fi fost la dispoziția lor într-un război, cu atît mai mult cu cît teritorializarea triburilor dacice era un fapt de necontestat pentru zilele lui Burebista și Decebal. Ceea ce putem afirma, cu toată siguranța, este faptul că *tarabostes* dețineau monopolul conducerii armatei, ținînd seama și de alegerea, dintre ei, a regilor.

Este sigur că și demnitățile superioare ce țineau de administrarea propriu-zisă a regatului dac erau exercitate tot de către *tarabostes*. Cel puțin așa rezultă din cunoscuta relatare a lui Criton, comentată mai sus: „Și pe

cînd unii erau puși peste cei care munceau [pămîntul] cu boii, alții, dintre cei din jurul regelui, erau rinduiți [să se îngrijească] de fortificații²⁵. Se cunoaște disputa în jurul faptului dacă acest pasaj înfățișează un aparat administrativ permanent sau doar unul de campanie, prilejuit de dramatica încheștare daco-romană²⁶. Nici una din cele două ipoteze nu poate aduce în sprijinul ei vreun argument de necombătut. Totuși, a doua ipoteză pare a fi mai verosimilă, întrucît considerînd pasajele din Criton, cum aproape toate se referă la împrejurările războiului, este foarte probabil, în aceste condiții, ca și această informație să aibă același caracter. Ceea ce interesează aici, în primul rînd, este faptul că regalitatea încearcă un control al întregului stat, printr-un aparat administrativ compus, în partea sa superioară, din *tarabostes*. Este însă interesantă mențiunea că grija pentru fortificații — nu putem preciza dacă le comandau sau se îngrijeau doar de ridicarea lor — era încredințată numai celor care se aflau în jurul regelui, ceea ce poate să ateste o stratificare în cadrul clasei nobiliare. În ceea ce îi privește pe acești supraveghetori ai agriculturii, este foarte probabil că ei se îngrijeau de adunarea contribuțiilor în natură, datorate statului²⁷ și atît de necesare în vremuri grele, strînse în cantități de-a dreptul impresionante²⁸. Desigur că existau și în alte vremuri demnitari ce aveau în grijă administrarea statului și a veniturilor sale ce rezultau și din alte surse, cum ar fi minierul, negoțul.

Autoritatea clasei nobiliare se baza, evident, nu numai pe originea nobilă, pe faptul conducerii statului, ci, incontestabil, și pe o mare putere economică. Istoriografia a încercat, neîncetat, să determine natura acestei puteri, fără a reuși însă să ajungă la o concluzie, care să fie controlată și susținută prin informații sigure.

La vremea sa, Gr. Tocilescu vorbea de „feudalitatea unei nobilimi militare și teritoriale“ într-o manieră surprinzător de modernă, apropiată de părerile celor care susțin teza „tributalismului“ societății dacice²⁹. Același autor³⁰ era de părerea că între *tarabostes* și *capillati* erau niște raporturi de natura celor amintite de către Thucy-

dides, II, 97, 3, pentru tracia odrysi: „Impozitul încasat din tot ținutul barbarilor și din cetățile elenice, [pe care le anexaseră pe vremea lui Seuthes], care domnind după Sitalces îl mărise foarte mult, se ridica la suma de aproape patru sute de talanți de argint; talanții erau și de aur și de argint. Se mai aduceau și daruri nu mai mici în valoare decât acești talanți de aur și de argint, în afară de stofe brodate, de stofe nebrodate și de alte odoare. Acestea se aduceau nu numai pentru el, ci și pentru cîrmuitorii dependenți și pentru nobilii odrysi“³¹. Părerile lui Gr. Tocilescu nu au fost dezmințite de istoricii ulteriori, ci dimpotrivă. Numai dacă ne referim la regatul trac, sînt autori care vorbesc despre prezența unor raporturi „feudale“, cum ar fi G. Kazarow³², A. Momigliano³³, M. Rostovtzeff³⁴. G. Kazarow trimitea pentru analogii, care să lămurească acest „quasi-feudal character“ al statului odrys, la situația din regatul Bosporului, unde, după M. Rostovtzeff, regele revendica, probabil, proprietatea asupra pămîntului întregului regat³⁵. Ipotezele acestor savanți nu sînt, în fapt, respinse de istoriografia marxistă de dată foarte recentă, care a început o largă revizuire a unor afirmații anterioare, care nu considerau exact realitatea istorică din zonele aici arătate, inclusiv Dacia. Sînt de respins, lucru de altfel făcut, termenii utilizați de istoriografia nemarxistă, care mereu a fost deficitară în ceea ce privește concepția istorică și terminologia. Deși nu putem admite termeni ca „feudal“, „feudalism“, „șerbi“³⁶, nu putem să nu recunoaștem că ipotezele lor sînt mai aproape de datele transmise de unii autori vechi decât acele teorii care susțineau prezența sclavagismului. Istoriografia marxistă este preocupată, acum, să surprindă structurile și relațiile sociale din Dacia veche, în raport cu noile orientări din istoriografia universală, provocate de reconsiderarea referirilor lui Marx la un așa-numit „mod de producție asiatic“³⁷. Istoricii au reconsiderat mai vechile ipoteze ale prezenței sclavagismului și deși, ale considerării *tarabostesei*-lor ca veritabili stăpîni de sclavi³⁸.

Cu toate eforturile istoriografiei, orientată după cele mai noi direcții teoretice, nu putem spune nimic despre

natura relațiilor dintre *tarabostes* și *capillati*, care să fie susținut de documente sigure, ci sîntem aduși în situația de a avansa *presupuneri* mai mult sau mai puțin realiste.

Cercetările istorice (cf. *infra*) arată că societatea dacică evoluase pînă la nivelul de stat, prin urmare antagonismele sociale erau prezente. Aceleași cercetări arată că vechii daci, de la Burebista la Decebal, cunoșteau obștea sătească³⁹, însă noi nu sîntem în măsură să arătăm care a fost evoluția acestei obști : ea mergea spre victoria proprietății private sau a celei colective? Nu putem afirma nici totala lor aservire, întrucît alcătuirii lor sînt prezenți în dezbaterea unor probleme importante, așa cum s-a văzut mai sus și prezența lor nu este deloc formală. Proprietatea *tarabostesei*-lor asupra unui număr de sclavi nu poate fi negată. Ceea ce nu cunoaștem este însă atît numărul lor, cît mai cu seamă dacă ei erau cei care asigurau cea mai mare parte a producției. Mai curînd, ar fi de presupus că lucrurile s-au petrecut așa cum credea Gr. Tocilescu⁴⁰. Nu putem spune nimic sigur nici despre faptul dacă *tarabostes* aveau moșii în proprietate privată sau le datorau regelui, care, poate ca în Bospor, le conceda o parte din drepturile sale asupra unor teritorii⁴¹. Dacă totuși au fost pămînturi deținute în proprietate privată nu putem preciza dacă ele erau situate în teritoriile obștilor sau în locurile neocupate de ele. Istoriografia, pornind de la textul citat din Criton, afirmă că el dovedește prezența moșiilor la daci⁴². Prezența moșiiilor⁴³ nu poate fi susținută pe baza textului din Criton, ci doar presupusă.

Oricum, dacă în ce privește averile „nemișcătoare“ ale clasei nobiliare, lipsa izvoarelor sigure ne impune multă *circumspecție*, nu putem totuși să nu afirmăm, cu toată siguranța, că *tarabostes* dispuneau de bunuri mobile. Este neîndoielnic faptul că dispuneau de turme, cirezi și herghelii, că erau interesați în negoțul cu străinii, întrucît există știri despre prezența unor corăbii neguțătoarești sosite tocmai din îndepărtata Bithynia, după cum ne informează Claudius Aelianus, XIV, 23⁴⁴. Bogățiile individuale nu pot fi puse la îndoială, dacă ne gîndim numai

la numeroasele tezaure îngropate⁴⁵, care nu toate aparțineau regelui (statului) sau anumitor comunități.

Sintetizînd toate cele de mai sus, se desprinde imaginea unei clase nobiliare războinice, puternice și bogate, care, „...afară de rege și de cler, principii sau fii de principii“, aveau un rol deosebit în societate, de multe ori uzurpînd „...pe față autoritatea legilor și a puterilor constituite“⁴⁶. Se cuvine remarcat, totuși, că *tarabostes* nu se puteau manifesta despotice față de popor, care avea încă solide drepturi politice și în vremea statului dac.

Capitolul IV

Sacerdoțiul

Cei vechi erau supuși, mai mult decît oamenii moderni, prejudecăților și credințelor religioase, în ochii lor slujitorii zeilor, preoții, bucurîndu-se de toată considerația, ajungîndu-se, în unele locuri și timpuri, chiar la divinizarea acestora. Fabulațiile vechilor greci atribuie și geților asemenea atitudini, cunoscut fiind cazul relatat de Strabon despre zeificarea lui Zalmoxis și a lui Dece-neu. Dacă asemenea fantezii nu pot fi acceptate, nu este însă mai puțin adevărat că vechii daci aveau în mare cinste cinul preoțesc, doveditoare fiind informația datorată lui Iordanes despre considerația lor pentru Dece-neu și Comosicus.

Din relatările trunchiate ale autorilor vechi putem contura, doar cu mare greutate și formulînd aproape la tot pasul ipoteze, o imagine aproape completă a organizării sacerdoțiului, a preocupărilor sale etic-religioase, a locului său în sistemul politic-social din Dacia înainte de romani. Starea documentelor vechi, abia relevată, a generat o bogată istoriografie asupra problemei în dezbatere, ipotezele abundînd, iar comparațiile fiind în mare cinste.

Abordarea sacerdoțiului getic impune, din rațiuni ce nu mai au nevoie a fi amintite, înfățișarea, schițată doar, a principalelor probleme ale religiei getice.

Religia getică este unul din cele mai pasionante subiecte spre care se poate îndrepta cercetătorul antichităților geto-dacice. Pasionant pentru că tainele sale sînt multe și încă se refuză descifrărilor! Istoriografia problemei a reușit unele achiziții notabile, dar sîntem încă

destul de departe de a avea o imagine a religiei getice cît mai completă și general acceptată de cercetători. Aceste împrejurări au în afara unor firești explicații subiective, altele de ordin obiectiv. Este vorba de sărăcia exasperantă a documentelor relative la religia getică și îndeosebi a celor de bază — informațiile autorilor vechi. Alte posibile categorii de izvoare, relative la problemele în dezbatere, documente arheologice și posibile reminiscențe ale mitologiei dacice în folclorul vechi românesc, categorii cu mai puțină însemnătate decît cea dintîi, nu au fost integral utilizate¹.

Între problemele de bază ale religiei getice se înscrie caracterul acesteia. În această chestiune s-au formulat patru ipoteze. S-a afirmat de către unii învățați că religia getică ar fi fost dualistă², în vreme ce alții susțin că ar fi fost monoteistă³. Vederile lui V. Pârvan asupra caracterului religiei getice, vederi ce au influențat serios pe unii urmași, însă într-un sens la care el nu se gîndise⁴, sînt de cîtăva vreme obiect de dispută istoriografică. L. Blaga⁵ și I. I. Russu⁶, între alții, consideră că autorul *Geticii* ar fi susținut caracterul „monoteist“ al religiei getice. Mai în urmă, alți autori susțin că V. Pârvan nu s-a referit la „monoteismul“, ci la *henoteismul* religiei getice⁷. Cercetînd cu atenție afirmațiile lui V. Pârvan⁸ credem că este mai plauzibilă ultima părere, întrucît autorul *Geticelor* vorbește și de existența altor zei la geto-daci. În sfîrșit, ultima din ipoteze, este aceea care susține caracterul *politeist* al religiei geto-dacice, ipoteză susținută de argumente solide, inteligent expuse, îndeosebi de către I. I. Russu⁹. Deși acest caracter este în afara oricărei îndoieli, socotim totuși unele precizări, pentru a înlătura ultimele argumente ale unui susținător recent al „monoteismului“ getic¹⁰. Autorul citat aduce ca argument, în sprijinul „monoteismului“ getic, împrejurarea că autorii vechi îl amintesc doar pe Zal-moxis, Gebeleizis fiind menționat doar o singură dată. Am mai avut prilejul să ne ocupăm de unele aspecte ale religiei getice și atunci am căutat să dăm o explicație acestei ciudate situații¹¹. Arătăm atunci că prezența, în relatările autorilor de după Herodot, doar a lui Zal-moxis și omiterea totală a lui Gebeleizis este în legătură

cu unele caracteristici ale istoriografiei grecești, relative la religia getică. Plecînd de la observația lui W. Bessell¹², după care singurul autor de încredere este Herodot, observație admisă și de Gr. Tocilescu¹³ și de I. I. Russu¹⁴, am constatat un fapt surprinzător și cu importante semnificații: autorii greci, care relatează despre Zalmoxis, îl urmează într-adevăr pe Herodot, dar numai anumite informații ale acestuia sînt folosite, în special cele cuprinse în IV, 95 — Zalmoxis, sclavul lui Pythagoras — despre valoarea cărora nu mai este cazul să se discute. În chipul acesta s-ar explica, după noi, frecvența menționare a lui Zalmoxis și omiterea lui Gebeleizis.

Cercetătorul religiei getice întîmpină mari dificultăți atunci cînd trebuie să arate natura zeităților adorate de geto-daci, atributele lor sau elementele legate de ierarhizarea într-un „panteon“, ori date despre perioada cînd au fost la apogeul adorării lor.

Am arătat că zeul getic cel mai frecvent menționat la autorii vechi este Zalmoxis. Cu toate acestea, paradoxal, el este unul din subiectele cele mai intens dezbătute și nici azi nu s-a ajuns la un consens asupra formei numelui (*Salmoxis* — *Zalmoxis* — *Zamolxis*), asupra naturii și atributelor sale. Învățații se împart în două cînd este în discuție natura zeității; unii susțin că este o divinitate chthoniană¹⁵, iar ceilalți că natura zeului este uraniană¹⁶. Poate trebuia să spunem, mai întîi, că unii îl socot pe Zalmoxis ființă pămînteană¹⁷, cu toate că s-a demonstrat, încă de la începuturile istoriografiei „zalmoxeene“, că asemenea afirmație este fantezistă¹⁸.

Cît privește natura zeității Zalmoxis, chthoniană sau uraniană, sîntem de părerea că cei care susțin a doua ipoteză au de partea lor mai multe argumente. Între altele, ar fi de reținut că, la vremea relatării lui Herodot, geto-dacii depășiseră un anumit stadiu de dezvoltare preistorică și, prin urmare, divinitatea personificatoare a pămîntului nu mai putea fi zeitate supremă¹⁹.

Vom mai zăbovi asupra zeului Zalmoxis cît ne vom referi la problema perioadei în care a fost adorat ca divinitate supremă. În vremea lui Burebista și a lui Decebal, se pare că Zalmoxis nu mai era adorat ca zeitate supremă, fiind destul de probabilă chiar prezența sa în

„panteonul“ geto-dacic. Între argumentele acestei ipoteze este împrejurarea că la autorii greci, de după Herodot, Zalmoxis este amintit ca o divinitate veche. De asemenea, unii autori latini, Vergilius, *Eneida*, III, 35; Ovidius, *Pontice*, IV, 14, 14; idem, *Tristele*, V, 3, 22 și greci, Dion Chrysostomos (la Iordanes, *Getica*, 40—41) arată adorarea lui *Marte* de către geto-daci, în perioada Burebista—Decebal, de o manieră neobișnuită²⁰. Încă și alte mărturii ale autorilor vechi dovedesc aceasta. Am vorbit mai sus despre calitatea informațiilor despre Zalmoxis, datorate autorilor de după Herodot. Amintim și faptul că la Dion Chrysostomos, călător în Dacia din zilele lui Decebal (*Discursuri*, XII, 16—20), prin urmare cunoscător direct al realităților geto-dacice, Zalmoxis apare ca un rege și un filosof vrednic de admirație (Iordanes, *Getica*, 39), deci, drept un pămîntean și nu un zeu, așa cum apare *Marte*²¹.

Izvoarele vechi amintesc, în afara lui Zalmoxis, și alte zeițăți, precum *Gebeleizis* (Herodot, IV, 94)²² și, evident, pe zeul războiului, *Marte*, care, probabil, în *Getica* lui Dion Chrysostomos era numit *Ares*.

Între relatările vechi, relative la zeul *Marte*, adorat de geto-daci, de un surprinzător interes se arată a fi, din cele citate, cea a lui Iordanes, preluată de la Dion Chrysostomos. După cîte spune Iordanes, *Getica*, 40—41, „într-atît au fost lăudați goții, încît se spune că la ei s-a născut *Marte*, pe care înșelăciunea poezilor l-a făcut zeu al războiului. De aceea, spune și Vergilius: «Neobositul părinte, care stăpînește cîmpiile geților». Pe acest *Marte*, goții totdeauna l-au înduplecat printr-un cult sălbatic (căci victimele lui au fost cei morți dintre prizonieri), socotind că șeful războaielor trebuie împăcat prin vărsare de sînge omenesc. Lui i se jertfeau primele prăzi, lui i se atîrnau pe trunchiurile arborilor prăzile de război cele dintîi și exista un simțămînt religios adînc în comparație cu ceilalți zei, deoarece se părea că invocarea spiritului său era ca aceea adresată unui părinte“²³.

Iată deci cea mai tulburătoare relatare despre zeul *Marte*. Tulburătoare în sensul că ea răstoarnă tot ceea ce se considera valabil, de neclintit, prin trei secole de ac-

tivitate istoriografică, larg răspândită apoi prin manuale școlare.

În ceea ce privește alte zeități adorate de geto-daci, documentele literar-arheologice vorbesc despre divinitățile feminine *Hestia*²⁴ și *Bendis*²⁵.

Înainte de a încheia schița istorică a religiei getice, se cuvine să mai spunem câteva lucruri despre un alt element al acestei religii, element care a constituit subiect de aprige discuții: „nemurirea“ getică²⁶. „Nemurirea“ getică a fost văzută de unii învățați ca un element specific concepției religioase a geților, care i-ar fi deosebit între toate popoarele antichității. S-a considerat că ar fi o filosofie, o doctrină promovată de Zalmoxis (arbitrar considerat ca personaj uman) și, îndeosebi, a fost socotită o credință în nemurirea sufletului. S-a relevat de cercetători competenți că geții nu aveau o credință în nemurirea sufletului, în sensul unei spiritualizări sublime, ci doar credința că „dincolo“ vor continua viața pămînteană în mare desfătare. Din parte-ne, am acceptat această idee, sprijinind-o prin noi interpretări ale textelor vechi. Am arătat că singura informație veche, cu adevărat sigură, este cea herodoteică, IV, 94, și că, începînd cu această dată, noi nu mai știm nimic cert despre evoluția acestei credințe²⁷. De asemenea, am căutat să sprijinim teza justă că „nemurirea“ getică este o credință obișnuită, fără nimic fenomenal, excepțional, cum au încercat unii învățați să susțină.

Între rațiunile care ne-au îndemnat la înfățișarea acestei schițe a religiei geto-dacice se numără și intenția de a aborda problema „panteonului“ geto-dacic. Prezența sau absența unui asemenea „panteon“ are, cum lesne se poate deduce, implicații serioase nu numai asupra sacerdoțiului, fapt care aici ne interesează în chip deosebit, dar și asupra unității cultural-spirituale a geto-dacilor. Dacă a existat un „panteon“ geto-dacic, mai ales în condițiile prezenței unui stat, atunci altfel se pune problema importanței sacerdoțiului, care ar fi jucat rolul de instituție pan-dacică, în cadrul sistemului social-politic.

Deși nu sînt explicite în acest sens, izvoarele vechi lasă să se înțeleagă că zeitățile amintite, Zalmoxis, Gebeleizis, Marte, Hestia, Bendis, erau adorate nu de un trib

anume, ci de geți în totalitatea lor sau, cînd se folosea această numire, de către daci. Cunoscuta relatare a lui Hellanicos despre terizi și crobizi, care credeau în nemurire, nu poate fi interpretată în sensul adorării lui Zalmoxis doar de către aceștia. Nu întîlnim, ca la tracii sudici, adorarea unui zeu doar de către un trib sau două. Semnificativă este în susținerea prezenței „panteonului“ la geto-daci gruparea marilor sanctuare de la *Sarmizegethusa Regia*, ce se constituie ca un centru religios-spiritual, de caracter pan-dacic și prezența unor sanctuare asemănătoare acestora și în alte locuri ale Daciei²⁸. Prezența unui „panteon“ la geto-daci mai poate fi susținută și prin existența unei uimitoare unități a formelor de exprimare materială a geto-dacilor, care au ajuns, spre sfîrșitul sec. II î.e.n., la constituirea unei civilizații unitare²⁹. În aceste împrejurări, credem că prezența unei unități economico-spirituale poate îngădui afirmarea faptului că geto-dacii constituiau un *popor*, începînd de la sfîrșitul sec. II î.e.n. Sau acest fapt are deosebite semnificații dacă ne gîndim la noua posibilitate pe care o aveau geto-dacii de a se exprima și în forme de organizare politică. Nu ar fi deloc nepotrivită și abordarea unei chestiuni de terminologie. Sîntem în acord cu Al. Vulpe³⁰, că etnonimele „geți“, „daci“, „geto-daci“ trebuie să fie folosite diferențiat, în funcție de epocă, de anumite evenimente politice, dar nu împărtășim părerea sa că etnonimul „geto-daci“ trebuie să fie folosit numai pentru vremea lui Burebista. Avînd în vedere realizarea unității economico-spirituale socotim că este potrivit folosirea etnonimului „geto-daci“ pentru perioada sec. II î.e.n.—II e.n., pentru că acum avem de-a face cu poporul geto-dac. Poate nu îndrăznim prea mult, afirmînd că prezența „panteonului“ geto-dac, componentă a profilului lor spiritual și argument pentru a susține că ei au ajuns în stadiul de *popor*, poate îngădui ipoteza existenței conștiinței comunității etno-lingvistice, desigur mai mult decît la celți, dar nu ca la vechii greci.

Organizarea sacerdoțiului geto-dacic, subiect atît de controversat, poate să ne ofere destule elemente pentru

surprinderea însemnătății sale politico-sociale și spirituale.

Înainte de a ne ocupa de această chestiune, să spunem câteva cuvinte despre denumirea antică a cinului preoțesc geto-dacic. Problema este deosebit de interesantă și importantă, întrucît nu este vorba numai de a afla denumirea cinului preoțesc, ci de faptul că dacă se poate afla această denumire se pot întreprinde unele încercări etimologice, despre al căror folos nu mai insistăm aici. De asemenea, putem trage concluzii în problema structurii organizatorice a cinului preoțesc. Arătînd că izvoarele grecești numesc prin ἱερεὺς și γόης casta preoților geți, Gr. Tocilescu se întreba dacă precunoscutul κτίσται [Strabon, VII, 3, 3 (C. 296)] nu este un generic, referindu-se la întreaga clasă a preoților³¹. În ceea ce îl privește pe A. D. Xenopol, acesta afirmă că religia lui Zalmoxis a dat naștere unei clase de călugări, vegetarieni, caști și celibi, numiți la geți „ctiști“, iar la daci „poliști“³². V. Pârvan era de părerea că despre „clasa preoțească“ la geto-daci putem vorbi ca de un adevărat ordin călugăresc, pe care geții din dreapta Istrului o numeau κτίσται, iar la cei din stînga fluviului și daci, numele era πολισταί, transmis de Flavius Iosephus, *Antichități Iudaice*, XVIII, 1,5, 22³³, adică „întemeietorii“, „restabilitorii“. S-a relevat, pe de altă parte, că „părerea care susținea că tagma preoțească la traco-daci avea două denumiri și anume κτίσται la sudul Dunării și πολισταί la geto-dacii din nordul Dunării și că ele sînt noțiuni sinonime, trebuie considerată perimată. Termenul καπνοβάται, deși are o etimologie populară greacă, nu înseamnă «călători prin nouri» sau «călători prin fum», ci exprimă o denumire a preoților daci primită pe baza unor funcții religioase, legate de prezicerea viitorului. Celălalt termen, privind numele preoților daci πλεῖστοί nu este o coruptelă, ci se referă la preoții considerați în societatea dacică ca «cei mai mari», adică ca conducători“³⁴.

Nu se poate încerca nici o examinare a acestei probleme, fără analiza informațiilor vechi, susceptibile să ne lămurească în problema în discuție.

Cum s-a văzut, este vorba despre Strabon, VII, 3, 3

(C. 296) și de Flavius Iosephus, XVIII, 1, 5, 22. În ceea ce îl privește pe geograf, acesta spune că: „Poseidonius afirmă că misii se feresc, din cucernicie de a mânca viețări; și iată deci motivul pentru care nu se ating de carnea turmelor lor. Se hrănesc însă cu miere, lapte și brânză, ducînd un trai liniștit — pentru care pricină au fost numiți «theosebi»și «capnobați». Unii traci — spune acesta — își petrec viața fără să aibă legături cu femeile, numindu-se «ctiști» și sînt onorați și socotiți sacri, trăind, așadar, feriți de orice primejdie³⁵. Ni se pare evident că în acest text Strabon și informatorul său, Poseidonius, nu se referă, nici un moment, la geți, ci la moesi (mysi). Ceea ce întărește presupunerea noastră este faptul că în VII, 3, 2 (C. 295-296) și VII, 3, 3 (C. 296), geograful nu se referă decît la moesi. Nu trebuie uitat faptul esențial că Strabon stabilește o distincție clară între geți și moesi [VII, 3, 2 (C. 295)], fiind consecvent în această afirmație [VII, 3, 13 (C. 305)]. Prin urmare, sîntem de părerea că numirile *καπνοδάται* și *κτίσται* nu pot fi socotite ca referindu-se la geți³⁶. Rămîne să vedem în ce măsură informația lui Flavius Iosephus se referă la geto-daci și în ce măsură poate fi utilizată în problema ce ne preocupă. Acesta, după înfățișarea traiului essenienilor caști, celibi egalitariști, arată că „traiul lor seamănă cu al așa-numiților polistai de la daci³⁷. Nu este, în acest text, loc pentru vreo îndoială asupra faptului că numirea *πλεῖστοι* se referă la daci. S-a discutat foarte mult despre accepțiunea acestei numiri și despre adevărata sa formă, întrucît această informație a suscitât interes și pentru alte probleme³⁸. După părerea noastră, adevărata formă este *πλεῖστι*, iar însemnarea reală este cea arătată de A. Bodor „cei mai mari“. Se ridică întrebarea dacă această numire este de admis ca referindu-se la sacerdoțiul geto-dacic, în întregul lui, sau la o anume categorie a sa. Izvorul vechi poate susține și o ipoteză și alta, mai ales în condițiile în care nu mai avem alte informații în acest sens. Totuși, avînd în vedere informațiile lui Strabon, VII, 3, 11 (C. 303-304), despre vederile morale ale lui Deceneu, am putea admite numirea *πλεῖστοι* ca un generic, referindu-se la

întreg clerul geto-dac. Rămîne, pentru mai tîrziu, să subliniem semnificațiile acestei împrejurări.

În ce privește începuturile sacerdoțiului geto-dac, din capul locului trebuie să arătăm că ne preocupă îndeosebi istoria sa din vremea statului dac nu atît începuturile sale. Ne preocupă sacerdoțiul ca instituție bine definită, cu rosturi precise în societatea geto-dacică și de caracter pan-dacic. Această orientare nu este dictată de faptul, neadevărat cu totul, că începuturile sacerdoțiului geto-dacic nu ar prezenta îndeajuns interes pentru cercetătorul antichităților Daciei. Este vorba însă de existența unei situații obiective — carența exasperantă a izvoarelor vechi pentru perioadele mai îndepărtate ale istoriei geto-dacice — care nu poate îngădui decît supoziții și nu afirmații bazate pe documente sigure. Și fiindcă am spus că ne interesează îndeosebi sacerdoțiul ca instituție de caracter pan-dacic trebuie să arătăm că nu socotim acest caracter de o vîrstă cu statul dac, ci dintr-o perioadă anterioară. Sigur este însă faptul că prezența statului dac a influențat favorabil împlinirea instituției sacerdotale în această direcție.

S-a afirmat că această instituție a fost creată de către Zalmoxis (imaginat ca om), care ar fi fost și primul organizator al clerului geto-dac³⁹. Afirmarea merită toată atenția, întrucît este o încercare de a fixa începuturile prezenței sacerdoțiului la geto-daci, ca o instituție bine definită, cu rosturi precise. Numai că această afirmație este de natură să suscite serioase discuții. Am arătat, în treacăt, mai sus, că părerile despre Zalmoxis, ca persoană istorică nu au nici un temei documentar, faptele fiind bine lămurite prin spusele lui Herodot, iar în ce privește istoriografia problemei, încă din secolul trecut. Este și motivul pentru care nu reluăm, aici, dezbaterea întregii probleme, cu citarea izvoarelor vechi, și indicarea pozițiilor istoriografice. Prin urmare, nu putem primi afirmația că Zalmoxis ar fi fost creator și organizator al cinului preoțesc geto-dacic.

Dacă se pune sub semnul irealității afirmația că Zalmoxis ar fi fost creator—organizator al sacerdoțiului geto-dacic, trebuie să ne întrebăm, totuși, dacă, la vremea amintită de Herodot, IV, 93-96, se poate admite

existența preoțimii la geto-daci. Neîndoielnic, fără a dispune de nici un alt izvor, decît de Herodot, IV, 93-96, care vorbește despre zeul Zalmoxis, putem admite că acest zeu avea proprii săi preoți. Cît de mulți erau, cum erau organizați, sînt chestiuni ce nu pot primi răspunsuri sigure. La fel de greu de precizat este dacã la această datã putem vorbi de sacerdoțiu ca instituție pan-dacicã, deplin constituitã.

Pînã la vremea lui Burebista nu mai avem nici o informație veche, care sã ne ajute în aceastã problemã. Existã însã o informație la Iordanes, *Getica*, 65, despre preoții geților, care au impresionat pe macedonenii nãvãlitori în Dobrogea sub conducerea lui Filip al II-lea. Acești preoți au ieșit din Tomis, îmbrãcați în veșminte albe, cîntînd din citere. Însã nu putem pune mare temeii pe spusele lui Iordanes întrucît avem aici de-a face cu una din multele erori ale autorului got⁴⁰.

Existã o informație foarte interesantã, tot la Iordanes, *Getica*, 71, despre activitatea lui Deceneu, care, dupã spusele autorului „...a ales dintre ei (geți) pe bãrbații cei mai de seamã și mai înțelepți, pe care i-a învățat teologia, i-a sfãtuit sã cinsteascã anumite divinitãți și sãnctuare, fãcîndu-i preoți și le-a dat numele de *pileați*...”⁴¹ De data aceasta, se pare cã ne aflãm în fața unui pasaj, care nu mai stîrnește îndoieli. Referindu-se la cele spuse de Iordanes, C. Brandis arãta cã nu sînt adevãrate, întrucît nu de la Deceneu începe adorarea zeilor și cinstirea preoților erau prezente la daci, ci din vremuri mult mai vechi, dacã ținem seama de ceea ce spune Strabon despre Zalmoxis⁴². J. Coman a comentat acest pasaj din Iordanes într-un mod cît se poate de pertinent, trecînd, foarte aproape, pe lîngã o interpretare completã a textului citat⁴³. Dupã pãrerea sa, „Iordanes, fãcîndu-se ecolul unei vechi tradiții, ne relateazã cum marele preot Deceneu și-a îndeplinit acest comandament național” — pregãtirea și sfințirea preoților pentru popor. Autorul citat aratã cã Deceneu a întreprins „o profundã și largã reformã a clerului național”. El a reînnoit clerul, alcãtuitorii sãi, ce nu rãspundeau însemnãții sociale a acestei caste. Deci, Deceneu „a regenerat cadrele clerului getic”, care era recrutat dintre „nobilii de cea mai înaltã clasã”. În

ultima mare lucrare consacrată istoriei geto-dacilor sub Burebista, pasajul citat este socotit ca argument în susținerea ideii că la geto-daci vîrfurile preoțimii erau recrute dintre *pilleati*, în vreme ce alcătuitoarii de rînd erau luați din rîndul *capillati*-lor, considerati de autorul citat drept o pătură nobiliară⁴⁴.

Din cele trei comentarii, mai aproape de adevăr ni se pare a fi cel al lui J. Coman. În ce privește interpretările propuse de C. Brandis și I.H. Crișan, ele nu pot fi primite, întrucît nu reiese de la Iordanes că Deceneu ar fi introdus el la geto-daci adorarea zeilor și cinstirea preoților, cum presupune cel dintîi autor. În egală măsură, de la Iordanes nu reiese nici ierarhizarea sacerdoțiului getic în modul cum presupune I.H. Crișan. J. Coman a surprins acțiunea lui Deceneu, însă numai o latură a ei și nu pe cea esențială. După părerea noastră, textul citat din Iordanes se pretează la o interpretare cu totul neașteptată față de cele tradiționale. Deceneu nu numai că a reorganizat clerul geto-dac, ci, mai mult, într-un fel a „creat” un nou sacerdoțiu. Marele preot nu a procedat întîmplător la o asemenea acțiune amplă. Un nou sacerdoțiu se impunea obiectiv nu atît din anumite „comandamente naționale” (J. Coman), ci pentru că el era menit să servească noii religii fondate de către Deceneu. Nu insistăm aici asupra acestei idei, pentru că ea va fi dezvoltată mai jos, dar socotim potrivit să reluăm pasajul din Iordanes, care ne îndeamnă la avansarea acestei ipoteze: „...i-a sfătuit să cinstească *anumite* (subl. ns.) divinități și sanctuare...” — (...*numina quaedam et sacella venerare suasit...*)

Influența pan-dacică a sacerdoțiului geto-dac nu o putem fixa doar la momentul Deceneu, ea fiindu-i cu mult anterioară. Neîndoielnic însă că manifestarea reală, deplină ca instituție pan-dacică, sacerdoțiul geto-dac o atinge în vremea acestui mare preot.

Care a fost structura organizatorică a sacerdoțiului geto-dac? Izvoarele vechi, trebuie să o spunem din capul locului, **nu sînt deloc explicite în acest sens, ele neîngăduind** decît supoziții mai mult sau mai puțin hazardate. Îndeobște, istoriografia noastră vorbește despre marii preoți ai geto-dacilor, cel mai cunoscut fiind Deceneu, pe care-i

consideră conducători ai sacerdoțiului. Ceea ce este interesant este faptul că în izvoarele vechi nu se pomenește nici un personaj istoric, despre care știm că a deținut această demnitate, care să aibă titlul, în aceste relatări, de *pontifex maximus* — mare preot. Strabon, VII, 3, 5 (C. 297), când amintește despre „omul“ Zalmoxis, nu spune decît că acesta a ajuns preot al zeului cel mai cinstit de către geți, în vreme ce Iordanes nu spune nimic direct despre Deceneu ca preot, doar despre Comosicus (*Getica* 73) ne relatează că a fost la geți, între altele, *pontifex* (preot) și nu *pontifex-maximus*. În ceea ce îl privește pe Vezina (Cassius Dio, LXVII, 10, 2), părerile sînt împărțite în problema dacă el era sau nu mare preot⁴⁵.

Deși izvoarele vechi nu explicitează, totuși, noi nu trebuie să ne îndoim de faptul că cel puțin Deceneu a avut demnitatea sacerdotală supremă. Interesant este faptul că Iordanes nu-l înfățișează așa, ci mai degrabă ca un „învățător“ al geto-dacilor, ceea ce nu împiedică acceptarea afirmației de mai sus.

Marele preot rezida, după spusele lui Strabon, VII, 3, 5 (C. 297) într-o „peșteră“ situată, după relatarea aceluiași, în muntele sfînt Kogaionon. Informația sa este însă serios contaminată de o seamă de „erezii“ din tradiția literară elenă, relativă la Zalmoxis. Aceasta ne impune reexaminarea lui, cu scopul de a lămuri dacă informația în dezbatere este sau nu pertinentă, cu atît mai mult cu cît peștera din muntele Kogaionon este unul din elementele de bază ale unor teorii despre caracterul religiei geto-dacilor⁴⁶.

Se știe, că între autorii vechi doar Strabon amintește despre acest munte și „peștera“ aflată în el. Istoricii, care au cercetat acest pasaj, l-au comentat în moduri foarte interesante. Cel dintîi autor, cunoscut nouă, care s-a ocupat de pasajul dezbătut a fost W. Bessell. Acesta era de părere că, foarte probabil, *Κωγαίωνον* provine din *καταγαίων οικήματος* (Herodot, IV, 95)⁴⁷. Printr-o altă interpretare se susține că s-ar putea ca lucrurile să se fi petrecut invers, adică din *Κωγαίωνον* s-ar fi născut *κατάγαίος*⁴⁸. Despre cea dintîi interpretare s-a arătat că nu poate fi admisă⁴⁹. Pînă acum, un singur învățat a arătat că toponimul și hidronimul Kogaionon

nu fac impresia că ar fi autentic geto-dacice și că „s-ar putea să fi avut dreptate Bessell“⁵⁰. Încolo, ceilalți autori admit cele relatate de Strabon. I.I. Russu⁵¹, combătând unele încercări de a localiza acest munte în Munții Banatului, arăta că cercetările în acest sens trebuie să aibă în vedere zona de rezidență a marilor regi daci, în acord cu asemenea localizare, printre alții fiind C. Daicoviciu⁵², Hadrian Daicoviciu⁵³, Ion Horațiu Crișan⁵⁴. Istoricii, cercetînd acest pasaj, nu au fost preocupați numai de autenticitatea geto-dacică a toponimului Kogaionon, sau de localizarea „muntelui sfînt“. Ei au pus în discuție, după cum am mai subliniat, prezența acestui munte, a „peșterii“, în care ar fi viețuit Zalmoxis și Deceneu, cu caracterul religiei getice, cu natura zeității Zalmoxis⁵⁵.

Examenul critic propus impune, în mod necesar, înfățișarea textului în dezbatere din Strabon: „Se spune că un get cu numele Zamolxis ar fi fost sclavul lui Pitagora și că ar fi deprins de la acesta unele cunoștințe astronomice, iar o altă parte ar fi deprins-o de la egipteni, căci cutreierările sale l-ar fi dus pînă acolo. Întorcîndu-se la el în țară s-ar fi bucurat de o mare trecere la conducători și la popor — intrucît, întemeiat pe semnele cerești el făcea proorociri. În cele din urmă l-a convins pe rege să-l facă părtaș la domnie spunîndu-i că este în stare să-i vestească voința zeilor. Mai întii, [Zamolxis] s-ar fi făcut preot al zeului cel mai slăvit la ei, iar după aceea a primit și numele de zeu, petrecîndu-și viața într-o peșteră, pe care a ocupat-o el și unde ceilalți nu puteau intra. Se întîlnea rar cu cei din afară, cu excepția regelui și a slujitorilor acestuia. Regele lucra în înțelegere cu el, fiindcă vedea că oamenii ajunseseră [datorită lui] mult mai ascultători decît înainte. Căci supușii lui credeau că [regele] dă poruncile sfătuit de zei. Obiceiul acesta a continuat pînă în zilele noastre, pentru că mereu se găsea cineva gata să-l sfătuiască pe rege — și acelui om geții îi spuneau zeu. Muntele [unde se afla peștera] a fost socotit sfînt și s-a numit așa. I se zicea Kogaionon și la fel a fost și numele riului care curgea pe lîngă el. Pe cînd domnea asupra geților Burebista — împotriva căruia s-a pregătit să pornească divinul Caesar — cinstirea mai sus amintită o avea Decaineos“⁵⁶.

Gr. Tocilescu era de părerea că în informația citată din Strabon „găsim o nouă probă despre caracterul sabazic al lui Zalmolxis; acel munte sacru Kogaionon unde se adora Zalmolxis amintește pe deplin altarele rotunde și oracolele de pe vîrfuri de munți și dealuri ale lui Sabazius în Tracia⁵⁷. F. Rohde, sprijinindu-se pe datele din același pasaj, proceda la o apropiere între Zalmoxis și Rhesos, care locuia Pangaios-ul, arătînd că cel dintîi locuia la fel peștera din muntele Kogaionon⁵⁸. I.I. Russu arată că locuința subterană, „peștera“ din muntele Kogaionon sînt elemente care, „...în tradiția națională getică...“, simbolizează „...legătura zeului geto-dacic cu pămîntul, cu fertilitatea, cu vegetația, cu morții, respectiv cu sufletele lor și cu existența omenească dincolo de mormînt⁵⁹. R. Pettazzoni arată că locuința subpămînteană a lui Zalmoxis arătată de Strabon, ar fi o transfigurare legendară a infernului, regatul zeului getic⁶⁰. În sfîrșit, M. Eliade socotește „peștera“ din muntele Kogaionon, unde s-ar fi adăpostit Zalmoxis, între elementele care apropie cultul acestuia de mistere⁶¹. Învățătul citat arată că sensul adăpostului subteran al lui Zalmoxis nu este cel propus de erudiții secolului XIX, care îl tratau naturist, în directă raportare la fertilitatea pămîntului. Locuirea unei peșteri nu semnifică, neapărat, coborîrea în lumea umbrelor. Prin urmare, locuirea de către Zalmoxis a unei peșteri nu constituie un argument pentru socotirea sa ca divinitate chthoniană⁶².

Ne vom referi, acum, la interesanta interpretare a lui W. Bessell. Acesta presupunea că, dacă privim cu atenție relatarea lui Strabon, arătată mai sus, ea este în parte inspirată din Herodot, iar în parte este produsul fanteziei geografului.⁶³ El încerca să-și întărească afirmația printr-o comparație între unele elemente comune relatărilor lui Strabon și Herodot, despre religia getică, cum ar fi sclavia lui Zalmoxis la Pitagora, buna primire făcută lui Zalmoxis de către fruntașii țării⁶⁴. Același învățat arăta că mențiunea privitoare la călătoria lui Zalmoxis în Egipt trebuie pusă în legătură cu părerea că toate științele veneau din acea țară⁶⁵. Ne putem gîndi însă și la faptul că ucenicul, Zalmoxis, trebuie să repete, în concepția naratorilor vechi, experiențele maestrului său, Pi-

tagora. Cît privește prezicerea semnelor cerești făcute de către Zalmoxis, W. Bessell arăta că ea nu provine de la Herodot, însă de la acesta, care amintește că unii geți socoteau pe Zalmoxis a fi Gēbeleizis, vine mențiunea că cel dintii a fost preot al zeului cel mai slăvit de către geți⁶⁶. Astfel, din relatarea că Zalmoxis și-a construit o locuință „subpămînteană“ poate proveni, la Strabon, mențiunea „peșterii“ unde s-a retras zeul⁶⁷. Se ridică întrebarea dacă această interpretare poate fi admisă sau nu. În fond, este vorba despre faptul dacă o asemenea relație, între textul citat din Strabon și relatarea herodoteică, poate fi posibilă. După părerea noastră, interpretarea propusă de eruditul german este demnă de a fi susținută, întrucît acest autor, după unele comparații între sursele vechi, relative la religia getică, a ajuns la concluzia justă că unicul autor vrednic de crezare este Herodot⁶⁸. Concluzia sa a fost bine primită de către doi învățați de cea mai mare seriozitate⁶⁹. În ce ne privește, am admis această concluzie întrucît propriile noastre cercetări⁷⁰ ne-au relevat justetea ei, așa cum s-a văzut mai sus. Iar Strabon se află printre acești autori, relatarea lui fiind o interesantă dovadă a lucrării fanteziei compatrioților săi. În aceste împrejurări, deci, ni se pare justă presupunerea lui W. Bessell că *Κωγαίωνον* poate proveni din *κατάγαιος* ⁷¹, proveniență, care, după I. I. Russu⁷², paleografic, se poate explica ușor⁷³.

Care este implicația acestei situații? Înseamnă numai că toponimul Kogaionon nu este de rezonanță geto-dacică? Sau problema trebuie mai atent privită, întrucît sub semnul întrebării stă însăși prezența „muntelui sfînt“ și a peșterii din el, în mitologia geto-dacilor? Nu trebuie să uităm, de asemenea, că problema prezenței „muntelui sfînt“ la geto-daci este în legătură cu aceea a centrului lor religios, întrucît, cum se susține în istoriografie⁷⁴, Kogaionon ar fi avut această funcție. Or, prezența unui asemenea centru religios nu poate fi negată, dacă avem în vedere datele arheologice, care indică Sarmizegethusa drept locul unde ar fi fost acel centru⁷⁵.

Dacă numele muntelui sfînt a fost Kogaionon, azi se pune sub semnul întrebării, în schimb existența „muntelui sfînt“ este o certitudine și nu poate fi decît incinta

sacră de la Grădiștea Muncelului, cu monumentalele sanctuare și temple de piatră, ceea ce astăzi este în general admis. Ca dovadă că centrul religios al dacilor se găsea pe un „munte sfânt“ este și informația lui Lactantius, când se referă la mama împăratului Galerius. În scrierea *De mortibus persecutorum*, XXIII, 5, scriere tendențioasă la adresa împăraților păgâni, scriitorul creștin vorbește despre originea dacică a împăratului și a mamei sale. Cu această ocazie, printre altele, impută acesteia că, *erat ... deorum montium cultrix* („era adoratoarea zeilor munților“). Credem că sub *deorum montium* se reflectă o știre mai veche despre „muntele sfânt“ al dacilor despre care relatează Strabon. Geograful știa, deci, de sanctuarele de la Grădiștea Muncelului.

În ce privește „peștera“, credem că W. Bessell și I. I. Russu au mai curînd dreptate că ar putea fi o confuzie cu camera subterană de la Herodot. Peșterile din Munții Orăștiei și mai ales cele care se află prin apropiere de Grădiștea Muncelului au fost cercetate de către C. S. Nicolăescu-Plopșor, în 1951, și de către colegul M. Rusu, dar în nici una nu s-au aflat dovezile că aceste grote ar fi avut un caracter sacru sau că ar fi fost locuite în vremea Daciei. În marea peșteră de la Cioclovina s-a aflat un depozit de obiecte de bronz de la sfîrșitul epocii bronzului, dar nimic dacic. La Piatra Roșie, pe pereții de stîncă ai cetății dacice, se găsesc două peșteri (una cercetată de noi), dar fără nimic ce ar îngădui presupunerea de lăcaș sacru sau de altă natură. Ceea ce scrie M. Eliade, despre așa-zisele „grottes rituelles“ la daci, este o irealitate. Se poate concluda că dacii nu aveau peșteri sacre, nu aveau credința că peșterile ar fi lăcașurile zeilor, ceea ce întîlnim la alte popoare ale antichității. Dimpotrivă, în anumite ocazii, dădeau peșterilor o întrebuintare mult mai practică. Astfel, după Cassius Dio, LXVIII, 14, 5, regele Decebal își ascunde o parte din averea lui, adică veșminte scumpe și alte lucruri de acest fel ἐν τὰ σπήλαια „în peșteri“, care, în primul rînd, trebuie că au fost cele din Munții Orăștiei.

Avînd în vedere cele de mai sus, putem presupune că marele preot rezida, la Sarmizegethusa, centrul politic-re-

ligios pan-dacic și nu în vreo peșteră, într-un imaginar munte Κωγατόνον.

Atât ne îngăduie izvoarele vechi să afirmăm, cu desulă certitudine, despre organizarea sacerdoțiului geto-dacic — prezența unui mare preot. Întrucît cultul fiecărui zeu adorat de către geto-daci avea marele său preot, se ridică fireasca problemă; care din acești mari preoți era conducătorul sacerdoțiului geto-dacic? Această întrebare însă, nu poate căpăta un răspuns sigur, pentru că nici un autor vechi nu transmite o informație certă în acest sens. La Strabon, VII, 3, 5 (C. 297), se știe, întîlnim informația că Zalmoxis a reușit a ajunge mare preot al zeului cel mai cinstit de către geto-daci, dar aceasta nu se spune și despre Deceneu, care apare, la Iordanes, *Getica*, 71, drept un „învățător“ al neamului său. R. Pettazzoni presupune că înfățișarea „omului“ Zalmoxis ca mare preot reprezintă „una trasfigurazione leggendaria di un dato reale“, în sensul că a fost la geto-daci situația ca marele preot, Deceneu, de exemplu, să aibă o mare importanță alături de rege⁷⁶. Dacă o asemenea interpretare poate fi admisă, atunci am putea spune și noi că la geto-daci conducătorul sacerdoțiului era marele preot al cultului zeului cel mai cinstit de către geto-daci.

În ce privește problemele legate de structura organizatorică a sacerdoțiului geto-dacic, nu avem nici un document care să ne spună altceva decît că era un mare preot, situație mai sus analizată. Lui Iordanes, *Getica*, 71, îi datorăm informația că Deceneu a ales noii preoți dintre nobili. Despre o posibilă ierarhizare, despre posibilele categorii de preoți nu știm nimic. La cei vechi, cum ar fi cazul egiptenilor⁷⁷ sau grecilor⁷⁸, întîlnim variate categorii în cadrul sacerdoțiului, unele strict specializate, cu rosturi precise în conservarea templului și a statuilor zeițărilor etc. Izvoarele vechi nu ne îngăduie însă să afirmăm nimic, în acest sens, în ceea ce îi privește pe geto-daci.

Atitudinea sacerdoțiului față de problemele etic-sociale ne poate oferi o bună imagine asupra locului cinului preoțesc în cadrul sistemului social-politic al geto-dacilor. Nu cunoaștem, din păcate, prea multe despre unele elemente ale vieții spiritual-sociale a geto-dacilor, pe care

istoriografia le-a denumit secte, ordine de călugări, ordine ascetice⁷⁹ și care sînt în strînsă legătură cu ceea ce ne preocupă pe noi aici. Textele vechi, relative la această problemă, Strabon VII, 3, 3 (C. 296) și Flavius Iosephus, XVIII, 1, 5, 22, au fost citate și comentate cînd am discutat problema existenței vreunei denumiri antice pentru sacerdoțiul geto-dacilor. Am arătat acolo că nu pot fi primite, în ceea ce-i privește pe aceștia, decît informațiile lui Flavius Iosephus, întrucît cele datorate lui Strabon se referă nu la geți, ci la moesi. Rămîne, acum, să reluăm dezbaterea informației autorului iudeu, îngăduindu-ni-se **reamintirea ei** : „...[Essenienii] au bunurile în devălmășie, iar bogatul nu se bucură întru nimic mai mult de cele ce are decît acela care nu are nici un fel de avere. Și așa se poartă oamenii în număr de peste patru mii. Ei nu-și iau neveste nici nu obișnuiesc să aibă sclavi, pe de o parte socotind că robia duce la nedreptate, pe de alta dîndu-și seama că se ivește astfel prilej de răzvrătire. Aceștia trăiesc prin ei înșiși și se folosesc de serviciile pe care și le pot face unii altora. Aleg — prin vot — un fel de perceptori ai veniturilor și ai roadelor ce le produce pămîntul, aceia fiind niște bărbați cumsecade, iar preoții iau asupra lor pregătirea grîului și a alimentelor. Acest mod de viață este aproape același cu acela pe care unii, cei numiți *pleistoi*, îl duc printre daci”⁸⁰.

În ceea ce-i privește pe essenieni, se știe sigur că aceștia erau una din sectele existente la vechii evrei⁸¹. Problema este următoarea : putem noi, oare, admite întru totul această comparație, pe care ne-o propune autorul iudeu ? **Este foarte dificil**, și aceasta **trebuie** să o recunoască oricine, de controlat afirmația istoricului citat. În fond, este vorba despre faptul dacă cei numiți *pleistoi* trăiau în egalitarism, celibat, abstenență și respingere a sclaviei și aveau celelalte caracteristici ale sectei essenienilor, în sensul rigorii observării prescripțiilor rituale, a prezenței acerbelor dispute teologice. Dacă am putea admite comparația între cele două feluri de viață, care, la un anume moment nu constituie esențialul în ce privește apropierea între cele două secte, nu putem spune dacă și cei numiți *pleistoi* aveau aceleași intense preocupări teologice, aceeași bogată literatură, aceleași mari

adversități cu alte secte, cum era cazul essenienilor. Evident, contrariul nu poate fi admis aprioric, totuși, gândindu-ne la viața politică, religioasă a vechilor evrei, complexă, plină de evenimente care au produs serioase schimbări, sintem de părerea că, în acest loc, comparația dintre essenieni și *pleistoi* ar fi hazardată. Poate de aceea ar fi mai potrivit să se renunțe la denumirea de „sectă“ pentru realitățile geto-dacice, întrucât accepțiunea acestui termen, privită strict religios și raportată la istoria religioasă getică, nu își află acoperire integrală, deși această istorie cunoaște un eveniment remarcabil: reforma sacerdotal-religioasă a lui Deceneu. Această reformă nu presupunea, neapărat, prezența unor „secte“ ori a unor „ordine călugărești“, și se poate explica, foarte bine, și prin prezența și activitatea în cadrul sacerdoțiului geto-dacic a unor orientări favorizate poate de anumite evenimente politice⁸².

Problemele cu care era confruntat sacerdoțiul geto-dacic erau destul de îndepărtate de disputele teologice sterile, care constituie substanța veritabilelor secte. G. Kazarow arăta, sintetizând datele autorilor vechi despre geto-daci și traci, că trebuie să vedem apariția acestor „secte“ sau ordine ascetice drept „o reacție împotriva viciilor prevalente ale desfrînării și beției“⁸³. Dacă aceste vicii erau prevalente este greu de spus, dar faptul că preoții erau, dacă nu abstinenți la modul ideal, totuși oameni cumpătați, poate să arate că în societatea geto-dacică era nevoie de atitudini moralizatoare pe care numai cinul preoțesc le puteau lua eficient. Strabon, VII, 3, 11 (C. 303-304), ne informează, dealtfel, despre contribuția lui Deceneu la moralizarea geto-dacilor poate nu în măsura arătată de geograf, care este influențat puternic de către Menandru. Celebrul autor de comedii, strălucit reprezentant al comediei noi, Menandru (sec. IV-III î.e.n.)⁸⁴ ne conferă interesante informații despre geto-daci:

„Nici unul dintre noi nu-și aduce în casă de soată
Decît zece sau unșpe femei, unii chiar și douăsprezece,
Ba chiar mai multe. De se întâmplă ca vreunul să fi
Adus numai patru sau cinci, acela, o catastrofă,
Lipsit de vine nenorocit și celib socotit e de cei
De pe acolo“⁸⁵.

Acest pasaj a fost diferit și interesant interpretat de către autorii moderni, unii contestându-i orice valoare documentar-istorică, alții socotindu-l vrednic de a fi luat în seamă. G. Kazarow arată că „la traci domnește poligamia, cum mai multe informații vechi ne atestă“, așa după cum se vede și de la Menandru⁸⁶. Alt autor, în cadrul examenului critic al informațiilor vechi, relative la ctiști și poliști, arată că apropierea între essenieni și cei din urmă este întemeiată întrucît celibi și abstenenți erau doar niște călugări și nu toți geto-dacii, despre a căror „cumpănare“ Strabon ne vorbește, citindu-l pe Menandru⁸⁷. Pe de altă parte, V. Pârvan arată că știrile vechi, între care și Menandru, nu pot fi socotite vrednice de crezare în ce privește poligamia și desfrînarea geților, care erau monogami⁸⁸. La rîndu-i, C. Daicoviciu arăta că monogamia era un fapt general la geto-daci, doar conducătorii politici avînd acces la poligamie⁸⁹.

Interesant de observat este că autorii citați nu analizează informația lui Menandru corect din punct de vedere metodologic: adică nu consideră viața familială a geto-dacilor drept un fenomen istoric. Este greșit să-l judecăm pe Menandru, atunci cînd ne referim la viața familială a geto-dacilor din perioada Burebista-Decebal, în vreme ce el a trăit și a scris în a doua jumătate a secolului IV î.e.n. și la începutul celui de-al treilea. Lui Strabon i se poate aduce, eventual, obiecțiunea că încearcă să demonstreze o situație cu argumente nepotrivite. Autorii moderni, ce se interesează de Menandru — informatorul despre poligamia getică — așa trebuie să privească lucrurile. Prin urmare, poate fi primită ca justă părerea că geto-dacii din vremea statului erau monogami, fapt dovedit de două prețioase documente, cum sînt Columna lui Traian și Trofeul de la Adamclisi, unde bărbații geți sînt înfățișați cu cîte o singură femeie.

Se pare, dacă autorii vechi ne informează exact, că așezarea socială la daci a stîrnit reacția cinului preoteșc. Ar putea dovedi aceasta Flavius Iosephus, XVIII, 1, 5, dacă cele spuse despre condamnarea sclaviei de către essenieni pot fi trecute și asupra *pleistoi*-lor daci.

Considerînd cele de mai sus, putem afirma că sacerdotiul getic se deosebește de cel al vechilor egipteni⁹¹ sau

cel al vechilor greci⁹², ai căror alcătuitori nu erau păzitori ai moralei, „îndrumători spirituali ai poporului“. Am mai arătat că din informația abia citată a lui Iordanes se desprinde imaginea lui Deceneu, ca „învățător“ al poporului geto-dac. Aceasta arată, mai pregnant, importanța politic-socială a sacerdoțiului geto-dacic.

Preocupările teologice ale sacerdoțiului geto-dac nu pot fi negate, chiar dacă izvoarele vechi nu ne-ar îngădui să surprindem nimic concret. Bunăoară, să amintim numai stăruința druizilor celtici (Caesar, *Bell. Gall.*, VII, 14), de a aplica rezultatul elaborărilor lor teologice. Din păcate, izvoarele vechi nu ne-au transmis cosmogonii sau teogonii elaborate de preoți geto-daci. Mitologia geto-dacică ne-a fost transmisă, din nefericire, nu de către izvoare scrise geto-dacice, ci greco-romane. Acestea, se știe, poartă pecetea informației nesigure, vagi, contaminată de un anume spirit al culturii căreia îi aparțin, așa încît este foarte greu să recunoaștem, în datele transmise, elaborările mitologice proprii geto-dacilor. De aceea, abordarea activității sacerdoțiului geto-dacic, dintr-un asemenea unghi de vedere, poate apărea, dacă nu nepotrivită, atunci temerară. Credem totuși că și într-un asemenea domeniu se poate spune ceva. Cercetările noastre ne-au condus la concluzia că Deceneu a întreprins o reformă a sacerdoțiului, a creat un cler nou. Despre aceasta am vorbit mai sus și tot acolo am amintit, pe scurt, cauza ce a determinat asemenea acțiune. În cele ce urmează, vom expune pe larg argumentele ce credem că sprijină ipoteza noastră despre reforma religioasă întreprinsă de Deceneu, această interesantă figură, despre care, mai jos, ne vom îngădui să spunem câteva cuvinte, care ne vor oferi posibilitatea de a înțelege mai bine acțiunea sa⁹³.

Între marile personalități ale istoriei getice, un loc particular îl deține, incontestabil, Deceneu, teologul-sacerdot și om politic. Relatările vechi despre el, datorate lui Strabon și Iordanes, au fost felurit interpretate de istoricii moderni, fără a se spune totul despre această interesantă figură, care plutește, la un anume moment, între istorie și legendă mitologică. Istoriografia relativă la geto-daci conține multe referiri la această personali-

tate, toate străduindu-se să-i evidentieze rolul însemnat avut în acțiunea politic-militară a lui Burebista. S-a vorbit mult despre regele Deceneu, în istoriografie nefiind decât o ipoteză, care arată, convingător, că nu se poate susține afirmația că Deceneu a fost urmașul la tron al lui Burebista⁹⁴. Într-un studiu special, sugestiv intitulat *Décénée, conseiller intime de Burebista*, R. Vulpe afirmă că sacerdotul era „prin excelență, un vizionar politic, care pentru realizarea mărețelor sale planuri a avut șansa găsirii unui rege, ca Burebista, comandant de oștire energic și luminat, care i-a urmat sfaturile cu o înțelegere deplină, cu ardoare și succes“. Autorul precizează că, evident, nu toate acțiunile lui Burebista au fost inițiate de Deceneu, dar la toate acesta a contribuit. Se arată, de asemenea, că realizarea de către Burebista a unirii politice a geto-dacilor, nu se poate explica fără a ține seama de Deceneu, dacă ne gândim la faptul că acest eveniment politic s-a înfăptuit așa de repede și aproape spontan⁹⁵. Este îndeobște arătată în istoriografie demnitatea religioasă supremă, deținută de către Deceneu⁹⁶, echivalentă cu cea romană de *pontifex maximus*.

Se poate vedea, deci, că personalitatea lui Deceneu a atras atenția istoricilor, destul de mult, locul său în istoria getică fiind apreciat aproape la dimensiunile sale reale.

Există însă la Iordanes, *Getica*, 71, un pasaj care ni se pare straniu în condițiile în care socotim că evoluția religiei getice a fost „calmă“, fără evenimente surprinzătoare. Încercăm, în cele de mai jos, să surprindem semnificația acestei informații, care ni se pare mai tulburătoare, cunoscând relațiile dintre Iordanes și Dion Chrysostomos și avînd în seamă și alte informații din *Getica* citată.

Ni se va concede reamintirea aici a informației lui Iordanes, *Getica* 71. „Comunicînd acestea și alte multe goților, Deceneu a devenit în ochii lor o ființă demnă de admirație, încît a condus nu numai pe oamenii de rînd, dar chiar și pe regi. Căci atunci a ales dintre ei pe bărbații cei mai de seamă și mai înțelepți, pe care i-a învățat teologia, i-a sfătuit să cinstească anumite divinități și sancționare, făcîndu-i preoți și le-a dat numele de *pileați*...“⁹⁷.

Mai sus, am arătat interpretările acestui text date de către C. Brandis, J. Coman și I.H. Crișan, așa încît nu mai revenim asupra lor. În textul citat atenția ne-a fost reținută de cea de-a doua parte a sa. Cum se vede, aici se arată că Deceneu a ales, dintre nobili, pe cei mai însemnați și mai dotați intelectual, pentru a-i face preoți. Pe aceștia i-a învățat teologia, arătîndu-le care zeii și care sanctuare trebuie cinșite. Se ridică, în aceste împrejurări, mai multe întrebări pentru noi. De ce au fost aleși asemenea oameni? De ce le-a indicat Deceneu să cinșească numai anumite divinități și sanctuare? Care este, în ultimă instanță, semnificația acestei „selecții“ a zeităților și locurilor de cult? Ne putem gîndi, oare, la o reformă religioasă și la crearea unui nou sacerdoțiu? Dacă lucrurile s-au întîmplat astfel, ce anume a determinat acțiunea lui Deceneu?

Aceste din urmă întrebări șochează evident, fiindcă îndeobște Deceneu este socotit preotul lui Zalmoxis, care la rîndul său de toată lumea este cunoscut ca marele zeu al geto-dacilor, de la răsăritul și pînă la apusul lor. Asemenea întrebări sîntem datorii să ne punem și o face oricine examinează cu atenție acest pasaj. Cercetîndu-l cu aceeași atenție, se vede că între acțiunile lui Deceneu — alegerea preoților, instruirea în teologie, arătarea anumitor divinități și locuri de cult, pentru a fi adorate — există o strînsă legătură, ele neputînd fi separate. Rămîne, deci, să dăm o interpretare acestui pasaj, adică, în ultimă instanță să vedem dacă Deceneu a întreprins o reformă sacerdotal-religioasă sau nu.

Nu putem aborda această problemă, fără a integra informația citată, în cadrul larg al celorlalte știri despre Deceneu și, evident despre religia getică în ansamblul ei, cu preocuparea deosebită de a vedea dacă celelalte acțiuni ale sacerdotului și evoluția religiei getice ne oferă elemente de sprijin în formularea unei interpretări a acestui pasaj.

La Strabon, unde se amintește despre Deceneu pentru întîia oară în istoriografia veche, îl vedem pe acesta drept o personalitate de primă mărime în societatea geto-dacică, el fiind cel mai apropiat și important ajutor al lui Burebista în întărirea statului geto-dac. Drept

lucru de mirare, pentru puterea spirituală a lui Deceneu, Strabon, VII, 3, 11 (C. 303), citează hotărîrea geților de a stîrpi vița de vie și de a trăi întru abținerea de la produsul ei, element care ne dezvăluie vederile radicale ale sacerdotului. La Iordanes, *Getica*, 69—70, Deceneu ne este înfățișat ca „învățător“ al neamului său. Mai interesantă ni se pare o altă știre, datorată tot lui Iordanes, *Getica*, 67, unde Deceneu ne este arătat drept inițiatorul expediției celtice a lui Burebista⁹⁸, lucru ce ridică noi semne de întrebare asupra personalității sacerdotului și care ne arată marile sale puteri.

Cercetarea acestor informații îl arată pe Deceneu drept o personalitate deosebită, de excepție⁹⁹.

În ce privește religia getică, cercetările recente¹⁰⁰, care au fost amintite mai sus, modifică viziunea de pînă acum conturată de multă vreme, pe care noi o avem despre această componentă a vieții spirituale getice. După cum am mai arătat, aceste cercetări evidențiază faptul că Zalmoxis nu pare a fi fost adorat de către geto-daci ca divinitate supremă în perioada Burebista—Decebal. Unele izvoare latine, Vergilius, *Eneida*, III, 35, Ovidius, *Pontice*, IV, 14,14; idem, *Tristele*, V, 3, 32 și Iordanes, *Getica*, 40—41, par să arate că locul lui Zalmoxis, în fruntea zeităților adorate de geto-daci în această vreme, a fost luat de către zeul Marte. Cercetînd informațiile transmise de către Iordanes am constatat un fapt surprinzător. Se știe că *Getica* lui Dion Chrysostomos a constituit unul din izvoarele lui Iordanes. Ni se pare semnificativ faptul că filosoful-călător la daci vorbește despre zeul Marte ca despre un zeu pentru care geto-dacii aveau „un sentiment religios adînc în comparație cu ceilalți zei“ (Iordanes, *Getica*, 41), în vreme ce despre Zalmoxis ni se spune că ar fi fost rege al geților și că „cei mai mulți scriitori de anale ne spun că a fost un filosof cu o erudiție de admirat“ (Iordanes, *Getica*, 39), afirmație care este în spiritul cunoscutelor „erezii“ grecești, hrănite de capitolul 95 al cărții a IV a *Istoriilor* lui Herodot, despre „omul“ Zalmoxis. Cu totul îndoielnică este acum prezența lui Zalmoxis între zeitățile fervent adorate de geto-daci în această vreme. Pentru că dacă Zalmoxis mai era adorat, filosoful-călător în Da-

cia ar fi arătat-o, așa cum a făcut-o pentru Marte. Amănuntele oferite despre cultul acestuia arată, fără putință de tăgadă, că Dion Chrysostomos cunoștea bine religia getică din acea vreme și că dacă Zalmoxis ar mai fi fost astfel adorat, filosoful nu mai vorbea despre el în chipul arătat.

Analiza informațiilor vechi, relative la Deceneu și la evoluția istorică a religiei getice, arată că relatarea citată de noi din Iordanes nu poate fi neglijată, ea referindu-se la un moment de răscruce în istoria religiei getice, moment care poate fi plasat în vremea lui Deceneu. Acesta a întreprins o reformă religioasă și, evident, una a sacerdoțiului. Între zeii care erau adorați acum, strălucește zeul Marte, despre care Vergilius, *Eneida*, III, 35, ne spune că era ocrotitor nu numai al războaielor, ci și al ogoarelor.

Cum poate fi explicată acțiunea lui Deceneu? Ce anume l-a determinat să recurgă la o asemenea reformă? Ce împrejurări l-au favorizat?

Sînt două ipoteze, după părerea noastră, care pot fi luate în discuție. Prima ar putea considera întii faptul că Burebista a realizat unitatea geto-dacică, nu mereu pe calea înțelegerii, fapt cunoscut în istoriografie. Apoi, pe acela că izvoarele vechi asociază pe Zalmoxis aproape totdeauna cu geții, fapt care l-a făcut pe W. Bessell să afirme că „...*Zalmoxin fuisse Deum Getarum... non Geto-Dacorum...*“¹⁰¹ Concluzia, acum, este ușor de tras: dispariția zeului Zalmoxis din fruntea „panteonului“ în vremea statului dac poate fi explicată prin supunerea geților și prin preponderența politică a dacilor, care vor impune și o preponderență religioasă: ridicarea zeului lor, Marte, în fruntea „panteonului“. Deși tentantă pentru partizanii originii dacice a lui Burebista, totuși această ipoteză nu se poate impune, pentru că în izvoarele vechi nu se arată așa ceva. O înlăturare de asemenea manieră a cultului lui Zalmoxis (să presupunem, adorat doar de geți) nu putea să înlătore cu totul adorarea sa de către geții pontici, ținînd seama de conservatorismul formelor religioase și de reacția contrară, pe care o putea provoca o acțiune violentă. Dealtfel, Ovidius vorbește despre „getul, care se închină lui Marte“ (*Tris-*

tele, V, 3, 22 — *Marticolamque Geten*). Ceea ce înseamnă că Zalmoxis de mult nu mai era adorat, iar reforma lui Deceneu fusese înfăptuită nu pe căi violente.

A doua ipoteză are în seamă consecințele activității lui Deceneu, reflectate în evenimentele politic-sociale și morale din vremea lui Burebista. Situația politică de la începuturile domniei acestuia nu era deloc liniștitoare pentru destinele geto-dacilor. Realizarea unei unități de acțiune, apoi politice, consolidarea ei erau probleme importante și solicitau mari eforturi, iar sacerdoțiul a avut, aici, rolul său. Poate nu greșește R. Vulpe când îl socotește pe Deceneu „un vizionar politic“. Marele preot a înțeles însemnătatea acțiunii castei conduse de el, a religiei căreia îi slujea și care era element de unitate politică. O reformă a religiei geto-dacice, cu adorarea lui Marte ca zeitate supremă, era nimerită cu atât mai mult cu cât acesta nu era un zeu nou pentru ei, ci, dimpotrivă, i se închinau ca unui părinte (Iordanes, *Getica*, 41). Foarte probabil, geții adorau în acest Marte nu numai pe zeul războiului, el având și atribute care, poate, aparțineau altor divinități, cum ar fi cazul lui Zalmoxis, de plidă.

Această din urmă ipoteză ni se pare mai plauzibilă, întrucît ea stă în acord cu celelalte acțiuni ale lui Deceneu, care aveau aceeași menire: întărirea unității politice a geto-dacilor și în acord cu existența unui „pan-teon“ pan-dacic.

Chiar dacă o asemenea interpretare ar părea prea îndrăzneată și, deci, neacceptabilă, nu se poate nega că sacerdoțiul geto-dacic a avut și preocupări teologice, fie și numai dacă ne referim la cele legate de preocupările științifice, îndeosebi astronomice.

Contribuția sacerdoțiului la crearea valorilor spirituale în societatea geto-dacică a fost, la vremea aceea, remarcabilă întrucît el era depozitarul aproape al tuturor cunoștințelor științifice. Nu poate fi negat interesul său pentru o asemenea activitate, cu atât mai mult cu cât, astfel, influența sa în societate sporea considerabil¹⁰².

Izvoarele vechi ne îngăduie să surprindem unele laturi ale acestei activități a sacerdoțiului geto-dacic. Așa de exemplu, Platon, *Charmides*, 156d—157, cit putem

crede ce spune el, ne informează despre Zalmoxis, care ar fi fost și rege și medic. Nu interesează, aici, fabulația despre zeul Zalmoxis, ci faptul că avem o atestare, literară, a practicării medicinei de către geto-daci, evident în chip empiric. Dovezile arheologice nu lipsesc nici ele, relevînd progresele obținute de către geto-daci în acest domeniu¹⁰³, maeștri, fiind, evident, preoții.

Unul din cele mai interesante izvoare literare vechi relative la cunoștințele științifice ale sacerdoțiului geto-dacic, este relatarea lui Iordanes, *Getica*, 69—70. „Ei (goții) socoteau ca noroc și cîștig, drept unica lor dorință, îndeplinirea în orice chip a lucrurilor pe care le sfătuia îndrumătorul lor Deceneu, judecînd că este folositor să realizeze aceasta. El, observînd înclinarea lor de a-l asculta în toate și că ei sînt din fire deștepți, i-a instruit în aproape toate ramurile filosofiei; căci era un maestru priceput în acest domeniu. El i-a învățat etica, dezvățîndu-i de obiceiurile lor barbare, i-a instruit în științele fizicii făcîndu-i să trăiască conform legilor naturii; transcriînd aceste legi, ele se păstrează pînă astăzi, sub numele de *belagines*; i-a învățat logica, făcîndu-i superiori celorlalte popoare, în privința minții; dîndu-le un exemplu practic i-a îndemnat să petreacă viața în fapte bune; demonstrîndu-le teoria celor douăsprezece semne ale zodiacului, le-a arătat mersul planetelor și toate secretele astronomice și cum crește și scade orbita lunii și cu cît globul de foc al soarelui întrece măsura globului pămîntesc și le-a expus sub ce nume și sub ce semne cele trei sute patruzeci și șase de stele trec în drumul lor cel repede de la răsărit pînă la apus, spre a se apropia sau depărta de polul ceresc. Vezi ce mare plăcere, ca niște oameni prea viteji să se îndeletnicească cu doctrinele filosofice, cînd mai aveau puținel timp liber între lupte. Putem vedea pe unul cercetînd poziția cerului, pe altul însușirile ierburilor și ale fructelor, pe acesta descreșterea și scăderea lunii, pe celălalt observînd eclipsele soarelui, prin rotația cerului, (astrele) care se grăbesc să atingă regiunea orientală sînt duse înapoi spre regiunea occidentală, odihnindu-se apoi după o regulă prestabilită“¹⁰⁴.

Acest pasaj este unul din cele mai comentate în is-

toriografie, datorită văditelor sale exagerări. Una din cele mai interesante observații, care s-au făcut asupra acestui text, aparține lui R. Vulpe. Autorul citat arată, cu multă dreptate, că acest pasaj este o apariție insolită în cadrul operei lui Iordanes, considerînd stilul acestuia. Acest pasaj este o reproducere „a textului însuși al lui Dion Chrysostomos, ușor de recunoscut după stilul său viu, locvace, în întregime străin istoricului got”¹⁰⁵. Mai departe, același autor, pentru a nu lăsa loc vreunei interpretări fanteziste, precizează că exagerările, hiperbolizările întîlnite în pasajul citat „provin atît din deformarea profesională a retorului, obișnuit să scoată efecte din hiperbole și contraste, cît și din surpriza sa de a întîlni, într-o lume rustică și războinică, rafinamente ale spiritului demne de filosofia greacă”¹⁰⁶. Referindu-se apoi, la valoarea acestor informații, R. Vulpe arată că vasele cunoștințe ale lui Deceneu nu erau transmise, în fapt, decît sacerdoțiului¹⁰⁷. Părerea că informațiile lui Iordanes trebuie restrînse doar la cinul preoțesc și, poate, la unii *tarabostes*, este împărtășită, pe bună dreptate, și de alți învățați¹⁰⁸.

O parte a relatărilor lui Iordanes își află o acoperire sigură în alte documente. Este vorba despre referirile lui la preocupările pentru astronomie. Descoperirile arheologice de la Sarmizegethusa îngăduie afirmația că geto-dacii au avut serioase preocupări în domeniul astronomic, ei reușind, se pare, să pună la punct un calendar original¹⁰⁹.

Cunoștințele științifice ale geto-dacilor au fost însă, mult exagerate de către unii învățați. S-a arătat, recent, că izvoarele vechi ne-ar îngădui să vedem în „nemurirea” getică o filosofie cu idei și principii dialectice, autorul și promovatorul ei fiind Zalmoxis. De asemenea, s-a afirmat că geto-dacii au avut învățați renumiți, așa cum ne informează Iordanes, *Getica*, 39¹¹⁰. Am avut prilejul să ne ocupăm de unul din aspectele religiei getice — credința în nemurire — unde am discutat această ipoteză și am arătat că ea nu poate fi primită, întrucît nu face apel la cele mai sigure informații vechi, preluînd *ad litteram*, unele exagerări și figuri de stil ale altor autori antici. În ceea ce îi privește pe cei trei învățați ai

geto-dacilor, amintiți de Iordanes, *Getica*, 39, să-l lăsăm pe istoricul got să ni-i înfățișeze : „... goții (geții) au avut drept rege pe Zalmoxis, despre care cei mai mulți scriitori de anale ne spun că a fost un filosof cu o erudiție de admirat. Căci și mai înainte au avut pe învățatul Zeuta, după aceea pe Deceneu, și al treilea rînd pe Zalmoxis, despre care am vorbit mai sus”¹¹¹. Este limpede, după părerea noastră, că nu putem pune vreun temei pe această afirmație a lui Iordanes. Dacă, într-adevăr, pe Deceneu îl recunoaștem ca persoană istorică și om demn de admirat pentru învățătura sa, nu același lucru îl putem afirma despre ceilalți doi. În ceea ce îl privește pe Zalmoxis, oricine are o oarecare orientare în istoriografia antică relativă la zeul getic, își poate da seama că nu poate fi vorba despre Zalmoxis ca rege al getilor. Despre Zeuta, s-a afirmat de către T. Mommsen că acesta, la care face, aici, referire Iordanes, ar fi același cu Seuthes, tatăl hiperboreanului Abaris¹¹², ipoteză susținută în parte și de I. I. Russu¹¹³. Adevărul este că Zeuta poate fi și unul din regii tracilor odrysi cu acest nume, cum s-a arătat de către E. K. Skrijinskaia¹¹⁴, fapt incontestabil, întrucît, tot la Iordanes, *Getica*, 66, ni se vorbește și despre *egregius Gothorum ductor Sithalcus*¹¹⁵. Așa stau, după părerea noastră, lucrurile în ce privește pe învățații geților și existența, la ei, a unei filosofii cu idei și principii dialectice. Nu negăm prezența unor preocupări științifice la geto-daci, cum dealtfel reiese și din cele scrise de noi mai sus, însă ne pronunțăm împotriva exagerărilor, care nu fac un serviciu nici științei istorice nici acelor care nu se ocupă, în mod special, cu studiul istoriei geto-dacice, fiind victimele dezinformării.

Izvoarele literare și arheologice ne îngăduie, fără a apela la fantezie, să afirmăm că societatea geto-dacică atinsese un nivel de cunoaștere, dacă nu comparabil cu al lumii greco-romane, însă departe de timpurile primitive. Tot ele ne îngăduie să susținem, cum s-a văzut, că principalul deținător și creator al valorilor spirituale era sacerdotul. Analogiile istorice ne îndeamnă și ele să afirmăm aceasta, precum și rolul preoților de „învățători“ ai poporului, restrîns cel puțin la aristocrație. În

acest sens sînt foarte interesante comentariile lui Jan De Vries la informațiile lui Caesar despre druzii celți. Autorul citat arată că, de la Caesar, *Bell Gall*, VI, 14, 3, trebuie să înțelegem că druziile aveau două feluri de „elevi”. Marea masă a acestora proveneauă din aristocrația militară, care era crescută de către druzi. Acești tineri urmau să devină războinici, deci, să învețe în ce constă o conduită virilă. Ei urmau să învețe ce este teama de zei, dreptatea și curajul, triada valorilor morale atît de apreciată de vechii celți. O categorie specială de învățăceji ai druziilor o constituiau cei care se pregăteau pentru a deveni ei înșiși druzi¹¹⁶. Nu credem că este, cu totul nepotrivit, să afirmăm că asemenea preocupări aveau și preoții geto-dacilor, evident, în forme potrivite realităților istorice ale dacilor.

Rolul sacerdoțiului geto-dacic în conducerea statului dac nu poate fi pus la îndoială. Istoriografia este unanimă în a recunoaște aceasta, întrucît cel mai puternic argument ar fi demnitatea regală avută de conducătorul sacerdot. Istoricii susțin că această demnitate a fost deținută de către Deceneu și Comosicus¹¹⁷. Asupra demnității regale a lui Deceneu, însă, cum am mai arătat, nu împărtășim vederile istoriografiei. Pasajul din Iordanes, *Getica*, 71, face referiri nu la demnitatea regală a lui Deceneu, ci la prestigiul său de învățat, de mare preot. Cu alte cuvinte, Deceneu și-a păstrat calitatea, prestigiul și autoritatea de mare preot, de conducător spiritual al dacilor și sub urmașii lui Burebista. căci așa înțelegem noi cuvîntul *regibus*. Dar acești *reges* pot fi și conducătorii stătuțelor, care au apărut după moartea lui Burebista. Acest pasaj este, deci, dintre cele mai semnificative și valoroase pentru istoria Daciei spre sfîrșitul secolului I î.e.n. și se poate concluda că, deși Dacia era împărțită sub mai mulți domnitori, totuși există o unitate spirituală dacică, o unitate de credință, de conștiință etnică¹¹⁹.

Despre Comosicus însă, nu poate fi vreo îndoială că nu a avut și demnitate regală. O spune limpede Iordanes, *Getica*, 73. „Iar după moartea lui Deceneu, ei au avut aproape în aceeași venerație pe Comosicus, fiindcă era tot așa de iscusit. Acesta era considerat la ei și ca rege și ca

preot și ca judecător, datorită priceperii sale și împărțea poporului dreptate ca ultimă instanță“¹²⁰.

S-a afirmat recent că, în afara lui Comosicus, mare preot și rege ar fi fost și Scorilo. „Pe aceeași linie a continuității regalității și împletirea acesteia cu funcția de judecător și mare preot s-a aflat și Comosicus, urmașul lui Deceneu și contemporanul lui Augustus și, de asemenea, Scorilo sau Corilo, cum spunea Jordanes, a cărui formațiune politică se găsea în fața provinciei Moesia, adică la nord de Dunăre“¹²¹. Afirmția este surprinzătoare în cea de a doua parte a ei, întrucît, dacă izvoarele vechi ne îngăduie să-l socotim pe Comosicus drept rege și mare preot, despre Scorilo, nu aflăm vreun asemenea sprijin nicăieri. Am citat, mai sus, din informația lui Frontinus despre Scorilo, unde acesta apare doar ca *dux Dacorum*. În ceea ce-l privește pe Iordanes, *Getica*, 73, acesta arată că „părăsind și acesta (Comosicus) viața s-a urcat pe tron, ca rege al goților, Coryllus, care a condus timp de patruzeci de ani popoarele sale în Dacia“¹²². Nu ni se pare a reieși de aici că Scorilo ar fi fost cumva, asemenea lui Comosicus, rege și mare preot. Afirmția autorului citat poate fi acceptată numai dacă ne gîndim la faptul, dovedit de analogiile istorice, că normal regele era în același timp, deținător al demnității sacerdotale supreme și judecător suprem. Însă asemenea precizări lipsesc. Prin urmare, afirmația citată și dezbătută nu poate fi acceptată, după părerea noastră. În același chip trebuie să privim și presupunerea lui R. Roesler, care arată că reunirea sceptrelor cu cîrja pontificală datorată lui Comosicus a încetat doar cu Duras, care a lăsat coroana lui Decebal, el fiind, mai departe mare preot¹²³.

Informația citată a lui Iordanes, *Getica*, 73, despre regele Comosicus deținător și al demnității de mare preot și de judecător suprem prezintă un interes aparte, întrucît ea îngăduie o dezbateră relativă la o importantă chestiune: natura regalității și a statului dac și, implicit, a participării sacerdotului la conducerea statului. Dealtfel, datele problemei și cîteva repere istoriografice au fost înfățișate în primul capitol al lucrării de față, aici urmînd adîncirea dezbaterii.

Am arătat că există două atitudini istoriografice asu-

pra acestei probleme ; una care este înclinată să interpreteze informația citată drept o dovadă a apropierei regalității și statului dac de instituțiile corespunzătoare ale Orientului vechi și medieval, iar alta care este dispusă să vadă în regele Comosicus un simplu șef de uniune tribală. În acest sens, am citat doar doi autori recentți ale căror poziții sînt semnificative în acest sens. Ținem, aici, să arătăm că cea dintîi ipoteză a fost avansată în secolul trecut de către Th. Mommsen, în celebra sa *Istorie Romană*. Acolo, el arăta că alăturarea, lângă rege, a marelui preot, socotit zeu, a însemnat apariția unei forme de guvernare particulară, în care ideea teocratică era în slujba unei regalități, pe care aparențele o arătau a fi absolută. În acest mod, regele geților avea față de supuși o situație aproape identică celei pe care o avea califul față de arabi¹²⁴. Părerăa marelui istoric a aflat adevărul total în istoriografia noastră, din partea unor străluciți cunoscători ai istoriei getice¹²⁵. Părerăa sa nu ni se pare, însă fondată pe documente tocmai sigure și este greu de acceptat chiar din rațiuni de metodă. Întîi de toate, argumentația sa are la bază textele din Strabon, relative la Deceneu și Burebista, unde se afirmă divinizarea celui dintîi, fapt ce nu poate fi admis. Apoi, comparația dintre regatul dac și califatul arab, cu toate asemănările acestuia din urmă cu regatele din Vechiul Orient, nu este întru totul potrivită din rațiuni ce se lasă lesne desprinse. Ideea generală a ipotezei avansată de Th. Mommsen — comparația cu regalitatea Vechiului Orient a celei dacice — iarăși nu are șanse mai mari de a fi admisă. Am arătat mai sus că regalitatea orientală se caracterizează prin teocrație, aspect care ni se pare mai puternic și exact subliniat nu prin însemnătatea sacerdoțiului în viața publică, ci prin zeificarea regelui¹²⁶. Sau, privind lucrurile din acest unghi de vedere, o comparație între regii dacilor și regii și faraonii Orientului Vechi, nu poate fi acceptată, întrucît nici un document nu ne arată zeificarea lui Burebista ori a altui rege dac.

În regală măsură, nici cealaltă interpretare nu poate fi admisă, întrucît Comosicus era conducătorul unui stat, nu al unei uniuni tribale, așa cum pe larg am arătat mai sus. Care este atunci semnificația informației lui Iordanes

despre Comosicus ? Trebuie să admitem că acest Comosicus a fost în primul rînd rege. Demnitatea de judecător suprem se înțelege de la sine că o deținea în virtutea demnității regale. În acest chip, el deținea teoretic și demnitatea de șef al sacerdoțiului. Considerînd spusele lui Iordanes, despre cinstirea pe care i-o acordau geții, nu este exclus ca acest rege să fi deprins unele cunoștințe de la Deceneu, legate de deprinderile sacerdotale. Nu este exclus ca regele Comosicus să fi avut aplecare către lucrurile divine și să fi procedat, precum altădată la Roma, Numa Pompilius, ca un rege care îndeplinea și îndatoririle de preot¹²⁷.

Ar rezulta de aici că în viața politică sacerdoțiul nu a deținut o prea mare însemnătate. Faptul însă nu este demn de crezare, cum însă nici o însemnătate decisivă a preoților nu poate fi admisă, întrucît sacerdoțiul a avut importanța sa. Faptul ne este relevat de informațiile citate și dezbătute, datorate lui Strabon și Iordanes, despre contribuția lui Deceneu la întărirea statului dac. Este semnificativă expresia lui Iordanes, *Getica*, 67, despre autoritatea lui Deceneu, care i-a fost acordată de către Burebista : *pene regiam potestatem*. Dealtfel, învățații, plecînd de la asemenea date, au afirmat că poziția lui Deceneu era egală cu cea a lui Burebista, unul fiind regele celor sacre, iar celălalt al lucrurilor profane¹²⁸. Însemnătatea clerului în viața politică ne este probată și de simplul fapt al recrutării sale din rîndul clasei conducătoare în societatea geto-dacică, *tarabostes*, după cum ne informează Iordanes, *Getica*, 40.

Ni se înfățișează, în urma celor de mai sus, imaginea unei organizații sacerdotale bine întemeiate, cu o preocupare severă în observarea unor precepte morale, care să-i consolideze prestigiul. În egală măsură sacerdoțiul încearcă să contribuie prin acest prestigiu, la asigurarea ordinii sociale, la consolidarea unității etnic-politice a geto-dacilor. Nu este nevoie să apelăm la analogiile istorice — îndeosebi la cele oferite de lumea celtică — pentru a întări această idee. Așa cum casta druidică era în lumea

celtică element de unitate spirituală, apoi de rezistență împotriva romanilor și apoi a creștinismului¹²⁹, la fel sacerdoțiul geto-dacic a lucrat, prin Deceneu, la moralizarea poporului [Strabon VII, 3, 11, (C. 303)], la menținerea unității spiritual-etnice a geto-dacilor, când a apărut dezbinarea politică, (Iordanes, *Getica*, 71) ¹³⁰.

Capitolul V

KOMHTAI— **capillati**

Pentru cei desemnați sub acest generic, izvoarele vechi nu spun mare lucru, mai generoasă fiind Columna lui Traian. Relatările celor vechi cuprind referiri la numele greco-latin al oamenilor de rînd, fără a ne lăsa vreo speranță că cel autentic geto-dac va fi vreodată aflat. Ele ne îngăduie, de asemenea, să surprindem, cu destulă exactitate, rolul lor politic, ocupațiile lor, dar, în ce privește natura raporturilor economic-sociale cu aristocrația, ele păstrează o tăcere deplină. Columna lui Traian se dovedește, totuși, mai utilă, la fel ca și arheologia. Ele ne îngăduie să vedem atît hărnicia și măsura efortului celor, umili în viața cotidiană și nu numai în ridicarea giganticelor cetăți, dar și eroismul lor în apărarea țării și a neamului. Columna îi înfățișează plini de dîrzenie și demnitate, chiar și în clipele tragice ale apusului Daciei libere.

Și totuși despre acești vrednici oameni nu putem spune prea multe lucruri, care să poată fi controlate și susținute, prin relatările contemporanilor lor. Nici care a fost numele lor autentic de clasă, nu știm. Izvoarele vechi ne transmit nume, care nu au semnificație socială, fiind doar legate de înfățișarea lor exterioară. Așa, de exemplu, Cassius Dio, LXVIII, 9, 1, în informația citată, arată că Traian a primit de la Decebal o solie alcătuită din *κομηται* -*comati*. La rîndu-i, Iordanes, *Getica*, 72, arată că Deceneu „a dat ordin“ ca „restul poporului să se numească *capillati*, nume pe care goții îl amintesc pînă astăzi în cîntecele lor, deoarece i-au dat o mare considerație“⁴¹. Prin urmare, am aflat și numele latin — *capillati*. Și pentru *κομηται* și pentru *capillati*, dicționarele

uzuale dau, cum se știe, însemnarea de „pletoșii“, „cei care poartă părul în plete“, însemnare ce corespunde reprezentărilor de pe Columna lui Traian. Unii învățați, precum C. Brandis² și G. Kazarow³, scriu nu κομῆται, ci κομῆται (săteni), probabil din eroare. În cazul în care lecțiunea adoptată de cei doi învățați ar fi fost cea reală, atunci multe lucruri ar fi fost limpezi, întrucît nimeni nu s-ar mai fi gîndit să-i facă pe „locuitorii satelor“, nobili. Nu putem părăsi această problemă fără să amintim și părerea lui L. Niederle, în legătură cu termenul κομῆται. Învățatul slavist, în cursul unor considerații filologic-istorice, se referă și la acest termen, lăsînd impresia că, după părerea sa, originea lui ar fi dacică⁴. A. Alföldi arată că „războinicii liberi“ erau numiți *capillati*, „termen amintînd de ostrogoticul *capillati*“⁵. Tot despre *capillati*, R. Vulpe, arată că Iordanes, probabil, a făcut o confuzie între termenul *capillati* și un altul, vechi germanic, necunoscut⁶. Nu intrăm în asemenea dezbateri, însă credem că este greu de admis ca lui Deceneu să i se datoreze o asemenea „reformă“: stabilirea unor caste în societatea geto-dacică. Toate aceste supoziții nu pot fi controlate prin documente, care ne spun foarte sigur, doar că oamenii de rînd se numeau cu κομῆται — *capillati*, adică, așa cum o arată și Columna lui Traian, „cei care poartă părul în plete“.

S-a văzut, din cele de mai sus, că noi înțelegem, în acord cu aproape întreaga istoriografie, prin *comati*, pe cei de jos, poporul de rînd. De fapt, avînd în vedere că nu toți istoricii împărtășesc azi asemenea părere, ar fi trebuit să procedăm, din capul locului, la analiza acestei noi ipoteze. Totuși, imputarea că am pornit la asemenea analiză cu păreri preconcepute nu ni se poate aduce, întrucît noi am cercetat această ipoteză într-un alt cadru⁷.

Se știe, nu mai este nevoie să cităm poziții istoriografice, că nimeni, pînă acum cîtăva vreme, nu a contestat faptul că prin *comati* trebuie să înțelegem poporul de rînd. În 1975, I. H. Crișan, în prima ediție a remarcabilei sale monografii, *Burebista și epoca sa*, a avansat ipoteza, reluată și în a doua ediție a lucrării, că acest termen nu s-ar referi la oamenii de rînd. Ipoteza sa nu a rămas fără ecou⁸, ea deschizînd o nouă dezbatere în istoriografie: *comati* — nobili sau popor de rînd ?

Analizînd informațiile vechi referitoare la așa-numiții *comati* — *capillati*, pentru a stabili structura societății geto-dacice din zilele lui Burebista, autorul citat ajunge la încheierea că sub această denumire trebuie să înțelegem, nu pe oamenii liberi, de rînd, cum se susține în istoriografie⁹, ci o categorie privilegiată (p. 176-198).

Cel dintîi argument al acestei ipoteze și cel mai însemnat îl constituie relatarea lui Caesar, *Bell. Gall.*, VII, 13, 1-3, despre realitățile sociale din Gallia. „În întreaga Gallie există două categorii de oameni, care au oarecare însemnătate și se bucură de o anumită considerație. Căci poporul este ținut aproape în rîndul sclavilor; el nu îndrăznește să întreprindă nimic și nu este chemat la nici o adunare. Cei mai mulți, cînd sînt apăsați fie de datorii, fie de impozite prea mari sau de nedreptatea celor puternici, se declară sclavii nobililor, care au față de ei absolut aceleași drepturi pe care le au stăpînii față de sclavi. Una dintre cele două categorii este formată din druzi, cealaltă din cavaleri“¹⁰.

Faptul că Caesar nu indică denumirea celtică pentru așa-ziii *equites* este considerat de către I. H. Crișan ca dovedind o apropiere între ordinul equestru roman și „cavalerii“ celtici. „Între ei vor fi existat deosebiri, dar nu de ordin esențial, rațiune pentru care Caesar folosește termenul latin“ (p. 196).

Care este ideea centrală a comentariului lui I. H. Crișan, la pasajul mai sus citat din Caesar? „Dacă *pilleati* corespund nobililor din lumea celtică și patricienilor din cea romană, ni se pare firesc ca cealaltă categorie, *comati* (*capillati*) să reprezinte pe cavaleri (*equites*), existenți atît la celți cît și la romani“ (p. 196). Mai departe, se arată că împăratul Traian nu putea primi o solie (Cassius Dio, LXVIII, 9, 1) alcătuită din oameni de jos, de condiție aproape servilă (p. 196), autorul fiind convins că relatarea lui Caesar, mai sus arătate, poate fi extinsă și la realitățile sociale geto-dacice (p. 198-199).

Urmărind comentariul lui I. H. Crișan (fragmentul citat), se desprind unele încheieri care, se pare, pun problema nu cum a voit-o autorul. Dacă echivalarea *pilleati*-lor cu patricienii romani poate fi acceptată, pe un plan foarte general, se ridică însă o întrebare cînd se indică drept

corespondenți ai acelorași *pilleati*, nobilii din lumea celtică. Întrebarea vizează aflarea numelui acelei nobilimi celtice care, după autorul citat, este echivalentă *pilleati*-lor daci. Coborînd corespondențele propuse de I. H. Crișan între *pilleati* și nobilii celtici și între *capillati* și „cavalerii“ de la același neam cu textul citat din Caesar rezultă, în urma comentariului său, că nobilii la celți nu erau alții decît druzii. În aceste împrejurări, încheierea firească este că *pilleati* au de corespondenți pe druzii celtici al căror rost social este binecunoscut, deci, *pilleati*, în întregul lor, sînt preoți. O încheiere de felul acesteia nu este acceptată nici de către I. H. Crișan, care arată că : „Deceneu a alcătuit această castă în fruntea căreia erau situați nobilii de rang, *pilleati*, din rîndul cărora se alegeau regele și vîrfurile preoțimii, în frunte cu marele preot“ (p. 196).

Un alt argument sprijinitor al tezei în discuție este socotită de către autorul citat, cunoscuta informație, datorată lui Iordanes, *Getica*, 71, despre activitatea reformatoare a lui Deceneu. După I. H. Crișan, vîrfurile preoțimii getice erau „...nobilii de rang, *pilleati*“ iar „...preoțimea, masa ei, acel (*sic!*) *gens*, este alcătuită din *capillati*, cea de a doua categorie privilegiată din lumea geto-dacică. Numai așa poate fi explicată relatarea în continuare a lui Iordanes și anume că ei s-au bucurat de o mare considerație și au fost amintiți în cîntecele goților pînă pe vremea lui“ (p. 196).

Se pare că textul în discuție, datorat lui Iordanes, nu sprijină o asemenea interpretare. La Iordanes se vede clar, după părerea noastră, că nu este vorba despre evidențierea unui grup social restrîns. „Restul poporului (*reliquam...gentem*) a dat ordin (Deceneu) să se numească *capillati*, nume pe care goții îl reamintesc pînă astăzi“¹¹. După cum se vede, Deceneu, dacă a fost așa, a orînduit ca numele de *capillati* să fie purtat de „restul poporului“ (este evident că traducerii nu i se poate reproșa ceva).

Cît despre faptul că Traian nu ar fi primit o solie alcătuită din oameni de rînd, de condiție aproape servilă, este necesar să se arate, întii, de unde știm că relatarea lui Caesar poate fi adevărată și în ceea ce îi privește pe

geto-daci. Sau faptul nu poate fi dovedit. În lipsa unui izvor direct, relativ la societatea geto-dacică, care să a-rate foarte vag, cel puțin, că lucrurile s-ar fi petrecut ca la celții descriși de Caesar, nu putem folosi, în această manieră, o informație referitoare la alte realități etnic-sociale¹².

Socotim că am reușit să arătăm, prin cele de mai sus, că ipoteza cea mai plauzibilă asupra structurii sociale a geto-dacilor din zilele lui Burebista rămâne cea acceptată în istoriografia de pînă acum. Dacă totuși interpretările noastre la textele citate mai sus nu ar fi pe deplin convingătoare, am putea invoca, în sprijinul afirmațiilor noastre, mărturia Columnei lui Traian.

Privind Columna, vedem că armata dacică — luptătoare împotriva lui Traian, era alcătuită doar, așa cum arată și autorii vechi, din *pilophoroi* și *comati*, aceștia din urmă fiind numeric covârșitori. Conform afirmațiilor lui I. H. Crișan, armata dacică era alcătuită doar din nobili, avînd drept conducători preoții. Ni se pare nefirească o asemenea imagine a armatei dacice. Dealtfel, chiar I. H. Crișan arată că „...nobili (acei *tarabostes*) dețineau comanda unităților, iar *comati* pe cea a subunităților, pe cîtă vreme masa luptătorilor o formau oamenii de rînd“ (p. 184). Nu putem crede că artistul sau artiștii-realizatori au înfățișat pe Columnă doar nobilimea geto-dacică, ignorînd cu totul poporul de rînd.

Sperăm, în aceste împrejurări, că orice discuție despre *comati*, drept categorie nobiliară, nu poate afla nici un argument temeinic în susținerea ei. Insistența noastră în dezbaterea acestei chestiuni nu a fost, însă, determinată de vreun nefolositor spirit polemic, ci de faptul că în discuție intră structura societății getice, locul oamenilor de rînd în cadrul ei.

Dezbaterea acestei probleme a evidențiat, însă, un alt aspect, care nu poate fi prea ușor trecut cu vederea, datorită importanței sale în înțelegerea rolului poporului de rînd în cadrul sistemului social-politic al Daciei libere. I. H. Crișan este de părerea că Traian nu putea primi o solie alcătuită din oameni de rînd, „...proveniți din masa pe care o știm aservită și exploatată, fără nici o participare la viața publică, redusă în anumite cazuri la o si-

tuație aproape identică cu cea a sclavilor¹³. În aceste susțineri ale sale, autorul citat urmează părerea că realitățile gallice, înfățișate de către Caesar, sînt apropiate celor din Dacia înainte de romani. Direcția spre care I. H. Crișan a îndreptat metoda comparativ-istorică este justă, însă nu toate analogiile propuse pot fi primite, întrucît în însăși relatarea lui Caesar există anumite exagerări. În acest sens, s-a relevat de către unii editori ai lui Caesar că afirmația sa, din *Bell. Gall.*, VI, 13, 1, *nam plebes paene servorum habetur loco*, pare a fi exagerată¹⁴. Aceeași părere o împărtășește și învățatul belgian Jan De Vries, după care această afirmație a fost făcută de către Caesar cu bună știință, în intenția de a-și prezenta la Roma acțiunea gallică drept impusă de rațiuni umanitare¹⁵. Se observă însă o contradicție chiar între cele afirmate de Caesar, *Bell. Gall.* VI, 13, 1 și faptul chemării la judecată a lui Orgetorix (*Bell. Gall.*, I, 4, 1-4), de către „concetățenii” săi helveți.

Nu doar I. H. Crișan a făcut asemenea afirmații. Lipsa importanței politice a poporului de rînd, în vremea statului dac, este o chestiune subînțeleasă în toată istoriografia noastră. Gr. Tocilescu extindea asemenea afirmații pînă la vremea lui Dromichaites, care ar fi avut o putere absolută și ereditară, în vreme ce poporul de rînd era lipsit de orice drept, redus la o condiție aproape servilă, sub „despotismul unui guvern teocratico-aristocratic”¹⁶.

S-a văzut atunci cînd am cercetat regalitatea geto-dacică deosebirea părerilor noastre în această chestiune de ale celorlalți istorici. Acolo, am citat cîteva izvoare vechi, (Frontinus, I, 10, 4 ; Cassius Dio, LXVIII, 12, 1.; Criton, fragm. 17¹⁷), semnificative pentru raporturile dintre rege, consiliul nobililor și popor. S-a desprins concluzia că manifestarea adunării poporului nu trebuie privită ca o reînnoțire la vremurile prestatale, la „democrație militară”, ci drept o perpetuare a unei tradiții, încă viguroasă și cu influență de remarcant. Cele trei izvoare nu arată că voința adunării armate a prevalat, ceea ce după unii ar însemna o prezență decorativă. Realitatea este alta și trebuie să ținem seama în judecarea ei și de faptul că nici pe vremea lui Dromichaites, poporul înarmat nu și-a impus voința. Semnificativ este însă faptul că regele (Scorilo,

Decebal) demonstrează *poporului* că o anume acțiune politico-militară este primejdioasă geto-dacilor ; interoghează *în fața poporului (obștii)*, pe Longinus ; *în același cadru* se hotărăște pedepsirea aceluși prins roman (Longinus ?). Din acest punct de vedere considerînd situația, dimensiunile rolului politic al celor de jos ni se dezvăluie în alte perspective. În același sens, ni se pare că ar putea fi interpretat și un relief de pe Columna lui Traian, sugestiv intitulat de către C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *Sfatul dacilor*¹⁸. Din cîte cunoaștem noi, în istoriografie există numai această sugestivă intitulare, fără a se releva și semnificațiile prezenței la acest „consiliu de război“ a *comati-lor* alături de *tarabostes*. În aceste împrejurări, imaginile de pe Columnă, care îi înfățișează pe *comati* în solie la Traian¹⁹, pot fi interpretate în sensul că rolul politic al poporului de rînd nu putea fi nul nici în vremea statului dac. Aceasta denotă că locul *comati-lor* în societatea geto-dacică trebuie să fie apreciat și din perspectiva aceasta, nu numai sub aspectul masivei lor contribuții la viața economică.

Vremea exagerărilor istoriografice asupra importanței, pe care sclavii o aveau în economia Daciei preromane, a trecut lăsînd loc unei cercetări mai atente. Acestea au impus concluzia că poziția dominantă în economia dacică o aveau *comati*, rolul sclavilor fiind minor²⁰.

A vorbi despre ocupațiile *comati-lor* este practic impropriu, pentru că ei acopereau toate activitățile cunoscute, la vremea aceea, de economia Daciei libere. Ei cultivau pămîntul, care a dat bogatele grîne, de mirare pentru macedonenii lui Alexandru, așa cum ne relatează Arrianus, I, 4, 1²¹. Tot ei au trudit și pentru a aduna muntele de grîu, aflat la Sarmizegetusa, în vremea marilor războaie daco-romane²². Tot ei lucrau în minele Daciei, în numeroasele ateliere răspîndite pe tot cuprinsul țării, de unde ieșeau fabuloasele bogății și felurite unelte, o impresionantă producție de ceramică, prea frumoasele poadoabe de aur și de argint. Erau păstori, crescători de cai, pescari în Istrul cel prea plin de feluriți pești și, neîndoielnic, neguțatori cu căruțele și corăbiile²³. Este sigură participarea lor la ridicarea cetăților răspîndite pe întreg cuprinsul Daciei.

La fel de sigur este și faptul că munca lor trudnică nu o făceau numai pentru ei. Nivelul dezvoltării social-politice a Daciei, de la Burebista la Decebal și încă de mai înainte, presupunea și prezența exploatării. *Comati* erau, fără excepție, datori la contribuții felurite²⁴, față de stat. În ce privește raporturile lor cu *tarabostes*, am discutat mai sus această chestiune și am relevat dificultatea în care se află istoriografia, datorită carenței exasperante a izvoarelor vechi. Am arătat acolo că prezența unor rapoorturi de dependență între *comati* și *tarabostes*, ca în regatul odrys, așa cum presupunea Gr. Tocilescu²⁵, nu poate fi hazardată. Ceea ce ar trebui precizat, fapt neglijat pînă acum, este proporția în care sătenii depindeau de *tarabostes*. Păreră noastră este, avînd în vedere rolul politic al poporului înarmat în vremea statului, că doar o parte din *comati*-i agricultori erau aserviți *tarabostilor* —, iar raporturile dintre aceștia nu erau de duritatea celor din Vechiul Orient. Care era situația, din acest unghi de vedere al meșteșugarilor, a neguțătorilor, este o problemă ce nu poate căpăta o soluție sigură din documentele existente.

O altă chestiune trebuie ridicată, deși starea documentelor se prezintă la fel ca și pentru cea abia amintită, este aceea a străinilor. Nu putem să nu admitem că și în statul dac funcționa un sistem legislativ care să facă deosebire între autohtoni și cei numiți, la greci și romani, *meteci*, *peregrini*. Din păcate însă, nu dispunem de nici un izvor vechi, care să ne îngăduie surprinderea vreunei asemenea reglementări juridice.

Harnici agricultori, pricepuți meșteșugari, *comati* se arată a fi aceia prin care societatea dacică este susținută economic, dar sînt, în același timp, un element important al sistemului politic. Din rîndul lor se vor recruta, permanent, armatele dacice, care au uimit antichitatea prin marea lor vitejie, prin eroismul cu care au luptat, pentru a apăra pămîntul, pe care trudeau alături de mult mai oropsiții sclavi.

Capitolul VI

Sclavii și captivii

În general, cercetătorul antichității geto-dacice este confruntat cu problema curenței informațiilor vechi. Se întâmplă însă că anumite probleme ale istoriei getice sînt mai „favorizate“, în sensul că numărul informațiilor vechi, relative la ele, este mai mare. Nu întotdeauna, se știe, un număr mai mare de informații se constituie într-o condiție favorabilă cercetării acelei probleme. De multe ori, aceste informații nu fac altceva decît să se repete asupra unei singure chestiuni și aceea, destul de frecvent, de importanță secundară pentru fondul dezbaterii. Într-o asemenea situație ne aflăm în ce privește problema existenței sclavilor în societatea getică. Informațiile celor vechi atestă, incontestabil prezența acestei oropsite stări sociale la geto-daci, dar ele nu se referă, de o manieră multumitoare, la importanța ei economic-socială. Un examen al tuturor acestor informații ne îngăduie o posibilă clasificare a lor, care va releva cele abia afirmate și va orienta și dezbaterii noastre.

Cele mai multe informații se referă la geto-daci, aflați ei înșiși, ca sclavi în lumea greco-romană. Apoi, un autor vechi ne informează despre prezența sclavilor în societatea geto-dacică. În sfîrșit, o a treia categorie de informații se referă la captivii de război luați de către geto-daci. Ar părea puțin forțată o asemenea clasificare, îndeosebi în ultima ei parte. Socotim, totuși, că frecvența menționării captivilor luați de către geto-daci și statutul lor îngăduie o asemenea clasificare și, evident, titlul acestui capitol.

Incontestabil, nu sîntem cei dintîi care ne ocupăm de asemenea chestiuni. Există o serioasă străduință istorio-

grafică, de la autorii nemarxiști, care au adunat date, fără a trece la încadrarea clasei sclavilor în sistemul social geto-dac și pînă la cei recenți, cărora materialismul istoric le-a deschis noi posibilități de dezbateră a problemei. Încercările lor evoluează aproape între două extreme : exagerare sau minimalizare a rolului sclavilor în societatea geto-dacică. Aceste judecăți istorice și starea informațiilor vechi, relative la problema în dezbateră, ne fac să credem că este utilă o scurtă înfățișare a rezultatelor istoriografiei asupra sclaviei în afara Daciei, cu speranța că un asemenea excurs va îngădui o mai bună înțelegere a naturii sclavajului la daci.

Și în istoriografia universală problema însemnătății economic-sociale a sclavilor a stîrnit dezbateri aprinse, ducînd la delimitări categorice între istoricii-cercetători ai chestiunii. Referindu-se la această problemă, unul din autorii reprezentativi în acest domeniu făcea unele aprecieri interesante despre istoriografia de pînă la 1950, aprecieri care rămîn, însă, valabile și după această dată. „Ideile asupra rolului și importanței sclavajului în structura economică și socială a antichității erau atît de deosebite, încît mergeau de la negarea absolută a oricărui rol al sclavajului, pînă la recunoașterea sa ca o formă de muncă nu numai predominantă, ci chiar unică în perioada considerată“¹.

Se știe că pînă acum cîtva timp, se socotea că sclavajul a avut o foarte largă arie de răspîndire. Abia reconsiderarea unor scrieri ale lui K. Marx asupra structurilor Orientul Vechi și Medieval au determinat istoriografia marxistă la adoptarea unor atitudini mai reținute în această direcție. Pînă acum se socotea că lumea veche a cunoscut manifestarea sclavagismului în forme clasice în lumea greco-romană, Orientul necunoscînd asemenea exprimare a sclavagismului, deși o parte a acestuia a fost inclusă în Imperiul roman. Situația era și este încă susceptibilă de observații critice așa cum remarcă H. Dăicoviciu, cu îndreptățită ironie, relativ la raportul dintre folosirea muncii servile în Egiptul ptolemaic și folosirea acesteia în Atena din vremea lui Pericle sau Roma din timpul fraților Grachi : „S-ar putea spune că într-o vreme, în care statul egiptean nu mai putea fi, în nici un

caz, definit ca începător (avea o vechime de trei milenii și o organizare extrem de complexă!), sclavagismul egiptean rămăsese incipient, nedezvoltat în comparație cu cel greco-roman. O asemenea situație ridică problema raporturilor dintre bază și suprastructură și e greu de crezut că o bază etern începătoare poate genera o suprastructură politică bine încheșată și puternic centralizată cum a fost statul egiptean antic⁴². Scrierile lui Marx au reorientat istoriografia marxistă, punîndu-i la dispoziție noi modalități și concepte pentru o corectă analiză a structurilor economic-sociale, în general contemporane sclavagismului greco-roman, nu numai ale Orientului ci și din alte zone. S-a ajuns la concluzia, în urma cercetărilor de specialitate, care au luat în seamă aprecierile lui K. Marx, că în Orient, cu siguranță, și destul de probabil în alte zone, societatea a evoluat în cadrul unui alt mod de producție decît cel sclavagist și anume cel „asiatic“, „oriental“, „tributal“-„tributar“⁴³. Se cunoaște că în cadrul acestor societăți orientale munca servilă avea o însemnătate destul de redusă în cadrul economiei, susținută în cea mai mare parte, de către oamenii liberi⁴.

Predominarea muncii servile, în raport cu cea liberă, nu s-a realizat nici în acele state orientale, intrate într-o strînsă legătură cu Grecia și Roma, prin cuceririle greco-macedonene sau romane, devenite, întîi, monarhii elenistice iar apoi provincii romane. Cercetări de amploare au evidențiat prezența sclavilor aici, în diferite domenii, dar au relevat, în același timp, faptul că sîntem departe de sclavagismul greco-roman propriu-zis. Totodată, ele au subliniat însemnătatea muncii autohtonilor reduși în „șerbie“ de către străinii-năvălitori⁵.

Cercetările istorice au relevat că situațiile cînd munca sclavului a ajuns să înlocuiască, în bună parte, munca omului liber sînt destul de rare și restrînse, teritorial și cronologic, încă pentru Grecia și Roma. Această concluzie apare perfect explicabilă dacă se consideră atent cauzele dezvoltării sclavagismului clasic, cauze care nu au fost prezente pe toată întinderea Greciei și nu au acționat în toată istoria ei și a Romei. Creșterea numărului sclavilor și a importanței lor economice este rezultatul

marii colonizări grecești, al introducerii monedei în schimburile comerciale, dezvoltate ca urmare a impunerii unei intense producții de mărfuri. Nu trebuie uitate nici rezultatele împovărătoarelor recrutări, al îndelungatelor campanii militare, care îndepărtau, de la atelier sau de la ogor, pe stăpînul lor, ceea ce a influențat negativ asupra densității muncii libere⁶. Se apreciază, pe bună dreptate, că nu toată Grecia a cunoscut sclavagismul clasic, ci numai unele cetăți maritim-comerciale, cum ar fi Atena, Egina, Corint etc. și că nu toată istoria Greciei și a Romei este istoria acestei forme de sclavagism⁷. Nici pentru aceste situații istorice nu trebuie să se tragă concluzia că munca liberă ar fi fost înlăturată, total, atît din agricultură cît și din meșteșuguri. Documentele evidențiază că la Atena, încă în sec. V î.e.n., predomina mica proprietate funciară și munca liberă a acestor proprietari: ea nefiind înlăturată cu totul nici din meșteșuguri⁸. Dacă ne referim la ultimele două secole ale Republicii romane, constatăm că deși munca servilă era una din trăsăturile distinctive ale economiei, totuși, ea nu depășea munca liberă din agricultura Siciliei, Italiei, Africii de Nord, decît în ramura creșterii vitelor⁹. Prezența colonatului în istoria economic-socială a Romei illustrează și ea prezența muncii libere în agricultură¹⁰.

Raporturile dintre munca liberă și cea servilă prezintă aspecte foarte interesante și în zona litoralului pontic pentru problema în discuție. Asupra acestor rapoarte, remarcabila cercetare a lui D. M. Pippidi, cu privire la economia agrară a cetăților grecești pontice, aruncă lumini noi, sub raportul concepției istorice și sub cel al interpretării unor texte epigrafice și literare. Înainte de a înfățișa, pe scurt, rezultatele acestei cercetări, vom stăruii asupra unor considerații privind slavajului vechi, datorate lui D. V. Kuzovkov, apreciate de către D. M. Pippidi. Acest autor arată că, între condițiile care asigurau o dezvoltare apreciabilă a sclavagismului, nu trebuie considerat doar progresul forțelor de producție, ci și existența unui aparat de constrîngere extraeconomică eficient. Sau, un asemenea sistem nu aflăm în zonele pontice, unde dezvoltarea forțelor de producție nu era în măsură să facă rentabilă munca servilă și unde

nu aflăm condiții pentru împlinirea recomandării lui Platon, *Legile*, 771, după care o mai ușoară stăpânire a sclavilor se realizează dacă ei erau străini de loc și vorbeau limbi diferite¹¹.

Cercetările lui D. M. Pippidi evidențiază, de o manieră strălucită, supunând unei critici serioase erorile metodologice și istorice ale istoriografiei precedente, că nu se poate susține punerea în valoare a teritoriilor agricole de către polisurile grecești sau de către statele micro-asiatice de la Pontul Euxin, prin munca sclavilor. Autorul citat arată că în zona aceasta nu se poate susține prezența unui aparat de constrângere extraeconomică de felul celui din lumea greco-romană. În aceste împrejurări, exploatarea agricolă se făcea, aproape în întregime, de către țărani liberi din punct de vedere juridic, dar obligați autorității din punct de vedere economic¹². Interesante considerații asupra naturii forței de muncă, la illiri și traci, aflăm tot la D. M. Pippidi. Într-o scurtă notă, autorul arată că interpretările, după care la tracii dardani unii conducători ar fi avut câte o mie de sclavi și mai mult încă¹³, interpretări susținute pe baza unei informații din Athenaios, VI, 272, nu pot fi admise. Aceasta întrucât asemenea cifre nu sînt întîlnite nici chiar în lumea greco-romană, unde, se știe, condițiile economic-sociale și politice erau oricum altele, decît la acest trib tracic. Că asemenea situație nu putea exista la dardani o demonstrează și împrejurarea că illirii Ardiaioi asupreau o populație tracică în condiții pe care autorii vechi le asemuiau cu cele în care erau exploatați hiloții la Sparta¹⁴.

Cu aceasta încheiem trecerea în revistă a concluziilor unora dintre cei mai autorizați cercetători, asupra raportului dintre munca liberă și cea servilă în lumea veche.

Mai multe informații literare antice, relative la problema sclavajului în Dacia, amintesc sclavi daco-geți în lumea greco-romană. Așa, de exemplu, Herodot, V, 6, ne informează că tracii „își vînd străinilor copiii”¹⁵. La Terentius, *Phormio*, 35—36, ne este înfățișat *Davos*, care are drept „cel mai bun prieten” pe „cel care este sclav

ca și el“, pe *Geta*¹⁶. La rîndul său, Strabon, VII, 3, 12 (C. 304), arată că vechiul nume al dacilor a fost acela de *davi*, ceea ce explică „și numele de sclavi *Geta* și *Davos*, obișnuite la antici“¹⁷. Atragem atenția însă că mențiunea aceluia sclav *Davos* nu privește pe *daci*, ci pe *frigieni*, după cum just a relevat și demonstrat, filologic și istoric, Vl. Iliescu¹⁸.

Deși aceste informații par a nu fi semnificative pentru determinarea raporturilor dintre munca liberă și cea servilă în societatea dacică, totuși ele spun foarte mult. Arată că societatea geto-dacică, o vreme nu putea utiliza toată mîna de lucru servilă existentă și în aceste împrejurări, o comercializa. Am precizat „o vreme“, întrucît toate informațiile de mai sus se referă numai la perioada anterioară lui Burebista, cu excepția lui Strabon, dar care, așa cum am arătat, se referă, aici, la o perioadă mai veche. Nu cunoaștem alte informații care să facă mențiunea de sclavi geto-daci, în lumea greco-romană și pentru vremea statului dac. Nu vrem să spunem că asemenea situație nu putea exista, întrucît documentele nu ne-o certifică. Totuși, sîntem de părerea că, cel puțin în vremea statului dac, Dacia nu a mai furnizat sclavi lumii greco-romane decît, în cea mai mare parte, sub forma captivilor făcuți de armatele romane expediționare la Dunăre. Mai multe elemente ne îndeamnă să avansăm această ipoteză. Întîi, ar putea fi luată în discuție posibilitatea ca societatea geto-dacică să fi ajuns la un anume nivel de dezvoltare spirituală, care să fi înlăturat practica vînzării „conajionalilor“ ca sclavi. Apoi, sîntem în posesia unor izvoare vechi care fac, insistent, mențiunea captivilor luați de către geto-daci și folosiți în cele mai diverse situații. Sau această din urmă împrejurare ni se pare a avea și alte semnificații. Aceasta ar putea însemna că societatea geto-dacică atinsese un anume nivel de dezvoltare care îi îngăduia utilizarea muncii servile, într-o măsură mai mare decît admit istoricii recentî.

Prezența sclavilor la geto-daci, nu numai ca o marfă, destinată lumii greco-romane, ci și ca o categorie socială integrată în economia Daciei, ne este atestată de bune izvoare istorice, nu numai de bunul-simț istoric.

Xenofon, *Anabasis*, VII, 3, 27, spre pildă, ne relatează despre prezența sclavilor la tracii sudici, la cumpăna veacurilor V—IV î.e.n.: „Un altul aduse un sclav tânăr, pe care îl oferii în același fel, închinînd în sănătatea lui Seuthes“¹⁹. Nu săvîrșim, sperăm, vreo eroare, afirmînd, pe acest temei, prezența sclavilor și în Dacia. Această prezență ne este dovedită de relatarea „tălmăcitorului de vise“, Artemidor din Daldis, care arată că „...la traci sînt tatuati copiii nobili, iar la geți sclavii“²⁰.

Despre acest izvor s-a arătat, pe drept cuvînt, că nu este semnificativ și pentru raportul dintre munca liberă și cea servilă în societatea dacică²¹. Acest raport este, în bună parte, evidențiat prin informațiile vechi, relative la prezența captivilor de război în societatea geto-dacică. Numărul acestor informații este, credem, semnificativ pentru indicarea folosirii muncii servile de către geto-daci, în cadrul economiei lor și pentru a îndepărta ideea vînzărilor de sclavi autohtoni sau străini-captivi de război către lumea greco-romană, în vremea statului dac.

Cele mai multe informații despre captivii de război la geto-daci, le datorăm lui Cassius Dio. Nu este singurul autor, însă, care face asemenea mențiuni. Prezența captivilor de război la geto-daci este atestată și de către Pliniu cel Tânăr, Iordanes sau Zonaras (după Cassius Dio).

Pliniu cel Tânăr, *Scrisori către Traian*, 74, 1, ne relatează despre „un anume Callidromus...“, care, într-o anume împrejurare, „...a arătat că a fost luat prizonier în Moesia de către Susagus și că a fost trimis în dar de către Decebal lui Pacorus, regele parților“²². Într-un pasaj, mai sus citat, Cassius Dio, LXVII, 7, 2, arată că Decebal a trimis, cu solia fratelui său Diegis, la Domițian, „...armele și cîțiva prizonieri, sub cuvînt că i-ar avea numai pe aceștia“²³. Mai departe, același autor, LXVIII, 9, 3, arată că „Traian puse mîna pe munții cei întăriți cu ziduri și găsi într-înșii armele, captivii și steagul luat mai înainte de la Fuscus“²⁴. Relatînd împrejurările capturării lui Longinus, Cassius Dio, LXVIII, 12, 1—5, amîntește iarăși de prizonierii romani făcuți de către geto-daci, pe care Decebal îi prezintă drept „monedă de schimb“ lui Traian²⁵. Tot Cassius Dio, LXVIII,

14, 4—5, ne informează că Decebal și-a ascuns tezaurul cu ajutorul unor prizonieri de război, care au abătut riul Sargetia, săpînd o groapă, peste care vor readuce apa. Acești captivi, pentru păstrarea tainei tezaurului, au fost uciși²⁶. În același sens, ne relatează și Zonaras, într-un pasaj mai sus citat²⁷. O foarte interesantă relatare despre captivii de război, luați de către geto-daci, aflăm la Iordanes, *Getica*, 41, unde se arată că adorarea zeului Marte comporta sacrificii umane, cei destinați acestor sîngeroase practici fiind aleși dintre prizonierii de război²⁸, ceea ce se vede și pe Columna lui Traian — torturarea rituală de către femeile dace a unor captivi romani.

Acestea dovedesc că, în cadrul clasei sclavilor, captivii de război constituiau o categorie aparte, cu un statut special. Specificul nu constă în vreun mai bun tratament, față de ceea ce se cunoaște, în general, despre sclavi. Dimpotrivă. Ei sînt siliți la munci grele, iar viața le este mereu în primejdie. Coroborînd toate datele din izvoarele citate, se poate constata că acești captivi nu se aflau la dispoziția vreunui particular, ci în puterea regelui, a statului. Regele, ca reprezentant al statului, dispunea de ei fie utilizîndu-i la munci de interes public — este evidentă participarea lor la ridicarea marilor cetăți —, fie încercînd să obțină, prin ei, avantaje politice sau punîndu-i la dispoziția cultului public al zeului Marte. „Naționalitatea“ lor era diversă — de la celții înfrinți de către Burebista, pînă la romanii capturați de Decebal. Numărul lor, însă nu poate fi cunoscut. Este foarte probabil că regii daci, angajați într-un mare efort militar-arhitectonic și politic, acordau deosebită atenție acestei componente a prăzii de război. Nu este exclus ca acești captivi să fi fost, în cadrul prăzii de război, destinați numai regelui, dacă informația lui Pliniu cel Tânăr, după care Susagus l-a dat pe Callidromus lui Decebal, poate îngădui asemenea presupunere. În aceste condiții, ipoteza lui H. Daicoviciu despre inexistența, în statul dac, a unei veritabile piețe pentru sclavi trebuie părăsită în favoarea unei aprecieri a aceluiași, căreia, se pare, nu-i acordă prea multă atenție. Conform acestei aprecieri „ne putem gîndi că ei (captivii amintiți de

Cassius Dio, LXVIII, 9, 3) fuseseră transformați într-un fel de sclavi ai statului (ai regelui) și obligați să lucreze la construcțiile Sarmizegetusei²⁹. Avînd în vedere cele de mai sus, sîntem de părerea că acesta a fost statutul captivilor de război, în societatea geto-dacică.

S-a adus, destul de recent, în discuție, un izvor vechi, care ar putea, după părera descoperitorului său, să lămurească probleme esențiale ale societății geto-dacice, între care raportul dintre munca liberă și cea servilă, natura relațiilor dintre oamenii liberi și nobili. Pasajul amintit, un fragment din *Geticele* lui Criton³⁰, transmis prin *Lexiconul Suidas* putea fi discutat și în cadrul capitoului precedent, însă dezbaterea sa este mult mai potrivită aici. Textul amintit are următorul cuprins :
Οἰκετία ἐν ταύτῃ τῇ πόλει τὰς τῶν Γετῶν ἐπιφανεστάτας οἰκετίας ἡυροῖσθαι ἐφάσκον³¹.

Cel care l-a introdus, întîia oară, în circuitul istoriografiei noastre, D. M. Pippidi, este de părerea că „un examen oricît de superficial al pasajului arată că, în acest caz, οἰκετία nu poate avea înțelesul de «masă de sclavi» și că, mai curînd decît o stare de robie, pare să indice un raport de dependență în felul raporturilor existente la celții apuseni în zilele lui Caesar, care, în mai multe locuri ale *Comentariilor*, le înregistrează, înglobîndu-le în noțiunea, romană de clientelă³². Și în alt loc : „... se vorbește de existența în zilele lui Decebal a unor οἰκέται, despre care singurul lucru ce se poate afirma cu certitudine e că n-au putut fi sclavi³³. În 1970, H. Mihăescu traduce acest pasaj : „În acest oraș se spunea că s-au adunat cele mai vestite soiuri de sclavi domestici ale geților³⁴.

Doi ani mai tîrziu, I. I. Russu ne dă, practic, o ediție a *Geticelor* lui Criton. Evident, „ediția“ I. I. Russu a acestor *Getice* cuprinde și pasajul în discuție, eruditul istoric însoțindu-l de o traducere și de un penetrant comentariu : „«familia»(?). În acest oraș (cetate) se spune că s-au fost adunat cele mai de seamă «familiae» ale geților“. I. I. Russu arată că „oricum, epitetul «cele mai de seamă, strălucite» nu poate susține, aici, însemnarea de «sclavi, grupe de sclavi» pentru «oiketia». Pare a fi o propoziție decupată din descrierea unui centru «orășenesc»,

o cetate getică unde se adunaseră cele mai strălucite «familiae» (frunțași, nobilime?) și pe care au pus stăpânire trupele romane invadatoare⁴³⁵.

Ceea ce nu se știe de către „editorii” — traducători ai acestui pasaj, este faptul că el a reținut atenția și lui C. Daicoviciu, vizat în nota lui D. M. Pippidi³⁶, în legătură cu unele afirmații făcute în monografia închinată cetății de la Piatra Roșie³⁷. Relativ la acest text, C. Daicoviciu arăta că „de familii cu mare vază vorbește, la geți, pentru o epocă mai târzie un citat din Suidas (IV, 617, 53)”³⁸.

Este evident că între traduceri-interpretări date acestui text nu există o concordanță. Izvorul deosebirilor îl constituie, cum s-a observat, lecțiunea *οἰκετία*. Interesant este că sensurile acestui cuvânt, considerînd alte texte vechi, sînt multiple, cuprinzîndu-le și pe cele date de către traducătorii acestui pasaj. De exemplu, glosatorii dau ca echivalent pentru această lecțiune, latinescul *familia*³⁹, la fel cu *Thesaurus Graecae Linguae*⁴⁰. Iar pentru *familia*, dicționarele uzuale dau, după cum se știe, însemnările de „domestici, servitori, sclavi, suită, casă”. Fr. Preisigke traduce lecțiunea discutată, prin „Hausgenossenschaft, Familiengemeinschaft”⁴¹, adică „colocatori (ai unei case), comunitate familială”.

Considerînd cele de mai sus, sîntem de părerea că în acest pasaj nu poate fi vorba decît despre familii de *tarabostes* și nu despre sclavi sau agricultori reduși în stare de dependență economică față de clasa nobiliară. Împotriva traducerii-interpretări propuse de către D. M. Pippidi și H. Mihăescu se ridică pertinenta observație a lui I. I. Russu asupra prezenței, lângă *οἰκετία*, a adjectivului *ἐπιφανής*, aflat, în textul dezbătut, la superlativ. Sau o asemenea situație nu poate decît să sporească încrederea noastră în tălmăcirile propuse de către C. Daicoviciu și I. I. Russu.

Exclue această tălmăcire posibilitatea prezenței, la daci, a unor raporturi social-agrar asemănătoare celor din zona pontică sau de la vechii traci și illiri, așa cum presupunea D. M. Pippidi? Înseamnă oare, acum, că trebuia să avem o altă optică asupra raportului dintre munca liberă și cea servilă, în vremea statului dac? Cre-

dem că nu. Considerînd situațiile economic-sociale și politic-militare, care au orientat spre un sclavagism clasic anumite părți ale lumii greco-romane, în unele epoci istorice, situații ce nu pot fi aflate și la geto-daci, sîntem de părerea că, aici, munca servilă avea o anumită însemnătate în economie, dar era departe de a avea pondere asupra muncii libere în vreun domeniu.

Prezența unui număr relativ ridicat de sclavi — privați sau publici — nu poate fi negată, dacă ținem seama de faptul că izvoarele vechi, care atestă sclavi geto-daci în lumea greco-romană, fac asemenea mențiuni îndeosebi pentru perioada anterioară lui Burebista, în vreme ce, pentru perioada statului dac, sîntem informați despre existența și folosirea masivă a captivilor de război. Aceasta arată limpede că societatea daco-getică era în măsură să utilizeze munca sclavilor, în vremea statului, cînd este foarte probabilă preocuparea de a-i procura prin comerț, indicat, corect, de către C. Daicoviciu drept o posibilă sursă de sporire a numărului lor⁴².

Dacă ei erau folosiți pe domeniile funciare private aceasta se poate admite, dar este destul de probabil că ei ar fi avut o oarecare însemnătate, în raport cu munca liberă. O importanță mai mare, în raport cu situația din agricultură și meșteșuguri, o aveau sclavii în construcțiile de interes public, îndeosebi la cetăți. Poate nu este, în acest sens, prea exagerată afirmația lui C. Daicoviciu, după care „fără munca a sute și mii de sclavi, cetățile dacice din Munții Orăștiei nu puteau fi construite”⁴³. Pentru că în construirea cetăților și a monumentelor religioase, interesul statului era foarte mare și, în acest chip, funcția sa coercitivă, a cărei complexitate și eficiență ne scapă se putea, aici, exercita deplin. Aici, constrîngerea extraeconomică, atît de mult subliniată de către D. V. Kuzovkov și D. M. Pippidi, funcționa fără putință de tăgadă, făcînd posibilă folosirea muncii servile într-o măsură mai mare decît ne-am așteptat, gîndindu-ne la situația din agricultură și meșteșuguri.

Raportul dintre munca servilă și cea liberă în societatea geto-dacică este, incontestabil, în favoarea celei din urmă. Aceasta este, de altfel, ilustrată și de relațiile de proprietate funciară.

Capitolul VII

Relațiile de proprietate

Este îndeobște știut că în ce privește relațiile dintre clasele și categoriile sociale, locul fiecăreia în cadrul unui sistem politic-social și economic sînt în funcție de natura proprietății. Situația este absolut valabilă și pentru geto-daci, unde interesul istoricilor s-a îndreptat, cum este și firesc, socotind nivelul economiei getice, spre cercetarea proprietății funciare.

Pe cît de sărac este fondul documentar, relativ la această însemnată chestiune, pe atît de bogată este istoriografia ei¹.

Informațiile asupra cărora istoriografia a insistat în mod deosebit, crezîndu-le susceptibile de a furniza date despre stăpînirea pămîntului la daci, sînt în număr de trei. Una dintre ele este epigrafa *CIL*, III, 14447 (în două exemplare), iar celelalte sînt informații datorate lui Horatius, *Carmina*, III, 24, 9—16, și Flavius Iosephus, *Antichități iudaice*, XVIII, 1, 5.

Aceste izvoare au fost interpretate în chipuri diverse, în istoriografie nefiind un punct de vedere comun în ceea ce privește calitatea lor de document istoric pentru proprietatea funciară la geto-daci. Textele în dezbatere au primit traduceri diferite, fapt care a generat, firesc, interpretări ce vizează aspecte cu totul diferite unul de celălalt. Comentarea completă a izvorului presupune, în mod necesar, dezbateră tuturor interpretărilor propuse pentru mai buna lui „citire“. În istoriografia noastră recentă nu aflăm o preocupare cuvenită pentru aceste probleme. Nu aflăm nicăieri notat faptul că aceste texte au primit mai multe traduceri (ne referim îndeosebi la

pasajul din Horatius). Referirile la contribuțiile înaintașilor sînt foarte rare, întrucît interpretările propuse de istoriografie pentru aceste texte se află, în mare parte, în cadrul unor note-întîmpinări sau al unor lucrări generale. Această situație explică, în mare parte, după părerea noastră, interpretarea forțată, uneori, a acestor texte și, pe alocuri, chiar a unor comentarii moderne.

Informația cea mai intens dezbătută este cea datorată lui Horatius², în jurul căreia s-a creat o adevărată istoriografie. Comentariile propuse pentru această informație pot fi grupate în jurul a patru direcții principale.

Cea dintîi direcție grupează autori, care sînt de părere că această informație documentează existența, la daci, a unei anume tehnici agricole³, iar cea de a doua pe cei care susțin că Horatius se referă la un anume regim de proprietate⁴. Se cuvine precizat că autorii din urmă (unii din ei) s-au preocupat de faptul dacă Horatius înfățișează altceva decît un regim de proprietate funciară. De asemenea, în rîndul celor dintîi sînt atitudini, precum cea a lui R. Florescu, care afirmă că textul lui Horatius se referă, neîndoielnic, la un sistem de cultură agricolă și nu la un regim de proprietate funciară⁵.

Cercetarea pasajului în discuție arată că versul, care constituie izvorul dezbaterilor este *nec cultura placet longior annua*. Considerînd toate tălmăcirile-interpretări, propuse pentru acest pasaj, reiese existența unor deosebiri între traducerile date textului în discuție, deosebiri ce se observă tocmai în tălmăcirea versului amintit.

Gr. Tocilescu traducea acest vers prin „lucrătorul nici nu cultivă pămîntul mai mult de un an“, iar M. Macrea prin „nici nu le place să cultive pămîntul mai mult de un an“, traducere cu care C. Daicoviciu era de acord, propunînd, la rîndu-i o altă foarte apropiată, adică „nici nu cultivă omul pămîntul mai mult de un an“⁶. În sfîrșit, A. Bodor, traduce versul citat prin „nici nu le place să se ocupe mai mult de un an cu agricultura“⁷.

O altă traducere, aflată în *Fontes*, I, apare, pentru versul în discuție, astfel: „nici nu le place să cultive același ogor mai mult de un an“⁸. În mod evident, autorii care vorbesc despre nomadismul geto-dacilor⁹ și, neîn-

doielnic, cei care socot, prin acest text, o documentată tehnică agricolă, au adoptat o traducere asemănătoare.

Am procedat la înfățișarea, de această manieră a traducerilor propuse pentru acest vers, pentru a evidenția deosebirile dintre ele, pentru a arăta sorgintea diversității interpretărilor date acestui text.

Gr. Tocilescu arăta că în textul lui Horatius nu este vorba despre tehnica asolamentului¹⁰, iar E. de Laveleye era de părere că, aici, ar fi vorba de o diviziune a muncii între două grupuri de locuitori¹¹. I. Peretz, la rîndu-i, afirma hotărît că în ultima frază a lui Horatius se arată nu schimbarea pămîntului cultivat, ci schimbarea cultivatorului pămîntului¹².

În ceea ce ne privește, sîntem de părere că tălmăcierea—interpretare propusă, printre alții, de Gr. Tocilescu, este cea corespunzătoare și nu cealaltă. Mai mult, afirmația conform căreia în textul lui Horatius nu ar fi vorba de un regim de proprietate, ci de un sistem de cultură agricolă¹³, nu este riguros exactă. Versul în care Horatius face referire la regimul de proprietate nu este *nec cultura placet longior annua*, ci acela unde întîlnim expresia *immetata iugera*, „nehotărnicitele ogoare“. Deci, oricum, în acest text am afla documentat un regim pe proprietate funciară.

Putem conchide, după părerea noastră, cu deplin teamei, că în textul lui Horatius întîlnim date despre un regim de proprietate funciară, dar nu aflăm nici o indicație despre vreo tehnică agricolă¹⁴.

În sfîrșit, celelalte două direcții grupează autori care dezbat o problemă de mare importanță și interes pentru noi și anume calitatea de document istoric a informației în discuție, pentru proprietatea funciară la geto-daci.

O atitudine clară în această problemă aflăm de la W. Bessell, care afirma că mai degrabă se pare că Horatius înfierează moravurile romanilor, decît să ne informeze despre cele getice¹⁵. Pe o poziție asemănătoare se situa și Gr. Tocilescu, după care pasajul în discuție este „o amintire vagă, nedeslușită, din Caesar (*Bel Gall*, IV, 1; VI, 22) despre suevi, ca o idealizare a popoarelor necunoscute ale Nordului, o descrițiune mai mult poetică și mai cu seamă satirică decît istorică“, lucru merit a-i

face plăcere lui Augustus, doritor de a restaura virtutea la Roma¹⁶.

De părere contrarie sînt foarte mulți autori, adică toți cei pe care i-am amîntit ca partizani ai ideii existenței, în acest pasaj, a unor date despre o tehnică agricolă și alți citiva dintre susținătorii ideii conform căreia textul documentează un regim de proprietate funciară¹⁷.

Dintre comentariile propuse de acești autori, mai semnificative ni se par a fi doar cele ale lui M. Rostovtzeff și, respectiv, A. Bodor.

Cel dintîi dintre acești autori înclină să creadă că poetul latin s-a informat dintr-o sursă veche, care zugrăvea realitățile din Tracia anterior perioadei în care aceasta era supusă unei puternice influențe greco-romane. Informația în dezbatere, după același autor, nu se poate referi la supușii lui Burebista și Decebal, întrucît aceștia nu aveau, probabil, o viață atît de primitivă, precum se arăta la Horatius¹⁸.

A. Bodor comentează, poate, în chipul cel mai subtil, informația în dezbatere. După părerea sa (întîlnim, aici, acordul cu Gr. Tocilescu), „Horatius, prezentînd agricultura getică, urmează, în ceea ce privește amănunțele, descrierea lui Caesar, versificînd-o“¹⁹. Considerînd această împrejurare, A. Bodor se gîndește la posibilitatea „dacă oda lui Horatius nu ar avea totuși o oarecare valoare documentară, dacă nu se găsesc în ea unele aluzii care ar reflecta, cel puțin într-o oarecare măsură, realitate istorică“²⁰. Aceasta, întrucît cunoașterea getodacilor la Roma se realiza prin informațiile datorate comercianților, soldaților și, deci, în ceea ce atîngea amănuntul, ea nu era perfectă²¹. Consecința firească a acestei stări de lucruri este faptul că informațiile lui Horatius, relative la geți, „nu pot fi socotite ca neîndoielnice“²². A. Bodor încearcă să ne convingă că „Horatius a voit să-i înfățișeze pe geți, cu moravurile lor“. Auzind că agricultura geților se practică într-o comunitate oarecare, Horatius a luat ca bază agricultura suebo-germană prezentată de Caesar“²³. Avînd în vedere natura informațiilor, ce i-au servit lui Horatius, A. Bodor conchide, relativ la calitatea de document istoric a pasajului în discuție, că „astfel, nici relatarea lui Horatius nu poa-

te fi privită ca un izvor sigur, ci, în cel mai bun caz, din versurile lui putem conchide că în agricultura geto-dacilor a fost dominantă o oarecare formă de comunitate, aceasta nefiind identică cu forma amintită la germani²⁴.

Dacă, din câte știm, comentariul lui M. Rostovtzeff nu a suscitât nici o reacție istoriografică, în schimb, interpretarea lui A. Bodor a fost întâmpinată, în afară de azeziuni²⁵, și cu serioase obiecții, formulate de C. Daicoviciu²⁶ și de H. Daicoviciu²⁷.

C. Daicoviciu obiectează interpretării lui A. Bodor, într-o notă de întâmpinare la un studiu al lui M. Macrea (citât mai sus), studiu în care se arată că pasajul în discuție este un temeinic izvor istoric, pe baza căruia putem susține inexistența proprietății private funciare la daci și, în consecință, inexistența sistemului social sclavagist. Replica lui C. Daicoviciu arată că pasajul horatian nu este un document istoric, întrucît poetul nu face altceva, în versurile sale, decît să parafrazeze pe Caesar, (*Bell. Gall.*, IV, 1)²⁸. În ceea ce privește interpretarea lui A. Bodor, C. Daicoviciu arăta că ea nu poate fi admisă din cauza contradicțiilor dintre cele cuprinse în informația în discuție și cele ce știm despre obștea sătească²⁹. „Cum s-ar putea împăca expresia din odă *immetata iugera* (neîmpărțitele ogoare) și *liberae fruges* (roade comune) cu „împărțirea periodică“ (și aceasta la început) a pămîntului arabil către sînguraticile familii și cu însușirea particulară de către capii acestor familii a recoltei, așa cum știm că se întîmplă în acest sistem de proprietate asupra pămîntului?“³⁰

Raționamentul acesta este urmat, întocmai, ușor amplificat de H. Daicoviciu, care adoptă ideea asemănării dintre pasajul horatian și cel amintit din Caesar, după C. Daicoviciu³¹.

Înainte de a ne pronunța în dezbaterile privitoare la calitatea de document istoric a acestui pasaj, vom încerca o analiză a intervențiilor lui C. Daicoviciu și H. Daicoviciu la comentariul propus de A. Bodor pentru textul în discuție.

După cum am văzut, C. Daicoviciu și H. Daicoviciu arată că între datele oferite de Horatius și caracteristi-

cile obștii sătești există o neconcordanță. Observația este cu totul justă și sîntem de acord cu ea, în această formă.

Cercetarea atentă a afirmațiilor lui A. Bodor arată, însă, limpede, după părerea noastră că acesta nu susține că pasajul citat din Horatius ar fi o dovadă pentru ființarea obștii sătești la daci, ci, după cum am mai arătat, „în cel mai bun caz, din versurile lui putem conchide că în agricultura geto-dacilor a fost dominantă o oarecare formă de comunitate“. În finalul comentariilor propuse pentru acest pasaj, pentru cel datorat lui Flavius Iosephus și pentru epigrafa citată, A. Bodor arată că izvoarele vechi, de diferite naturi, concură în a arăta că agricultura dacilor se practică, preponderent, într-o comunitate oarecare. În continuare, A. Bodor își propune a afla, de o manieră mai precisă, care era natura acestei comunități ajungînd, *nu prin cercetarea și sprijinul textului în discuție și al celorlalte două izvoare citate, ci prin compararea nivelului de dezvoltare economic-socială și politică la care au ajuns germanii și dacii*, la concluzia că în vremea statului dac, în agricultura geto-dacică erau dominante obștile sătești³². În această situație, ni se pare clar faptul că intervenția lui C. Daicoviciu și H. Daicoviciu rămîne valabilă pe un plan foarte general, al neconcordanței dintre datele oferite de textul citat și trăsăturile obștii sătești, și nu în cazul de față, al interpretării lui A. Bodor.

Dezbaterea problemei calității de document istoric, pentru proprietatea funciară getică, a acestui text impune înfățișarea și compararea sa cu pasajul amintit din Caesar.

În traducerea propusă de A. Bodor, pasajul horatian apare astfel: „mai bine trăiesc și geții cei aspri, ale căror pămînturi nehotărnicite le aduc roade și recolte libere. Nici nu le place să se ocupe mai mult de un an cu agricultura, iar cel care în anul precedent și-a încheiat munca este înlocuit cu un altul cu aceeași menire“.

Pasajul amintit din Caesar, *Bell. Gall.*, IV, 1, în traducerea propusă de Janina Vilan-Unguru, sună astfel: „se spune că suebii au cîte o sută de districte, din care scot în fiecare an cîte o mie de oameni înarmați, pe care-i duc la războaie în afara granițelor. Ceilalți rămîn acasă

și se îngrijesc de hrana lor și a celor plecați, iar peste un an, la rîndul lor, pleacă la război în locul celor dinții care rămîn acasă. În felul acesta nu se întrerupe nici agricultura, nici tehnica și practica războiului. Dealtfel, la ei nu există proprietate privată și nimeni nu poate rămîne mai mult de un an de zile în același loc pentru a-l cultiva⁴³.

Compararea acestor două texte evidențiază, credem asemănarea lor. Pasajul lui Horatius nu reprezintă, așa cum crede A. Bodor, o versificare a textului din Caesar, ci, mai curînd, așa cum sublinia Gr. Tocilescu, „o amintire vagă, nedeslușită“ din comentariile învingătorului gallilor.

După cum se știe, Gr. Tocilescu a stabilit corespondența între textele mai sus citate, dar a mai adăugat un altul din Caesar și anume din cartea VI, capitolul 22. Este singurul care a făcut acest lucru și se cuvine subliniat. Din referirile noastre anterioare (nota 14) se evidențiază că marele istoric nu a atras atenția și asupra acestui ultim text întîmplător. El a surprins legătura, mai bine zis, continuarea pasajului din *Bell. Gall.*, IV, 1 în VI, 22, unde se explică mutarea suebului de pe un loc pe altul, nu din rațiuni agronomice, ci social-politice. Chiar dacă unii ar susține contrariul, se cuvine subliniat că aici nu interesează decît ceea ce a spus Caesar, întrucît Horatius nu a făcut investigații spre a determina cît adevăr cuprinde relatarea acestuia, ci doar i-a preluat informația, care se reflectă în oda sa „vag și nedeslușit“.

Precizarea punctului nostru de vedere, în chestiunea veracității textului horatian, impune cercetarea comentariului propus de A. Bodor, comentariu ce se deosebește de celelalte prin amploare și subtilitate. Cît privește atitudinea lui M. Rostovtzeff, credem că influența lui Caesar asupra lui Horatius în cazul de față, este prea evidentă, ca să putem accepta comentariul celebrului istoric al elenismului.

După cum am mai arătat, A. Bodor este de părere că textul dezbătut documentează, în agricultura dacică, o oarecare forță de comunitate. De asemenea, am evidențiat concluzia sa în problema naturii acestei forme de comunitate și am arătat și maniera utilizată, pentru a

sosi la această concluzie. Coroborînd aceste date, ni se pare evident că utilizarea lui Horatius în forma pe care o adoptă A. Bodor este nepotrivită. Determinarea naturii acestei comunități prin compararea realităților economic-sociale dacice cu cele germanice, cum a procedat A. Bodor, se putea (și se poate, incontestabil) face și fără prezența informației lui Horatius. Prezența unei anume forme de comunitate umană, cu un regim de proprietate funciară, specific obștii gentilice, poate fi admisă, neîndoielnic, în istoria geto-dacilor, în lipsa oricărei indicații literare vechi.

La sfîrșitul dezbaterii, relativă la calitatea de document istoric, pentru proprietatea funciară la geți, a textului pînă aci dezbătut, socotim că cea mai pertinentă interpretare este aceea, amintită mai sus, a lui Gr. Tocilescu, după care pasajul din Horatius este o „amintire vagă, nedeslușită din Caesar (*Bell. Gall.*, IV, 1; VI, 22)³⁴. Această interpretare arată limpede și temeinic că textul citat din Horatius nu are, din nefericire, nici o valoare documentar-istorică, pentru proprietatea funciară la geto-daci.

A. Bodor a propus, în cadrul dezbaterii problemelor agriculturii în Dacia preromană³⁵, studiarea unei informații datorate lui Flavius Iosephus, *Antichități iudaice*, XVIII, 1, 5, 22. Este vorba despre binecunoscuta apropiere, stabilită de autorul vechi, între secta iudaică a esenienilor și așa-numiții *polistai—pleistoi* de la daci. Autorul iudeu arată că acești esenieni sînt foarte virtuoși și că trăiesc în comunitatea bunurilor. Mai departe, Flavius Iosephus arată că „această manieră de a trăi este aproape aceeași cu a celor, numiți *plistes*, pe care îi observăm printre daci³⁶.

A. Bodor arăta, avînd în vedere împrejurarea că autorul iudeu menționează comunitatea bunurilor la esenieni, că tocmai această caracteristică a lor „l-a determinat pe Iosephus să-i compare cu dacii³⁷. Pe acest temei, autorul citat arăta că „într-adevăr, caracterul comun al agriculturii geto-dacice e atestat și de alte izvoare scrise“ și că este incontestabil faptul că „la geți, forma principală a agriculturii s-a desfășurat într-o comunitate oarecare³⁸.

A. Bodor își sprijinea aceste afirmații pe traducerea lecțiunii *πλεῖστοι*, care ar însemna „numărul cel mai mare“, „cei mai mulți“, „mulțimea“³⁹. Deci, informația lui Flavius Iosephus ar viza întreg poporul geto-dac, care ar trăi, astfel, în comunitatea bunurilor.

Se întâmplă însă, faptul este foarte natural, că A. Bodor, în 1965, revine asupra celor spuse în 1956—1957, propunând o nouă tălmăcire pentru lecțiunea amintită. Conform ultimei poziții „termenul *πλεῖστοι* cum s-a arătat — este superlativul adjectivului *πολύς* și înseamnă „cei mai mulți“, dar și „cei mai mari“, „conducători“. Prin urmare, textul lui Flavius Iosephus nu se referă la mulțime, la „cei mai mulți“, adică la popor, cum se credea mai înainte și pentru care cauză a fost considerat o coruptelă, ci la membrii unei tagme religioase, cu sensul de «cei mai mari», «conducători» ai unei comunități religioase“⁴⁰.

Trecând peste aceste observații filologice, interesante și competente, se vede, însă, din chiar textul dezbătut, fapt oglindit și în tălmăcirile propuse, că este vorba de o categorie socială restrânsă și nu de un popor întreg⁴¹.

Interpretarea lui A. Bodor a stîrnit unele reacții istoriografice, foarte interesante, pe care le vom aminti mai jos, din partea lui H. Daicoviciu și I. H. Crișan.

Cel dintii, într-o lucrare citată mai sus, apărută în 1960, obiecta, pe temeuri filologice, lui A. Bodor, arătînd că nu este corectă traducerea propusă pentru lecțiunea amintită. Deși lecțiunea corectă, așa cum arată manuscrisele, este *πλεῖστοι* și nu *πολίται* cum crede H. Daicoviciu, totuși concluzia sa, în problema utilizării ca document istoric a acestui text, pentru raporturile agrare la daci, este justificată. Ne surprinde faptul că în 1972, H. Daicoviciu obiectează lui A. Bodor pentru aceeași interpretare-tălmăcire a lecțiunii citate, cînd, cum s-a văzut, A. Bodor revenise, în 1965, asupra ei⁴², obiecție ce nu poate fi socotită, decît o regretabilă scăpare a autorului ei. Mai curioasă ni se pare receptarea intervențiilor lui A. Bodor, în această problemă, de către I. H. Crișan, care citează ambele tălmăciri-interpre-

tări, ale lecțiunii în dezbateri, lăsînd a se înțelege că le acceptă pe amîndouă⁴³.

Analiza acestui text a arătat, sperăm, că nu putem extrage din el date referitoare la raporturile de proprietate funciară, existente la geto-daci, ci, în cel mai bun caz doar, pentru istoria lor religioasă, fapt relevat de altfel mai sus.

În cadrul acestui studiu, A. Bodor aduce în dezbateri, pentru elucidarea unor probleme ale raporturilor agrare din Dacia preromană, conținutul inscripției (în două exemplare) *CIL*, III, 14447. Această epigrafă, în urma emendației lui I. I. Russu, se înfățișează astfel:

*[I]ussu et ex decreto v(iri) c(larissimi)
Ovini Tertulli co(n)s(ularis) termin(i)
positi inter M[essiam] Pude [ntil] lam
et vicanos But (?) eridavenses per Vindium
Verianum praef(ectum) cl(assis),⁴⁴*

Inscripția este datată pe la 198—201 e.n.⁴⁵ și, după ultimele cercetări, se localizează în teritoriul histrian⁴⁶.

Conform interpretării propuse de A. Bodor, „proprietatea comună și forma obștească a agriculturii geto-dacice este atestată și de o inscripție latină din secolul al doilea... În orice caz, inscripția aruncă lumină asupra luptei băștinașilor împotriva exploatării romane și în același timp dovedește existența proprietății comune, deci existența obștilor la geto-daci⁴⁷.”

Dezbateri de această problemă solicită analiza conținutului epigrafei de față, a altor interpretări propuse pentru „citirea” ei. De remarcat, că A. Bodor este singurul care a încercat să utilizeze conținutul acestei epigrafe în sensul mai sus arătat. Celelalte interpretări, cit nu se ocupă de comentariul lui A. Bodor, caută să stabilească regimul proprietății funciare, existente la acei *vicani*, problemă ce constituie obiect de serioasă dispută istoriografică.

Așa, de exemplu, R. Florescu arată că, în ceea ce privește proprietatea getică, această piatră de hotar este „irelevantă”, întrucît expresia *vicani Buteridavenses* indică existența unei comune, iar nu felul proprietății,

care poate fi comună sau nu, teritoriul comunei putînd fi divizat în loturi mai mult sau mai puțin egale⁴⁸.

R. Vulpe arată, pe de altă parte, că nu reiese din epigrafă devălmășia proprietății *vicani*-lor și că delimitarea s-a făcut între o moșie privată „față de teritoriul unui *vicus*, format din multe proprietăți mici, iar nu față de o unitate individuală rămasă din vremurile comunei primitive⁴⁹.

Dimpotrivă, alți autori susțin că epigrafa în discuție lasă a se întrevedea existența unei proprietăți funciare comune la acești *vicani*⁵⁰.

Interpretarea propusă, pentru epigrafa în dezbatere, de către A. Bodor a stîrnit cîteva reacții istoriografice, unele aprobatoare⁵¹, altele cu statut de observații critice⁵².

Cele din urmă aparțin lui H. Daicoviciu, care ia atitudine față de interpretarea propusă de A. Bodor, în sensul în care a obiectat, și față de comentariul aceluiași autor la textul din Horatius. După părerea sa, „A. Bodor a încercat să demonstreze, pe baza unor izvoare literare și epigrafice, existența acestei forme de organizare socială (obștea sătească), dar rezultatele n-au fost convingătoare⁵³.

Prin această optică, H. Daicoviciu comentează epigrafa în discuție. Autorul citat arată, cu deplin temei, că, din această inscripție, „nu putem trage nici o concluzie cu privire la existența sau inexistența obștii sătești⁵⁴. În același sens, se arată că „hotărnicia s-a putut face foarte bine între moșia *privată* a unei persoane străine de sat (cum pare să fie Messia Pudentilla) și loturile, tot *private*, ale sătenilor („hotarul satului“). H. Daicoviciu consideră că „acest lucru este mult mai probabil în Dobrogea stăpînită de romani“ și, avînd în vedere și data la care are loc reglementarea conflictului, arată că „din acest motiv e riscant să facem analogii cu situația din Dacia liberă în sec. I î.e.n. — I e.n.⁵⁵.

Unele din observațiile lui H. Daicoviciu sînt, după părerea noastră, susceptibile de ușoare emendații. Mai întîi, că interpretarea lui A. Bodor nu este just combătută, în sensul că, așa cum am arătat, acest autor nu susține existența obștii sătești prin această epigrafă,

ci faptul că prin ea este documentată „proprietatea comună și forma obștească a agriculturii geto-dacice”⁵⁶, ceea ce este cu totul altceva. Apoi, nu credem că această epigrafă poate fi utilizată în sensul determinării naturii proprietății funciare la *vicani Buteridavenses*. Dacă este adevărat că ea nu conține nici o relație despre existența, la acești *vicani*, a obștii sătești, tot așa de adevărat ni se pare și faptul că nu este de loc probabilă existența locurilor *private* în *vicus*-ul în cauză.

Interpretarea lui A. Bodor este acceptată de către I. H. Crișan care arată că această epigrafă documentează „existența obștii, a proprietății colective la daco-geți, pînă la sfîrșitul sec. al II-lea e.n., alături de marea proprietate funciară romană”⁵⁷.

Cercetînd conținutul epigrafei în discuție și comentariile propuse, socotim că mult adevăr se află în interpretarea lui R. Florescu. Într-adevăr, nu ni se pare a afla, în conținutul epigrafei, vreo relație sigură despre natura proprietății funciare, ci, clar și sigur, este documentată doar o localitate autohtonă. Presupuneri asupra naturii proprietății funciare, în cadrul aceluia *vicus*, pît fi avansate, dar nu credem că ele pot afla vreun sprijin în această epigrafă, ori pe noi tocmai acest aspect ne interesează.

În această manieră privind lucrurile, nu credem că interpretarea, propusă pentru această epigrafă, de către A. Bodor, poate fi acceptată. După cum s-a văzut, autorul citat este de părere că proprietatea comună la geto-daci este documentată prin inscripția discutată. Întîi de toate, nu avem de unde ști, dacă acest *vicus Buteridava*, își desfășoară activitatea agricolă în cadrul unor relații de proprietate comunitară. Apoi, nu credem că este potrivită utilizarea, în această manieră, a inscripției de față. Nu doar din motivul că este din Dobrogea romană a sec. II e.n.⁵⁸. Nu credem că era nevoie să se recurgă la un izvor scris, pentru a se argumenta existența proprietății comune în Dacia, cu atît mai mult cu cît acest tip de proprietate are mai multe forme. Vrem să spunem, avînd în vedere faptul că A. Bodor conchide că, în vremea statului dac, forma de comunitate agrară preponderantă era obștea sătească, că nu este nevoie să apelăm

la un izvor scris, pentru a documenta, în Dacia preromană, existența proprietății comune. Și această cînd, din acel izvor nu putem surprinde, cît de cît, natura acelei proprietăți. Să mai adăugăm și faptul că ni se demonstrează, în mod strălucit, prezența obștii sătești, la daci, prin metoda comparativ-istorică.

Credem că se poate conchide, la capătul dezbaterii problemei calității de document istoric a acestei epigrafe, că ea rămîne un izvor prețios pentru realitățile economic-sociale și etnice din Dobrogea romană⁵⁹. Dacă, pentru aceste probleme, ea este de un neprețuit ajutor, nu credem că, în cercetarea chestiunii proprietății funciare la geto-daci înainte de romani, ne poate fi de vreun folos. Prin urmare, în această problemă, epigrafa *CIL*, III, 14447 nu poate primi, după părerea noastră, „certificat” de document istoric.

Iată, deci, că nici unul din cele trei izvoare vechi, mai sus arătate și comentate, nu ne poate ajuta să determinăm natura relațiilor de proprietate, în cadrul comunităților agrare din Dacia preromană. Problema capătă accente deosebite, avînd în vedere faptul că ele apăreau ca niște izvoare, care lăsau să se înțeleagă că se referă direct la problema ce ne preocupă. Apoi, primele două se încadrau în perioada de maximă înflorire a civilizației geto-dacice, perioada pentru care sîntem în mod deosebit interesați în a surprinde cît mai exact, dacă nu natura proprietății funciare, cel puțin pe cea a comunității agrare din această epocă.

Se ridică întrebarea dacă sîntem în măsură să arătăm care a fost natura proprietății funciare la geto-daci, în perioada de la Burebista la Decebal, mai precis, dacă alte relatări antice ne pot ajuta în formularea unei concluzii la această problemă.

După părerea noastră, problema naturii comunității agrare în această perioadă, dacă nu și cea a proprietății funciare din cadrul ei, își poate afla o rezolvare prin utilizarea tuturor informațiilor vechi. Istoriografia noastră, prin punerea la contribuție a tuturor acestor informații, a ajuns la concluzia că geto-dacii au cunoscut, în perioada amintită, forma de organizare statală⁶⁰. Prezența statului la geto-daci ridică problema raporturilor de propri-

etate din cadrul societății, a formelor de comunitate agrară. Existența formațiunii statale la geto-daci implică, după părerea noastră, și prezența unui anumit tip de comunitate agrară, care nu poate fi altul decât cel al obștii sătești. Numai această comunitate era capabilă să alcătuiască, prin structura ei internă, reazemul edificiu-lui suprastructural al claselor sociale și al statului.

Prezența obștii sătești la geto-dacii lui Burebista și Decebal este, cum se știe, subiect de dispută istoriografică. S-a văzut, din cele de mai sus, că M. Macrea susținea existența obștii gentilice. În acord cu el era și P. P. Panaitescu după care „... în preajma cuceririi romane, se poate stabili începutul epocii de trecere a obștii de la faza gentilică la teritorializare”⁶¹. Cei mai mulți istorici susțin însă prezența obștii sătești fie pe baza izvoarelor mai sus citate și comentate, fie pe baza analogiilor istorice. Să mai amintim aici și pe H. H. Stahl, după care „... aceste sate comunitar-agricole au existat și în timpul Daciei romane și în cea anteromană, adică chiar și în cadrul statelor dace anterioare”⁶².

Caracteristicile esențiale ale obștii sătești au fost înfățișate cu mare claritate de către K. Marx⁶³, care arată că obștea sătească, sau agrară, cum o mai numește el, se deosebește de obștile premergătoare prin lipsa rudeniei de sânge între membrii ei, înlocuită prin legăturile economice teritoriale. Apoi, membrul obștii sătești are în proprietate privată, casa și curtea, care în obștile vechi, erau proprietate comună. În al treilea rând, „... deși pământul arabil rămâne proprietate în obște, el e reîmpărțit periodic între membrii obștii agrare așa încât fiecare agricultor cultivă cu propriile lui forțe pământul care i-a fost atribuit și își însușește roadele muncii, în timp ce în obștile mai vechi se produce în comun și se împart numai produsele”⁶⁴.

Toate aceste aprecieri au fost acceptate de întreaga istoriografie marxistă⁶⁵ și considerate în studiile de istorie socială și economică întreprinse.

Există însă la Marx alte precizări care, din câte cunoaștem, nu au fost relevate sau considerate în istoriografie. Și de aici izvorăsc o seamă de concluzii asupra formelor de proprietate obștească, diferite afirma-

ții asupra destinului istoric al obștii sătești. Asupra acestor precizări dorim să insistăm în cele ce urmează, cu nădejdea că ele vor ajuta în cercetarea proprietății funciare la geto-daci.

K. Marx se referă nu numai la începuturile obștii sătești, ci și la perioada când ea a dispărut, comparînd-o cu obștea ce i-a luat locul. De asemenea, el compară diferitele forme, concret-istorice, ale obștii agrare. Însă o precizare foarte importantă, rezultată dintr-o adîncă cunoaștere a istoriei universale, se referă la destinul obștii sătești.

K. Marx arată că obștea sătească este „...ultima etapă sau ultima perioadă a formațiunii arhaice...” (p. 419, 420, 429, 434), adică a comunei primitive. Referindu-se la istoria germanilor vechi, K. Marx arată că obștea agrară nu exista la aceștia pe vremea când relatează Caesar, dar Tacitus ne-o descrie, ea dispărînd după epoca acestuia. Înlocuitoarea ei, o nouă obște, pe care germanii o vor introduce în teritoriile romane cucerite, păstrează unele din trăsăturile obștii agrare. „Dar cel mai important este faptul că ea (obștea agrară) și-a imprimat atît de bine trăsăturile caracteristice asupra obștii care i-a luat locul asupra obștii în care pămîntul arabil a devenit proprietate privată, în timp ce pădurile, pășunile, pîrloagele etc., rămîn proprietate comună, încît Maurer, studiînd această obște de formațiune secundară, a putut să reconstituie obștea de tip arhaic. Datorită trăsăturilor caracteristice împrumutate de la aceasta din urmă, noua obște introdusă de germani în toate țările cucerite a devenit în decursul întregului ev mediu unica păvăză a libertății și vieții poporului” (p. 419, 433-4).

Prin urmare, este de reținut că Marx socotește o altă obște decît cea agrară, obștea în care au rămas în proprietate comună doar pădurile, pășunile și pîrloagele. La o primă vedere, fără a lua această precizare în seamă, am putea admite părerile istoriografice, care extind numirea de „obște sătească” sau „agrară” și la această din urmă comunitate.

Asemenea păreri istoriografice au drept punct de plecare unele considerații ale lui Fr. Engels⁶⁶ asupra unor rezultate ale cercetărilor de ordin istoric, economic, ju-

ridic și etnografic întreprinse de învățatul rus M. Kovalevsky⁶⁷, asupra formelor de proprietate funciară și familială la vechii germani. Învățul citat era de părere că „textul nu mai puțin cunoscut din Tacitus nu are nici o legătură, cum s-a demonstrat recent, decît cu tehnica asolamentului și nu contrazice, prin nimic, mărturiile lui Caesar, confirmate prin legile barbare, mărturii menționînd comunitatea familială, sub numele de *genealogiae, consaguinitates* și *consorteriae*“⁶⁸. Prin urmare, Tacitus nu ne înfățișează comunitatea sătească, obștea agrară, ci obștea casnică, familială, intermediară între obștea gentilică și cea sătească⁶⁹.

Realitatea este însă că Fr. Engels nu a împărtășit cu totul această interpretare, pe care, deși îi recunoaște puțința unei explicări mai ușoare a unor fenomene social-economice, o așează sub titlul de ipoteză (p. 153). De altfel, în acest sens plin de semnificații se situează și faptul că Fr. Engels, în ultima ediție a *Originei familiei...*, nu elimină pasajele sale, ce nu ar fi corespuns noii interpretări (p. 151).

Interpretarea lui M. Kovalevsky nu poate fi însă primită, din două motive. Întîi de toate, autorul rus afirmă fără temeii real că Tacitus nu se referă decît la tehnica asolamentului. Faptul este foarte adevărat dacă se ia în seamă doar Tacitus, *De situ et origine Germanorum*, XXVI, 3: „ogoarele și le schimbă în fiecare an și încă mai rămîne pămînt“⁷⁰. Tacitus are totuși o referire la sistemul proprietății, în același capitol (XXVI, 2): „pămînturile ogorite le iau în stăpînire, după numărul locuitorilor, toți în devălmășie, și apoi le împart între ei după cîstea fiecăruia; întinderile cele mai mari de pămînt fac ca împărțirea să fie ușoară“⁷¹. Dacă această scăpare poate fi admisă, o alta este însă mai gravă. M. Kovalevsky arată că „...informația neechivocă a lui Caesar...“ despre regimul proprietății funciare la vechii germani dovedește că la aceștia, atunci era vorba doar de „copossession familiale“. Mai departe, învățul rus arată, cum s-a văzut, că informația lui Tacitus și *leges barbarorum* nu contrazic spusele lui Caesar, ci le întăresc⁷². Prin urmare, după M. Kovalevsky, vechii germani nu au înregistrat nici un progres de la Caesar la marile lor invazii, întrucît siste-

mul proprietății funciare a rămas așa cum l-a descris generalul roman. O asemenea situație însă nu poate fi admisă. Deja K. Marx și Fr. Engels au arătat progresele făcute de germani în această perioadă. Fr. Engels arată că „dacă de la lucrarea pământului în comun, pe care Caesar o atribuie hotărît suebilor (după spusele lui la dinșii nu se găseau deloc ogoare împărțite sau private), germanii au trecut în cei 150 de ani, care despart această epocă de cea a lui Tacitus, la lucrarea individuală a pământului cu reîmpărțirea lui anuală, putem spune că aceasta este într-adevăr un progres destul de însemnat...“⁷³.

Prin urmare, aprecierea lui K. Marx despre diferitele faze ale proprietății funciare comune este cea care trebuie să ne stea în atenție. Astfel, părerile istoriografice, care numesc cu termenul de „obște sătească“ sau „agrară“, altă formă de proprietate comună funciară decât cea indicată de K. Marx, trebuie considerată ca înacceptabilă. Se ridică, deci, o chestiune care este mereu delicată, aceea a terminologiei, îndeosebi aici, unde s-a încetățenit termenul de „obște sătească“ și pentru obștea în care ogoarele sînt proprietate privată⁷⁴. Situația trebuie, totuși, să fie mai atent privită de către toți cei care au atingere cu ea, întrucît anumite contradicții există și se impune o neapărată intervenție. Așa, de pildă, cînd se arată caracteristicile obștii sătești se citează aprecierile lui K. Marx, în vreme ce la alți autori obștea pentru care K. Marx a făcut aceste aprecieri nu mai este numită obște sătească⁷⁵.

În ceea ce ne privește, sîntem de părere că termenul de „obște sătească“ sau „agrară“ trebuie să fie folosit numai în sensul în care l-a utilizat K. Marx. A numi cu același termen, să luăm cazul germanilor, și obștea descrisă de Tacitus și pe cea născută cîteva secole mai tîrziu, este o mare eroare. Pentru că aceste două obști deși sînt două etape ale evoluției aceluiași tip, sînt totuși, deosebite și încă foarte serios.

Neliniștea eventuală a învățaților că această obște, pe care Marx o numește obște sătească, se plasează după întemeietorul materialismului istoric la sfîrșitul comunei primitive și, deci, nu ar îngădui nașterea statului, este

lipsită de temei real. Este adevărat, Marx arată că „...«obștea agrară» reprezintă pretutindeni cel mai recent tip al formațiunii sociale arhaice...” dar, tot aici, el precizează că „...în dezvoltarea istorică a Europei Occidentale vechi și moderne, perioada obștii agrare constituie perioada de trecere de la proprietatea în obște la proprietatea privată, de la formațiunea primară la cea secundară”. Și mai adaugă K. Marx o precizare, care arată profunzimea cunoașterii sale istorice, precizare ale cărei consecințe nu au fost deplin relevate. K. Marx arată că prezența proprietății private — prin stăpînirea curții și a casei — în cadrul obștii sătești duce, ca în acea parte a Europei, la destrămarea acestei obști. Și acum precizează : „Dar înseamnă oare aceasta că în orice împrejurări dezvoltarea «obștii agrare» trebuie să urmeze acest drum ? Nicidecum. Forma ei constitutivă admite următoarea alternativă : ori elementul proprietate privată învinge elementul colectiv, ori acesta din urmă îl învinge pe primul. Totul depinde de mediul istoric în care se află ea... aprioric sînt posibile ambele soluții, dar pentru fiecare din ele este necesar, evident, un mediu istoric cu totul diferit“ (p. 420). Prin urmare, K. Marx arată că obștea agrară este în stare să genereze contradicții și structuri sociale de natură să ducă la formarea statului. În acest sens, este foarte interesantă aprecierea lui Fr. Engels : „Forma puterii de stat a fost condiționată, la rîndul ei, de forma pe care o aveau în acea vreme obștile. Acolo unde această putere apare, ca la popoarele ariene din Asia și la ruși — în etapa în care obștea cultiva încă în comun pămîntul sau, cel puțin îl dădea în folosință temporară diferitelor familii, deci acolo unde nu se formase încă o proprietate privată funciארă, acolo puterea de stat apare sub forma despotismului“⁷⁶.

Ținînd seama de cele mai sus dezbătute, să încercăm abordarea problemei proprietății funciare în Dacia lui Burebista și Decebal.

Întîi de toate trebuie să avem în vedere faptul că în societatea geto-dacică din această vreme, nu a existat doar un singur tip de proprietate funciארă, lucru de altfel neîntîlnit nicăieri și nicicînd. Se știe că, de multe ori,

formele de stăpînire a pămîntului alcătuiesc un adevărat mozaic în jurul celei dominante.

În situația noastră, este foarte dificilă întreprinderea de a desprinde măcar natura exactă a formei predominante de stăpînire a pămîntului. Istoriografia de pînă acum a reușit, dincolo de unele interpretări mai mult sau mai puțin „hipercritice“ or de o anumită nuanță insinuantă, importanta constatare că geto-dacii au avut un stat. De unde, noi conchidem că și forma de stăpînire a pămîntului, arhaic-gentilică, era de mult perimată, așa cum, dealtfel, indică și informația lui Ptolemeu despre triburile geto-dacice ce ne apar, în cea mai mare parte, teritorializate și nu unite prin legături de sînge. În aceste împrejurări, se poate vorbi oare de predominarea proprietății funciare private? Realitatea istorică din vremea statului și din perioadele ulterioare nu ne îngăduie să facem asemenea afirmații. Înseamnă oare acum, că proprietatea privată funciară nu a fost în ființă la geto-daci? Nici așa ceva nu putem afirma, dacă ar fi să ne gîndim chiar numai la stăpînirea privată a casei, a locului pe care era ridicată și care o înconjura. Dacă *tarabostes* au avut „moșii“ nu se poate ști precis, interesant ar fi de cunoscut însă dacă aceste moșii se aflau în pămînturile foste obștești sau în teritoriile libere de proprietatea obștilor.

Ceea ce se poate afirma cu toată certitudinea este că forma dominantă de stăpînire a pămîntului era cea comună, însă nu arhaic-gentilică, ci sub forma obștilor ulterioare, capabile să îngăduie dezvoltarea contradicțiilor sociale și apariția statului. Istoriografia, se știe, a ajuns la concluzia că această situație este aceea caracteristică obștilor sătești. Ce înțeleg, în majoritate, istoricii prin „obște sătească“ și ceea ce Marx numește „obște sătească“ am arătat mai sus. Problema este de a ști dacă, în toată vremea statului dac, obștea sătească a existat sau dacă ea a intrat în disoluție, principiul proprietății private asupra locurilor de arătură luînd locul celui al stăpînirii comune.

Deși problema aceasta este deosebit de interesantă, renunțăm la cercetarea ei mai departe, din cauza stării izvoarelor istorice, relative la natura stăpînirii pămîntului în Dacia înainte de romani. Neîndoielnic, am putea

formula și noi o ipoteză, „mai mult sau mai puțin pertinentă“, însă, socotim că o asemenea atitudine este mai corectă, de vreme ce ipoteza nu ar avea nici urmă de temei documentar.

Socotind că ralierea noastră la una din pozițiile istoriografice și sesizarea unor aspecte nerelevante pînă acum, au un temei documentar. Adică, este în afara oricărei îndoieli că la geto-daci (sec. II î.e.n. — II e.n.) stăpînirea asupra pămîntului evoluase spre forme superioare celor arhaic-gentilice, forme în stare să determine contradicții antagonice. Mai multe precizări despre aceste forme de proprietate nu putem da. Este sigur că pe baza lor au apărut între *tarabostes* și κομῆται raporturi economic-sociale, nu de egalitate primitivă, raporturi întărite și păzite de stat și de regalitate.

Capitolul VIII

Statul

Începutul cercetării apariției și dezvoltării statului la daci se datorește lui Constantin Daicoviciu care, în anul 1950, publica un valoros studiu intitulat : *Dacii din Munții Orăștiei și începutul statului sclavagist dacic*, apărut în „*Studii și cercetări științifice Cluj*“, I, 2, 1950 p. 111—126 (publicația Filialei Academiei R.S.R. din Cluj-Napoca), reapărută fără schimbări în culegerea sa publicată sub titlul *Dacica*, Cluj-Napoca, 1969, p. 29—42. Prin alte noi studii, cum au fost : *Le problème de l'État et de la culture des Daces à la lumière des nouvelles recherches*, în „*Nouvelles études d'histoire*“, I, 1955, p. 121—137 și *Noi contribuții la problema statului dac*, în „*Studii și cercetări de istorie veche*“, VI, 1—2, 1955, p. 47—60 (*Dacica*, p. 50—63), eruditul profesor de la Cluj căuta noi argumente în sprijinul tezei unui „stat sclavagist dacic“, subliniind fenomenul de stratificare a societății dacice, munca forțată a robilor și a prizonierilor de război, precum și alte aspecte ce țineau de o societate bazată pe exploatarea omului de către om. Până la acea dată, adică pînă în 1950, istoricii români sau străini prea puțin au căutat să adîncească problema cu privire la stadiul de dezvoltare a societății dacice, la stratificarea societății, la existența și munca sclavilor și la definirea apariției unei anumite forme statale. Dar chiar dacă au existat asemenea preocupări, studiarea lor nu a fost făcută în maniera cercetării și argumentării materialismului dialectic și istoric, așa încît despre un „stat sclavagist dacic“, în timpul regilor Burebista și Decebal, încă nu se punea problema.

C. Daicoviciu a desprins ideea că a existat un stat sclavagist dacic, în timpul domniei celor doi regi, ca urmare a cercetărilor întreprinse, sub directa lui conducere, la cetățile, așezările și sanctuarele dacice din Munții O-răștiei (județul Hunedoara). Dezvelirea acestor monumentale ruine (altele încă necunoscute pe atunci), l-au dus la constatarea că asemenea lucrări de fortificație depășesc munca solidarității tribale și că ele nu puteau fi executate decât prin „munca forțată a sclavilor“. Se admitea că trebuie să existe o clasă de supuși aserviți stă-pînilor. Se mai aducea și argumentul existenței diviziunii societății dacice în *tarabostes*, *pileati* „nobili“ și *comati*, *capillati* „oameni de rînd“, ceea ce nu a fost însă neglijat în istoriografia mai veche. Pentru a se ajunge la stratificarea socială în lumea dacică, C. Daicoviciu încerca să emită ipoteza, cu totul nouă, că acei *comati* — *capillati* nu ar fi fost țărani liberi (cel puțin o parte dintre ei, în a căror categorie ar fi intrat : țărani săraci, muncitori agricoli, păstori, mineri, meșteșugari) și că ei se găseau în situația de „aservire față de nobilimea militară“ și că „muncesc alături de sclavi“, ceea ce însă, observăm noi nu există probe concrete pentru o țărănie dacică aservită. Alte argumente, pe care încerca C. Daicoviciu să le găsească privind dezvoltarea economică și creșterea puterii aristocrației îl duceau la concluzia existenței claselor antagoniste și de aici necesitatea apariției „statului sclavagist“.

Dar cu toate străduințele depuse, nu s-au găsit dovezi pentru existența unui mare număr de sclavi, care să formeze o clasă și care să fie considerați adevărați producători de bunuri materiale și să dețină primul loc în economie¹. De aceea s-a căutat să se găsească o altă denumire și s-a trecut atunci la formularea de „stat dacic“, fără a mai fi obligatorie etapa de „sclavagism“. Se admitea deci, nu numai pentru daci dar și pentru alte popoare, că în antichitate o societate nu era absolut obligatoriu să fi cunoscut sclavagismul dezvoltat, adică cel clasic, ca să ajungă la stadiul de „stat“.

Cel care a căutat să argumenteze existența unui „stat dacic“, fără nuanțarea și caracteristicile orînduirii sclavagiste propriu-zise, a fost Hadrian Daicoviciu, în câteva

studii și lucrări de sinteză. Ne referim aici la ultima lui lucrare de sinteză, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj-Napoca, 1972, unde primul capitol (p. 7—54) este chiar intitulat *Formarea statului dac*. După autor, schimbările, care au condiționat apariția unei societăți împărțite în clase și apariția statului, ar fi existat încă în sec. II î.e.n. (deci anterior anilor de domnie ai lui Burebista), când se constată însemnate progrese în domeniul producției, ca și sporirea populației. „Aristocrația devenită veritabilă clasă exploatatoare, avea nevoie de organizare de stat”². Un alt aspect, care venea în sprijinul ideii de existență de stat, era unitatea de construcții din Munții Orăștiei, care proteja un mare centru religios-cultural, economic și politic și care se găsea la Grădiștea Muncelului, *Sarmizegetusa în antichitate, capitala regilor daci*. Sau acel sistem de cetăți și turnuri, ce apărau *Sarmizegetusa* dacică (căci există mai târziu și una romană), putea fi conceput și construit numai de o puternică autoritate centrală, adică de o autoritate de stat. Pe bună dreptate autorul sublinia că toate aceste construcții au depășit stadiul rural al triburilor patriarhale. Din scrierile autorilor antici, apoi, se vedea că ceea ce conducea Burebista nu putea fi o uniune de triburi. Deci uniunea triburilor dacice, desăvârșită de Burebista, a dus la o putere centrală de stat. Pentru nivelul relativ ridicat din punct de vedere social și cultural al dacilor, se mai amintesc datele furnizate de anumiți scriitori greci și romani, cât și din cele deduse din studierea monumentelor arheologice, care toate furnizau importante date privind preocupările științifice, mai ales în domeniul astronomiei, medicinei, folosirea scrisului, produselor artei plastice precum și altele³. Se subliniază că statul dacic nu are caracteristicile unui stat sclavagist⁴, deoarece sclavii (a căror sporadică existență nu este tăgăduită) au un rol limitat în producție⁵, iar construcțiile din Munții Orăștiei nu este obligatoriu de a fi fost construite exclusiv de sclavi. Categoria productivă era deci cea a *comati*-lor, adică a oamenilor liberi⁶.

Cu oarecare prudență pentru o adevărată existență a unui stat dacic, încă din timpul lui Burebista, ia parte la dezbateri și prof. R. Vulpe, în studiul: *Getul Bure-*

bista—conducător al întregului neam geto-dac, publicat în „Studii și Comunicări ale Muzeului din Pitești“, I, 1968, p. 50 și 53. Eminentul savant român admite că „Burebista a pus bazele statului geto-dac incipient“, dar întreaga acțiune internă a lui Burebista a fost mai mult o „tendință“ „de a-și întări autoritatea în forme monarhice și de a organiza un stat centralizat“, un „stat unitar, organizat și durabil, după modelul monarhiilor elenistice“.

Argumente în favoarea susținerii unui stat dacic încă pe timpul lui Burebista, dar fără a fi sclavagist, au mai fost căutate și în parte analizate de către I. H. Crișan, în cunoscuta lui monografie, *Burebista și epoca sa*, ed. II, București, 1977, p. 194 și urm. În paginile acestei atât de complete monografii a celei mai reprezentative personalități a istoriei neamului daco-getic, autorul vorbește despre anumite progrese în domeniul de activitate economică, datorită dezvoltării la un nivel înalt a uneltelor. Din punct de vedere social, se mențin obștile sătești, ceea ce, după autor, ar presupune existența unei stratificări și a antagonismelor. Această stare este definită în sensul că membrii obștii sătești nu mai erau egali din punct de vedere al bunurilor și nici al locului de ierarhie socială. I. H. Crișan crede că ar putea deduce, dintr-un fragment al operei *Getica* lui Criton (fragm. 5)⁷, existența unor impozite în natură⁸. Era nevoie atunci de un instrument care să țină în frâu masele exploatate și dependente, care să asigure averile și privilegiile nobilimii, să asigure dominația neamurilor subjugate și acesta a fost statul creat de Burebista.

Nu toți cercetătorii însă au ajuns la concluzia existenței unui stat dacic, fie el sclavagist sau nesclavagist. Astfel, M. Macrea, într-un studiu privind problema orașului la daci, respingea ideea de existență de stat sclavagist dacic⁹. La fel au procedat și I. T. Kruglikova și T. D. Zlatkovskaia, care, privind pe Burebista și Decebal, încercau să demonstreze că acești regi domneau numai peste o unitate (mai mult sau mai puțin vremelnică) de triburi¹⁰.

M. Constantinescu, într-un studiu privitor la modul de producție tributar, apărut în „Probleme economice“,

11, 1972, și 4, 1973, în referirile despre Dacia preromană, afirma că „nu există nici o dovadă că aici ar fi existat un mod de producție sclavagist“, dar „este verosimil că în Dacia existau comunități rurale, pastoral-agricole, dominate de o clasă provenită din fosta aristocrație tribală, clasă care a constituit în timpul lui Burebista un prestat, în timpul lui Decebal un stat dar un stat comparabil cu statele orientale“. Autorul ridică problema cercetării viitoare, în sensul „dacă societatea dacică, care, în timpul lui Burebista, avea caracterul unei confederații de triburi, nu a evoluat, în următoarele două secole, spre o orînduire imperială (sau regală), întemeiată pe comunități rurale, deci de tipul orînduirii tributale“.

M. Babeș, în studiul său polemic, *Puncte de vedere relative la o istorie a Daciei preromane*, apărut în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie“, 25, 1974, p. 217—244, respinge sau neagă într-o bună măsură afirmațiile lui H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, cu argumente demne de luat în seamă. Concluzia de la p. 241, poate prea categorică, a lui M. Babeș, era : „cert este că în ajunul cuceririi (a cuceririi romane, n.n.), această societate nu era încă definitiv scindată în clase antagoniste, nu atinsese nivelul urlei complete și stabile organizări statale și nu atinsese, în esență, pragul civilizației“.

Ceea ce a fost pînă aici prezentat este stadiul actual al rezultatelor sau al concluziilor celor care în urma cercetărilor întreprinse, pe teren sau în urma studiilor izvoarelor scrise, au admis sau au respins existența statului dacic în timpul regilor Burebista (82/79 — 44/42 î.e.n.) și Decebal (86—106 e.n.). În continuare ne vom limita numai la aspectul de analiză al izvoarelor antice, literare și epigrafice, fără a neglija pe cele de natură arheologică, privind existența unei anumite forme statale la daci. Nu ne vom mai referi la concluziile din bibliografia indicată mai sus, ci vom căuta să studiem numai aspectele neglijate sau prea puțin analizate de către cei care în mod deosebit s-au ocupat de problema statului la daci. Ne rămîne deci să urmărim nu ce au spus autorii moderni, ci autorii antici. Cu alte cuvinte,

recunosc autorii antici (fie și contemporani cu Burebista sau Decebal, fie mai târzii, că dacii au ajuns să cunoască o formă de organizare pe care ei o denumeau sau o considerau ca fiind un „stat” sau negau acest lucru? Să lăsăm deci pe greci și pe romani să vorbească despre aceasta. Începem cu cele spuse de Strabon despre Burebista.

Geograful Strabon, VII, 2, 11 (C. 303), în parte contemporan cu Burebista, după cele câteva cuvinte privind faptele acestuia de îndată ce ajunge în fruntea neamului getic, continuă : ὀλίγον ἐτῶν μεγάλην ἀρχὴν καταστήσατο. Deci Burebista, „în puțini ani, a întemeiat μεγάλην ἀρχὴν”. Sau aceste ultime două cuvinte au fost în mod diferit înțelese sau traduse. C. Daicoviciu susținea că „Strabon vorbește de stăpînirea lui Burebista ca de un «imperium» (ἀρχή)”¹¹, dar bineînțeles că nu dădea această semnificație cuvîntului grecesc. H. Daicoviciu traducea : „în cîtiva ani a făcut un stat puternic”¹², iar I. H. Crișan, „în cîtiva ani a întemeiat o mare stăpînire (împărăție)”¹³. M. Macrea traducea cuvintele lui Strabon prin : „în cîtiva ani întemeia o mare stăpînire”¹⁴, pe cînd R. Vulpe, „în cîtiva ani a creat o mare domnie”¹⁵. R. Hîncu și V. Popescu, înțelegeau textul prin traducerea : „în cîtiva ani a făcut un stat puternic”¹⁶, iar Felicia Vanț, „în puțini ani a făurit o mare împărăție”¹⁷. În una din edițiile franceze, A. Tardieu traducea : „en peu d’années il eut fondé un grand empire”¹⁸. Ca sens de „stat” a tradus C. H. Stratanovski : за несколько лет он основал великую державу¹⁹. Pentru M. Babeș însă, termenul ἀρχή nu ar fi de echivalat ca avînd semnificația unui „stat în deplinul sens al cuvîntului”; se mai face apel la caracterul efemer al mării stăpîniri a lui Burebista, precum și la alte fapte care „se opun la echivalarea termenului, ἀρχή cu acela de „stat”²⁰.

Este adevărat că ἀρχή, în înțelesul grec antic, nu are întotdeauna sens de „stat” sau „imperiu”. El poate primi într-un text istoric, dar nu analog cu cel oferit de Strabon, și înțelesul de „comandă, conducere, putere, stăpînire, hegemonie, autoritate”. Cert este însă, că atunci cînd este vorba de μεγάλη ἀρχή, în exclusivitate în textele istoricilor antici, înțelesul este cel de

„imperiū“ sau de „mare stat“ și nu altfel, iar când cele două cuvinte sînt însoțite de unul din verbele „a întemeia“, sau inversul „a desființa, a distruge“ atunci cu atât mai mult. Cazurile sînt numeroase, dar să luăm numai exemple oferite de Herodot: I, 53, *μεγάλην ἀρχὴν μιν καταλῦσαι* „s-ar distruge un mare imperiū“ (cel al lui Croesus); I, 86, *καταπαύσαντα τῆρ ἐωυτου μεγάλην ἀρχὴν* „nimicind un mare imperiū, a lui însuși“ (a lui Croesus); I, 91, *μεγάλην ἀρχὴν αὐτοῦ καταλύσειν* „va nimici un mare imperiū“ (cel al lui Croesus); I, 185 *τὴν Μήδων ἀρχὴν μεγάλην* „marele imperiū al mezilor“. În ediția lui Ph. E. Legrand (*Hérodote, Histoires, I, Paris, 1932*), pasajele respective s-au tradus prin „un grand empire“, la fel și în ediția G. Pawlinson și W. G. Forrest (*Herodotus, History or the Greck and Persian war, Washington, 1963*), „a mighty ampire“. În românește, încă D. Bolintineanu (*Istoria lui Erodote, cartea I, București, 1859*, p. 44, 77), traducea: „(Cresus) va surpa un imperiū mare“ și (Cresus) va fărâma un imperiū mare“. În I, 95, *τὴν Κροίσου ἀρχὴν κατεῖλε* este tradus de către Ph. E. Legrand „[Cyrus] qui renverse l'empire de Crésus“. În I, 91, *ἀρῦν* este imperiul perșilor (al lui Cyrus) fie al lidienilor (al lui Cresus). Tot astfel în I, 207, *πάσαν τὴν ἀρχὴν* „întregul imperiū“ (al lui Cyrus); dar mai sînt și alte exemple²¹.

Luînd textul altui mare istoric grec, din epoca romană Cassius Dio (XXXVIII, 36, 2; XLI, 56, 1; XLVI, 55, 4; LIX, 9, 5), unde vedem că *ἀρχή* are înțeles de *imperium Romanum*²² și chiar apare *ἐκ τῆς τῶν Ρωμαίων ἀρχῆς* „din Imperiul roman“ (LXVIII, 9, 5).

În concluzie, noi credem că este îndeajuns de justificat în a accepta că Strabon, în concepția sa și în calitatea sa de bun cunoscător al formelor de organizare ale popoarelor antice, prin *μεγάλη ἀρχή* înțelegea un „mare stat“, comparabil, ca putere și ca întindere cu regatele elenistice; dacă țara pe care o conducea Burebista ar fi fost un simplu conglomerat de neamuri barbare, atunci geograful i-ar fi găsit o altă denumire.

Pentru vremea cînd se găsea Decebal la cîrma Da-

ciei, deținem un document epigrafic din timpul lui Domițian (după 89), în care țara era denumită *regnum Decebali regis Dacorum*²³. Prin *regnum*, romanii înțelegeau orice țară (mică, mare, foarte mare), indiferent de nivelul dezvoltării, care avea în frunte un *rex* „rege“, fie că el este un conducător barbar sau un monarh elenistic. Dar în această epocă, în literatura romană, cuvântul *regnum* era preferat atunci când se vorbea despre un regat elenistic sau oricum alt stat de tradiție elenistică, sau orientală. Astfel, *regnum* îl găsim la Cornelius Nepos, *Hannibal*, 12, pentru statul Bithynia al regelui Prusias; Lucanus, *Pharsalia*, II, 20, statul Numidiei a lui Iugurtha. La Tacitus, care minuieste mult mai bine terminologia privind conducerea statelor, de cele mai dese ori *regnum* este regatul partilor sau alte regate din Orient, cum ar fi Armenia, Iberia, Pontul, Iudeea, dar și pentru regatul Traciei. Nu lipsesc încă cazuri când *regnum* este o țară de sub conducerea unei căpetenii germanice (Ariovistus, Maroboduus, Vanius) sau chiar la britani²⁴. Și Caesar, *Bell. Gall.*, V, 38, folosește *regnum* pentru țara gallilor de sub conducerea lui Ambiorix.

Mai grăitoare este însă inscripția sacră, în limba greacă, de la Cyrene, dedicată zeilor Apollo și Artemis, cu ocazia înfringerii lui Decebal de către Traian, unde se spune că *ὁ κύριος Νέρβας Τ[ραιαῖδος σεβαστὸς τὸν τῶν Δακῶν μοναρχ]ὸν Δεχίβαλλον* (sic!) *ἔλαβε* (Stăpînul Nerva Traian Augustul a pus mîna pe Decebal regele dacilor²⁵). Dacă într-adevăr în textul epigrafic a fost cuvîntul *μόναρχος* (și nu vedem care ar putea fi altul)²⁶, pentru regele Decebal, atunci, regele dacilor stătea în fruntea unui stat. Cuvîntul *μόναρχος* designa numai un conducător suveran și nu un rege barbar.

În aprecierea calității de mare și puternic rege pe care o avea Decebal în fruntea Daciei, vin și fabuloasele tezaururi ale acestuia. Din unul din fragmentele *Geticelor* lui Criton, cel păstrat la Ioannes Lydus, *De magistratibus*, II, 28²⁷, din cele scrise de Cassius Dio, LXVIII, 14, 3, ca și din scena CXXXVIII a Coloanei lui Traian, aflăm că tezaurul lui Decebal conținea 5.000.000 livre de aur, 10.000.000 livre de argint, vase din metal prețios și alte

lucruri scumpe. În urma criticii întreprinse asupra textului lui Ioannes Lydus, s-a văzut că cifrele trebuie reduse (adică în loc de 5.000.000 livre aur, numai 500.000 livre; în loc de 10.000.000 livre argint, numai 1.000.000 livre), iar atunci s-ar obține cantitatea (transpusă în valori moderne de greutate): 165.000 kg. aur și 331.000 kg. argint²⁸. Or, posesorul unei asemenea averi (chiar dacă, reduse fiind cifrele, ar fi tot exagerat ridicat²⁹) nu poate fi în persoana unui șef barbar, ci numai în cea a unui autoritar conducător al unui stat bine organizat, în care monopolul exploatării aurului cum s-a susținut, cu probabilitate, îl deținea șeful statului³⁰. Mai greu ar fi de crezut că acele bogății să fi constituit averea unei restrinse comunități tribale sau chiar a uniunii tribale.

Întorcându-ne la domnia lui Burebista și referindu-ne la decretul în cinstea lui Acornion fiul lui Dionysios, ilustrul și vrednicul cetățean din Dionysopolis (azi Balcic)³¹, aflăm că acesta a adus multe și însemnate servicii orașului său, printre care și cîștigarea bunăvoinței regelui față de patria sa. Acornion însă, care devenise sfetnicul de seamă al regelui, ajunge la curtea lui Burebista ἐν τῇ [πρῶτῃ καὶ μέγιστῃ φ]ιλίᾳ „la cea dintîi și cea mai mare prietenie“. Or, un asemenea titlu nu este în sensul de simplă prietenie, tovărășie, ci el este un înalt titlu aulic, πρῶτος καὶ μέγιστος φίλος sau πρῶτος φίλος, cea mai înaltă demnitate care se întilnește la curțile regilor elenistici Antigonizi, Seleucizi, Lagizi, la regii din Pont și la regii Arsacizi³². Apariția acestui înalt titlu aulic la curtea regelui dac denotă că dionysopolitanii considerau că Burebista era un monarh în sensul celor mai de seamă suverani ai vremii, conducători de adevărate state.

Că Burebista nu putea fi conducătorul unei uniuni tribale se poate deduce din același decret, unde persoana regelui este prezentată prin cuvintele: τοῦ βασιλέως βυρεβίστα πρώτου καὶ μ[εγίστου γεγ]ονότου τῶν ἐπὶ θράκης βασιλέων („regele Burebista ajungînd cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia“). Un asemenea rege, sub a cărui suzeranitate (după litera decretului), se găseau regi (din lumea tracică) mai puțin puternici, nu mai putea fi un

simplicu conducător de triburi. Din alte texte, unde găsim aceleași cuvinte, dar asupra cărora nu putem a ne mai opri aici, acel *basileus*, supranumit „cel dintii și cel mai mare“ și care ținea în subordinea lui alți basilei mai mici, nu era decît conducătorul unui puternic regat, care și ca vastitate intra în rîndul marilor state ale vremii. Așa, bunăoară, βασιλεύς βασιλέων („regele regilor“) era titlatura regilor perșilor sau parților³³. La scriitorii greci și în *Lexiconul Suidas*, βασιλεύς μέγας („marele rege“) este titlatura regelui perșilor³⁴.

Deoarece uneori se susține de către unii că Burebista și Decebal ar fi fost conducători de uniuni de triburi, ne punem întrebarea, dacă în Dacia mai existau sau nu triburi în vremea domniei celor doi regi? Nu se poate tăgădui că în timpul lui Burebista au dispărut complet triburile gentilice dar în timpul lui Decebal, procesul dispariției comunităților tribale era pe cale de a se încheia. Pentru această dispariție a triburilor în sec. I e.n., în Dacia, de dinaintea ocupației romane, deținem dovada sigură în baza textului geografului Claudiu Ptolemeu, III, 8, 3. În paragraful operei geografului antic, se enumeră populațiile Daciei preromane, însumînd în total 15 comunități, în grupuri de cîte trei de la vest la est, iar întreaga grupare fiind rînduită de la nord spre sud, în următorul fel :

Anartoi, Teuriskoi. Koistóbokoi.
Predavénsioi, Ratakénsioi, Kaukoénsioi,
Biéphoi, Bouridavénsioi, Koténsioi,
Albokénsioi. Potoulaténsioi. Sénsioi.
*Saldésioi, Keiágisoι, Piéphigoι*³⁵.

Primele trei neamuri, anartii, tauriscii și costobocii, din nordul Daciei, sînt denumiri celtice (populația dacizată, însă în sec. I, e.n. sau pe cale de a deveni dacică), așa încît nu ne vom ocupa de acest prim grup. Restul celor 12 nume etnice sînt de bună structură dacică. Mai menționăm că Ptolemeu nu spune dacă aceste comunități sînt „ginți“ sau „triburi“, ci numai κατέχουσι δὲ τὴν Δαχίαν („în Dacia locuiesc“), după care urmează enumerarea. Or, s-a constatat, că nouă din cele 12 comunități poartă nume după o localitate și nu un nume spe-

cific tribal. Astfel : *Predavensioi* de la localitatea **Pre(?)dava*, *Bouridavensioi* de la *Buridava*, *Patakensioi* de la **Rataca*, *Kaukøensioi* de la **Cauca*, *Kotensioi* de la **Cota*, *Albokensioi* de la **Alboca*, *Potoulatensioi* de la *Potulata*, *Sensioi* (corupt) de la *Tiasum*. Numai trei din comunitățile dacice mai păstrează denumirea etnică tribală : *Biéphoi* (probabil *Biésoi*) la periferia apuseană a Daciei ; *Keiagisoi* (mai curînd *Kaigeisoi*) și *Piephigoï*, ambele la periferia de miazăzi a Daciei. Dar cele nouă denumiri etnice, cu nume derivate de la o localitate, dovedesc că majoritatea covârșitoare a populației dacice trecuse de la orînduirea tribală la o nouă organizare socială și anume, organizarea teritorială. Comunitățile dacice își iau acum numele după o anumită localitate centrul economic și administrativ al unei regiuni. Deci se trecuse de la faza comunităților tribale la noua fază de comunități teritoriale. Desființarea comunităților tribale a dus la dispariția dezbinării etnice în lumea dacică, cea ce a prilejuit apariția centralizării conducerii și a unei anumite conștiințe de unitate etnică și politică. Credem că această constatare anulează definitiv părerea celor care mai susțin existența legăturilor de sînge, a triburilor și a relațiilor la nivel de trib în Dacia sec. I e.n.

Dar în antichitate, pentru ca o țară să fie considerată că ar avea condiție de stat, este absolut necesară existența unei armate permanente. Strabon, VII, 3, 13, (C. 305), ne spune (probabil pentru timpul lui Burebista), că „geții și dacii ... puteau să trimită la război, pînă la două sute de mii (de oșteni)“, dar, în timpul cînd el scria, numai „vreo patruzeci de mii“. Din aceste date nu putem însă deduce dacă Burebista a dispus sau nu de o armată cu caracter permanent. Nu putem însă să nu ne însușim părerea că Burebista nu a putut avea în serviciul său o numeroasă gardă personală, ținută în vederea preîntîmpinării eventualelor mișcări interne, de a ține sub ascultare popoarele cucerite, pentru a domina și a ridica tributul de la orașele grecești supuse sau chiar pentru o rapidă intervenție la hotare. Pentru epoca lui Decebal însă, avem dovezi certe de existența unei armate permanente. Astfel, în unul din discursurile filozofului Dion

Chrystomos, (XII, 19), care, trecînd prin Dacia lui Decebal, după anul 87, adică într-o vreme de plină liniște și pace din partea romanilor, spune că acolo el a văzut „peste tot săbii, lănci, peste tot cai, peste tot arme, peste tot oameni înarmați“. Este mărturia unui contemporan care, în stilul său propriu atestă că a văzut în Dacia o armată permanentă, gata oricînd de luptă, bine echipată și instruită, cu trupe de infanterie și cavalerie. Tot din timpul domniei acestui rege, știm din Cassius Dio, LXV, 8, 5, că una din condițiile păcii impuse lui Decebal de către Traian în 102, în urma încheierii primului război dacic, se prevedea ca Decebal „să predea armele, mașinile de război împreună cu constructorii acestor mașini“. Or, o asemenea clauză echivala cu desființarea unei armate cu caracter permanent. În sensul dizolvării armatei dacice, este și condiția tot atunci impusă lui Decebal, „de a nu primi în serviciul său vreun militar roman (căci el atrăgea la sine prin promisiuni foarte mulți și foarte buni)“. Este vorba de instructorii militari romani, dintre care, pe unii, Decebal îi obținuse în mod licit de la împăratul Domițian, în urma păcii încheiate în anul 89 (Cassius Dio, LXIV, LXXV, LXXVII, LXXV), rezultă că armata lui Decebal era instruită și organizată după sistemul tacticii și strategiei romane. Dar pentru o armată permanentă în perioada regilor daci, mai deținem încă dovada arheologică, care este dintre cele mai grăitoare. Ne referim la cetățile dacice situate la mari înălțimi, întărite cu ziduri de piatră, al căror caracter de garnizoane permanente nu poate fi pus la îndoială. Armele aflate în aceste cetăți întăresc prezumția noastră. Dacă în trecut, asemenea cetăți erau numai cîteva cunoscute, azi numărul lor este relativ ridicat. Enumerăm în Munții Orăștiei, jud. Hunedoara, la Costești—Cetățuia, Cetățuia înaltă, Blidarul, grupul de turnuri de la Făeragu; Luncani-Piatra Roșie; în județul Hunedoara, lângă Petroșani — cetatea de la Bănița; în județul Alba — Cetatea de la Căpîlna și cetatea Piatra Craivii; în județul Sibiu — cetatea de la Tilișca; în județul Gorj — cetatea de la Polovraci; în județul Argeș — cetatea de la Cetățeni; la Turda — Cetatea Zinelor; în județul Covasna — cetatea de la Covasna; în județul Neamț — cetățile de la

Piatra-Neamț de pe înălțimile Cozla și Bîtca Doamnei. Mai pot fi considerate ca cetăți de garnizoană și acelea care au fost întărite numai cu palisade, cum sînt cele de la Deva (fortificație dacică distrusă de cea feudală), Cugir (județul Alba), Sărățel (județul Bistrița-Năsăud), Marca (județul Sălaj), Zatea, Porumbenii Mari — cetățile de la Jigodin (județul Harghita), Tîrgu-Ocna — Ti-sești (județul Bacău), Orlovka — Cartal (anticul *Aliobrix*, pe Dunăre, în fața Isacei), dar mai pot fi multe altele, cum ar fi cea de la Ocnița, județul Vîlcea³⁶. Existența garnizoanelor, indentificate prin aceste cetăți, este însă valabilă începînd cu vremea lui Burebista. Dar este sigur că în momentul declanșării războaielor dacice din timpul lui Decebal, Dacia era împinzită cu garnizoane.

O altă caracteristică, pe care o reclamă ființa de stat în lumea popoarelor antice, este emiterea și folosirea monedei ca mijloc de schimb. Acum avem certitudinea că dacii, în afară de denarul republican și imperial roman, au emis și ei monedă de argint de imitație romană, așa cum o dovedește monetăria descoperită în cetatea dacică de la Tilișca³⁷. În prima jumătate a sec. I e.n. regele dac Coson (dacă nu cumva este Cotiso ?) emite monedă dacică de aur, pe revers cu legenda KOΣON numele regelui³⁸.

În ce privește existența orașului la daci, azi nu mai sîntem atît de sceptici, cum eram în trecut. Reședința regală dacică *Ζαρμικεγέθουσα βασιλειον* cum o numește Ptolemeu, III, 3, 4, identificată cu urmele și ruinele de la Grădiștea Muncelului, în Munții Orăștiei, la aproape 1200 m altitudine, este o așezare de tip urban în adevăratul sens al cuvîntului³⁹. Alături de o mare cetate de piatră și de incinta sacră cu temple și mari sanctuare de piatră pe o mare suprafață de pe Dealul Grădiștii, se găsește o întinsă așezare civilă, la mare înălțime, cu mari edificii de locuit, cu interior luxos. Aici s-a descoperit un bogat și variat material arheologic ceramic și de metal, cu ceramică pictată la un înalt nivel de execuție artistică, cu numeroase ateliere, cu mari depozite de cereale, cu un rezervor pentru captarea apei potabile, cu conducte de teracotă pentru distribuirea a-

pei. Spațiile verzi de brad, de pe înaltele terase pline cu locuințe, dădeau un aspect de o rară frumusețe, de o estetică urbană neîntilnită în alte părți. Este cu adevărat o mare capitală, pe măsura unui adevărat centru politic, militar, cultural și spiritual al Daciei.

Dar și alte mari așezări dacice au depășit faza primitivă de simple așezări rurale. Ne referim la așezările civile din Moldova de Jos, de pe cursul inferior al Siretului: Galați-Barboși, Poiana (județul Galați), Răcătău, Brad (județul Bacău)⁴⁰. Materialul arheologic și numismatic dovedește că aceste așezări atinseseră stadiul de importante centre economice, unde, pe lângă o populație ce se ocupa cu agricultura și creșterea vitelor, erau și numeroși indivizi care practicau diferite meșteșuguri și negoțul; aici veneau negustorii greci și romani, unde își desfășeau marfa și cumpărau produsele autohtone. Aceste localități dacice, deși ca aspect nu aveau înfățișare de orașe, ca funcție însă îndeplineau rolul unor așezări ce se situau în faza evoluției de trecere între așezarea sătească și cea urbană.

Cu toate acestea însă, acest *regnum* al dacilor încă nu a atins culmile sau nivelul unui stat în adevăratul înțeles clasic. Lipsesc multe din caracteristicile unui stat antic. Scrisul, bunăoară, este rar întâlnit și în nici un caz nu exista o administrație (cu un aparat funcționăresc, cu birouri, arhive), unde să se redacteze actele, dispozițiile, să se codifice legile, să se țină registre în limba dacică, cum întâlnim pentru limba greacă în statele grecești (cetăți sau monarhii) sau pentru latină în statul roman. Singurul loc unde se folosea scrierea (dar nu în limba dacică) era cancelaria regală dacică, unde existau scribi pentru redactarea epistolelor în limba greacă și în limba latină în vederea menținerii relațiilor externe cu marii monarhi ai vremii, cu sfaturile de conducere a orașelor grecești, cu conducerea de la Roma⁴¹, cu guvernatorii și cu comandanții romani. Dar nu poate fi vorba de o literatură cultă scrisă în limba respectivă, așa cum se întâlnește în alte state. Lipsesește arta înaltă, o arhitectură mult evoluată, înalta civilizație în general și o literatură științifică scrisă. Nu există apoi un sclavagism dezvoltat,

nici multe mari orașe cu numeroase și variate ateliere de prelucrare a materiilor prime, cu magazine de desfacere, cu localuri de consum. Rețeaua rutieră sigur că nu era atît de bine pusă în stare de permanentă circulație, ca în statele civilizate.

Statul dacic nu poate fi pus pe aceeași treaptă sau în aceeași categorie cu oricare din regatele elenistice, nici cu regatul Partiei sau cel al Armeniei, nici cu Republica romană și nici cu Imperiul Roman, a cărui apariție și evoluție a fost total deosebită față de alte monarhii. Un paralelism sau o anumită analogie, pînă la un anumit punct, am găsi la galli, dar formațiile statale ale acestora au fost de scurtă durată și niciodată gallii nu au cunoscut o unitate etnică statală și nu au recunoscut o conducere centrală. Chiar în momentul cînd Gallia era pe punctul de a fi cucerită de romani (războiul din 58—51 î.e.n.), gallii nu au acceptat o conducere unică cu o singură autoritate de stat, iar, pînă în cele din urmă, Vercingetorix cu greu își va impune autoritatea. Triburile gallice își păstrează încă însemnătatea și individualitatea lor și orice hotărîre se lua la nivel de conștiință, interes și viață tribală. Această persistență a fărîmîțării tribale a fost aceea care a menținut neamurile celtice din Gallia într-o veșnică dezbinare.

Tangente s-ar găsi cu regatul Traciei, dar acest stat, în sec. I e.n., nu a cunoscut o adevărată independență, fiind un regat în stare de clientelă și supunere față de romani, care pînă la urmă, în anul 46 e.n., este desființat de către aceștia și transformat în provincie romană. Dar și aici triburile își mențin încă puterea lor de supraviețuire și dețin un anumit rol în marea comunitate tracică.

Statul dacic își găsește însă multe analogii cu statul Macedoniei (regalitatea, aristocrația militară, țărănimea, armata, relațiile sociale, organizarea internă și altele) pînă la domnia lui Filip II (359—336 î.e.n.), care transformă Macedonia într-o monarhie de tip grecesc, de structură sclavagistă.

Concluzia noastră este în sensul că statul dacic (de parte de a se fi ridicat la stat de nivel sclavagist) — ca formă de conducere, organizare, integritate etnică, centralizarea puterii, unitatea spirituală și religioasă — se

situează pe o treaptă inferioară raportat la monarhia elenistică, dar stă mai presus decât oricare formație statală din Gallia, oricât de înaintată ar fi ea⁴². Cu alte cuvinte, statul dacic, ca moment al evoluției, își găsește locul la mijloc, între monarhia elenistică și stătuțelele celtice.

Concluzii

Societatea geto-dacică din perioada cercetată a depășit faza gentilic-tribală, fiind structurată în clase și categorii sociale despărțite prin contradicții antagonice. Rezultat al unei remarcabile dezvoltări economice, această structură socială va favoriza dezvoltarea structurii politice, pînă la apariția statului dac de formă monarhică, cu instituții bine precizate.

În același timp, în raportul forțelor care au concurat la geneza statului geto-dac trebuie inclus și factorul extern. Generalitățile de istorie politică, care fac obiectul primului capitol, sînt sugestive, chiar în această formă sintetică, în sensul reliefării presiunii externe drept catalizator al coeziunii etnic-statale a dacilor.

Regalitatea era chemată, pînă la Burebista, să fie și la daci mai mult o comandă militară și, probabil, primul element în complicatul proces al cultului. Evoluția economic-socială a Daciei și contextul extern vor determina o schimbare radicală a formei de organizare politică și, implicit, a naturii regalității în perioada Burebista—Decebal. Regele nu mai este doar un șef militar — *Heerkönig* — ci devine un legiuitor preocupat practic de toate domeniile vieții sociale, acțiunile sale vizînd nu numai apărarea statului dar și chestiuni legate, de exemplu, de moralizarea poporului. Regalitatea dacică nu guverna societatea în mod despotico-oriental ori în forme apropiate acestuia. Autorii vechi atestă prezența alături de rege, în momente importante pentru destinele statului și poporului dac a unei adunări armate și a unui *consilium regis*, sfat regal. Deși nu ne putem aștepta la un „constituționalism“ perfect, trebuie îndepărtată imaginea unor regi despotici. Dacă este necesară o comparație, atunci este destul de sugestivă apropierea cu regalitatea macedoneană. Nu rezultă de aici că în fruntea Daciei nu ar fi fost regi autoritari, cazul lui Burebista, Scorilo, Diurpancus-Decebal fiind elocvente. Ceea ce nu înseamnă însă că autoritatea se confundă cu despotismul.

Este neîndoielnic că regalitatea, întâi de toate, urmărea conservarea poziției clasei nobiliare — *tarabostes* — în cadrul societății. Acești *tarabostes* se bucurau de mare autoritate în stat, ei fiind aceia care stăteau în jurul regelui fie în sfatul regal, fie că, în numele său, comandau marile cetăți sau se ocupau de problemele administrative. Autoritatea lor era întărită de calitatea lor de comandanți militari, de componenți ai trupelor de elită, calitatea ilustrată de reliefurile Columnei lui Traian. În mod evident, autoritatea lor se întemeia, în primul rând, pe exploatarea celor de jos — oamenii liberi, de rând și sclavi — supuși lor, în ce îi privește pe *capillati*, în forme încă necunoscute. Incontestabil este însă faptul că nu putea fi o armonie socială, de vreme ce ființa statul.

Sigur este că prestigiul clasei nobiliare în societatea geto-dacică era considerabil întărit de faptul recrutării sacerdoțiului din rândurile ei. Autorii vechi nu lăsă nici o îndoială asupra autorității cinului preoțesc în societatea geto-dacică, autoritate întemeiată cu siguranță nu numai pe religiozitatea poporului, firească la acel timp, ci și pe prestigiul personal al celor care au fost mari preoți. Ne referim, în primul rând, la Deceneu, căruia autorii vechi îi atribuie o reformă religioasă, apoi la regele Comosicus, deținător și al demnității de mare preot, poporul cinstindu-i pe amândoi, pentru marea lor înțelepciune. Sacerdoțiul ni se prezintă, în mod sigur, drept o instituție de caracter pandacic, avînd o însemnată contribuție la realizarea și întărirea unității etnic-politice. Izvoarele literare și arheologice ne dezvăluie, neîncetat, noi valori ale realizărilor culturale ale societății geto-dacice, ele ilustrînd și o altă latură a activității sacerdoțiului; păstrător și creator de bună cultură, de un nivel comparabil, uneori, cu valorile culturii greco-romane și orientale.

Creatori de cultură era nu numai sacerdoțiul, ci și harnicii și vrednicii *κομητῆται* — *capillati*, care susțineau întreaga economie a statului dac, apărîndu-l la nevoie, la fel ca *tarabostii*, cu un eroism demn de neîncetată admirație. Oamenii liberi, de rând se aflau însă nu numai la munca ogoarelor, în mine, ori în ateliere, în munți cu turmele ori pe ape cu corăbiile, ci erau prezenți și la luarea hotărîrilor de seamă pentru soarta statului, reprezentați prin adunarea poporului în arme, instituție de adîncă vechime și persistență și în vremea lui Burebista și Decebal.

Lipsiți de orice drept și din ce în ce mai mulți, sclavii, cea mai oropsită stare socială a antichității, sînt o realitate evidentă în societatea geto-dacică. Izvoarele vechi nu mai fac mențiunea unor sclavi geto-daci în lumea greco-romană cu atîta insistență pentru vremea statului dac, așa cum o făceau pentru perioada precedentă. Această împrejurare ne îndeamnă să reconsiderăm afirmațiile despre minima însemnătate economic-socială a sclavilor în vremea statului dac.

Sigur este că natura relațiilor de proprietate funciară din acest timp indică însemnătatea incontestabilă a oamenilor liberi în economia statului dac. Deși nu dispunem de izvoare directe despre proprietatea funciară, totuși, considerînd nivelul general al dezvoltării societății dacice, putem afirma că forma dominantă de stăpînire a pămîntului era comunitară. Tipul acestei obști, care sigur îngăduia dezvoltarea antagonismelor sociale, nu poate fi precizat cu exactitate, întrucît, considerînd mai atent referirile lui Marx despre formele de obști, am constatat o nepotrivire în ceea ce Marx denumeste „obște sătească” și ceea ce istoriografia înțelege prin aceasta, iar noi nu dispunem de izvoare sigure în acest sens.

Oricum, este sigură viețuirea, în vremea statului dac, a oamenilor liberi în cadrul unor obști, care se constituiau într-un cadru economic-social, care făcea posibilă prezența raporturilor de exploatare.

Această situație a determinat serioase transformări în societatea geto-dacică, cu importante implicații asupra destinului ei: apariția statului. Existența statului la daci este o realitate incontestabilă, dovedită atît de autorii vechi, care atestă prezența claselor sociale, a unor instituții bine definite, cît și de cei care numesc Dacia de la Burebista la Decebal, prin ἀρχή ori *régnum*, cu înțelesul incontestabil de *stat*. La rîndu-i, arheologia ne înfățișează, prin marile săpături întreprinse după 23 August, nu numai așezări de pronunțat caracter militar și cu o evidentă tentă civil-urbană, dar și așezări civile de un urbanism neîndoelnic. Multe din ele sînt centre politic-administrative, în zone locuite de o populație de mult teritorializată, chiar numele multor așezări indicînd acest fapt — Buridava etc. Sînt, acestea, elemente, care ilustrează, evident, gradul de dezvoltare a societății geto-dacice, pînă la nivelul de organizare statală. S-a ridicat și problema unui „hiatus” statal de la Burebista la Decebal. O asemenea situație nu a existat, fie și dacă ne gîndim numai la

prezența, incontestabilă, a unui stat redus doar la zona transilvană, locuită de către „dacii iernatici“, cum se exprima, undeva, L. Blaga. Ca să nu mai vorbim despre faptul unirii Daciei, încă înainte de Decebal, sub un singur sceptru, ținut foarte probabil, de mina marelui diplomat care a fost Scorilo, părintele regelui erou al dacilor.

Ni se înfățișează, astfel, o societate evoluată, cu forme de exprimare a civilizației și culturii de o remarcabilă unitate. La aceasta a contribuit și faptul unității politice, care va constitui vreme de aproape două secole un cadru deosebit de favorabil pentru dezvoltarea societății geto-dacice.

Însemnătatea acestei unități cultural-politice are semnificații ce depășesc vremea statului dac, prelungindu-se pînă în zilele noastre. Avem în vedere faptul că o societate cu o asemenea unitate cultural-politică, de nivelul organizării statale, era în măsură să recepteze altfel valorile culturii și civilizației romane. Geneza și stăruința românilor peste veacuri, pe acest pămînt, nu pot fi pe deplin înțelese dacă nu ținem seama și de faptul relevat mai sus. Romanizarea — acest fenomen complex: limbă, cultură, civilizație — pe care unii „cercetători“ de ai noștri, lipsiți de bunul-simț istoric, o pun în discuție, într-un chip cel puțin ciudat, s-a exercitat asupra geto-dacilor *profund și total*. De ce? Pentru că romanizarea s-a exercitat asupra unui popor care, spre deosebire de altele cucerite, se afla nu numai la un nivel de cultură și civilizație relativ ridicat dar mai ales la un nivel de organizare social-politică, care va permite cu mai multă ușurință contactul celor două civilizații.

NOTE

INTRODUCERE

1. Această epigrafă este comentată, alături de alte izvoare, în *Contribuții*, (I), în „SCIV“, VII, 3-4, 1956, p. 253-266 ; (II), în *loc. cit.*, VIII, 1-4, 1967, p. 137-148.
- 2 N. Gostar, DACORVM FRATRVM.
- 3 W. Bessell, *De rebus Geticis*, Göttingen, 1854. Este o lucrare solidă, pentru vremea aceea, cu citarea unui număr enorm de referințe din istoriografia antică, pe care astăzi rar le mai întâlnim în istoriografia modernă, fapt care a îngăduit formularea unor ipoteze și acum actuale. Cf. V. Lica, în „SCIVA“, 34, 2, 1983.
- 4 E. Roesler, *Das vorrömische Dazien*, Viena, 1864.
- 5 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 730, nota 350.
- 6 V. Pârvan, *Getica*, p. 148.
- 7 G. Kazarow, *Beiträge* ; idem, *Thrace*. Două lucrări de referință în istoriografia tracologică, ultima fiind o excelentă sinteză a vieții social-culturale a tracilor ; Hr. M. Danov, *Tracia*.
- 8 M. Rostovtzeff, *The Hellenistic World*, I-III ; idem, *The Bosphoran Kingdom*. Bună cercetare a realităților social-agrare din zona pontică.
- 9 Th. Mommsen, *Histoire Romaine*, VI, traducere franceză E. de Guerle, Paris, f.a., p. 360.
- 10 Cf. *Studii și referate*, II, p. 1878.
- 11 A. Bodor, *Contribuții*, (II), p. 145-146 ; cf. V. Lica, recenzie la I. H. Crișan, *Burebista*², în „AIIA“ și XV, 1978, Iași, p. 546, nota 20.
- 12 Între alte locuri, unde și-a susținut teza, *Ist. Rom.*, I ; cf. și R. Vulpe, *Studia*, p. 117.
- 13 H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 82-83 ; I.H. Crișan, *Burebista*², p. 209-213.
- 14 H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 78-79.
- 15 Este și foarte greu de realizat o asemenea lucrare, în condițiile în care istoriografia recentă a problemei este ilustrată de numele celebre ale unor eminente învățați : C. Daicoviciu, R. Vulpe, I.I. Russu, D.M. Pippidi, care au meritul nu numai al unor cercetări exemplare, dar mai cu seamă al impulsivării acestor cercetări prin formarea unor adevărate școli.
- 16 L. Blaga, *Religie și spirit*, Sibiu, 1942, p. 142.

- 17 Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, București, 1975, p. 27.
- 18 V. Pârvan, *Getica*, p. 657.

CAPITOLUL I — CADRUL POLITIC. GENERALITĂȚI

- 1 Din bogata literatură științifică asupra geto-dacilor, cităm doar câteva lucrări generale, care marchează etape importante în evoluția istoriografiei problemei: Gr. Tocilescu, *Dacia*; V. Pârvan, *Getica*; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945; *Ist. Rom.*, I, 1960; H. Daicoviciu, *Dacia*; I.H. Crișan, *Burebista*²; dintre lucrările apărute în străinătate, nu putem omite, aici, pe W. Bessell, *De rebus Geticis*, Göttingen, 1854; alte lucrări mai vechi sînt antologate de M. Mușat ș.a., *loc. cit.*; cea mai recentă lucrare, R.F. Hodinott, *The Thracians*, Londra, 1981.
- 2 Din imensa literatură științifică asupra indo-europenilor, selectăm doar pe P. Thieme, *Die Heimat der indogermanischen Gemeinsprache*, Wiesbaden, 1954; V. Pisani, *Le lingue indo-europee*², Milano, 1964; *Indo-European and Indo-Europeans*, ed. G. Cardona, H.M. Hoenigswald, A. Senn, Philadelphia, 1970 și recenta lucrare a lui Th. Simenschy, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, 1981.
- 3,4,5 Asupra tuturor acestor teorii, cf. excelentul expozeu din Th. Simenschy, Gh. Ivănescu, *op. cit.*, p. 169-189, unde sînt pe larg comentate teoriile emise de ex. de W. Brandenstein, Maria Gimbutas, P. Friederich.
- 6 M. Petrescu — Dîmbovița, în „Arh. Mold.”, IX, 1980, p. 63 și n. 3,4. Cf. și studiul despre tracia homerici al lui M. Vasilescu, în „Cercetări Istorice”, s.n., VIII, (Iași), 1977, p. 235-247.
- 7 A. Vraciu, *Limba daco-geților*, Timișoara, 1980, p. 59.
- 8 M. Petrescu — Dîmbovița, *ibidem*.
- 9 I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*², București, 1967, cu bibl.; Vl. Gheorghiev, *Trakijskijat ezik*, Sofia, 1957; idem *Trakite i tehniyat ezik*, Sofia, 1977; A. Vraciu, *op. cit.*; cf. și *Actes*, III, p. 19-199.
- 10 I.I. Russu, *Limba*², p. 153; idem, *Etnogeneza*, p. 81.
- 11 Vl. Gheorghiev, *loc. cit.*, idem, în „St. Cl.”, III, 1961, p. 24. O discuție amplă asupra ipotezei savantului bulgar, la A. Vraciu, *op. cit.*, p. 24 și urm.
- 12 B. Simeonov, în *Actes*, III, p. 113-121, unde autorul nu numai că vedește necunoașterea realităților etno-istorice pe care vrea să le discute, dar și o regretabilă atitudine față de istoriografia problemei, care este alcătuită numai din lucrări ale învățaților bulgari. Din păcate, această atitudine se întîlnește și la savanți de renume mondial: e.g., Hr. Danov, *Tracia*, pe drept cuvînt incriminată de I.I. Russu în recenziile la ediția germană

- a cărții lui Danov, în „Transilvania“, (Sibiu), 1977, 10, p. 8-12 și în „Gnomon“, (München), vol. 51, 1979, p. 488-452.
- 13 M. Babeș, în *Actes*, II, p. 7-24; idem, în *2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent*, II, coord. R. Vulpe (sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice), București, 1979, p. 57-71; I.H. Crișan, *Burebista*², p. 237-290.
- 14 Cf. vol. colectiv, *Drevnie frakijcy v Severnom Pricernomor'e* M.I.A., 150, Moscova 1969; V. L. Lăpușneanu, I. T. Niculiță, M. A. Romanovskaia, *Pamjatniki rannego železnogo veka*, Chișinău, 1974; V. M. Cigilik, *Naseleennia Verhn'ogo Podnistrov'ja persih rtoit'našoj eri (Plemena lipic'koi kul'turi)*, Kiev, 1975. rec., I. Ioniță, în „Arh. Mold.“, IX, 1980, p. 144-145; B. Benadik, *Die Besiedlung von Zemplin an der Wende der Zeitrechnung*, Nitra, 1966; J.R. Collis, în „Slovanská Archeológia“ (Nitra), 20, 1972; Z. Visy, în „EvkSšeged“, 1, 1970; J. Todorovic, *Skordisci*, Novi-Sad-Belgrad, 1974.
- 15 M. Babeș, în *2050 de ani...*, p. 70.
- 16 *Ibidem*.
- 17 V. Lica, *Istoria dacică — argument politic în epoca modernă*, mss.
- 18 Gr. Tocilescu, *Dacia*.
- 19 V.M. Cigilik, *op. cit.*, p. 150, respinge, pe bună dreptate, asemena „erezii“ apud I. Ioniță, *loc. cit.*, p. 144.
- 20 Cf. C. Daicoviciu, *Dacica*, Cluj, 1969, p. 587-588.
- 20a J. — R. Palanque, în *Histoire universelle*, p. 940 și urm. etc.
- 21 Cf. singura analiză a textelor implicate la Vl. Iliescu, în „Arh. Mold.“, VII, 1972, p. 377-381.
- 22 N. Gostar în „AUI“, XVI, 1970, fasc. 1, p. 63.
- 23 *Ibidem*, p. 61 și n. 21.
- 24 *Ibidem*, p. 62, 63.
- 25 N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933, p. 530 și urm; N. Gostar, *ibidem*, p. 62 și n. 31.
- 26 III, 10,8.
- 27 Cf. H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 26.
- 28 V. Lica, *Acornion*, „ambasador“ la regele Oroles, mss. urm; M. Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1978, p. 140 și urm; idem, în „AUI“, XXIV, 1978, p. 45-53.
- 29 Cf. expunerea acestor evenimente, în *Ist. Rom.*, I, p. 223 și
- 30 *Supra*, nota 1; *infra* cap. VIII, *Statul*.
- 31 Pentru începutul domniei lui Burebista și sfârșitul ei, cf. Vl. Iliescu, în „SCIVA“, 32, 1, 1981, p. 67-75; V. Lica, *Pînă cînd a trăit Deceneu?* în „St. Cl.“, XXII.
- 32 Cf. Adelina Piatkowski, în *Actes*, II, p. 113-119.
- 33 Cf. combaterea exagerărilor de acest fel ale lui Hr. Danov și ale altora la I.I. Russu, în „Gnomon“, vol. 51, 1979, p. 450.
- 34 M. Gramatopol, *Artă și arheologie dacică și romană*, București, 1982, p. 136.
- 35 *Ibidem*, p. 129 și urm., cu bibl. problemei.

- 36 *Ibidem*, p. 129.
- 37 Traducere după *Fontes*, I, p. 251.
- 38 Cf., pentru epigrafele amintite, D. M. Pippidi, *Contribuții*², p. 270-287.
- 39 Cf. nota 30.
- 40 Ultimul *basileus* „descoperit“ este cel de la Ocnița — *Buridava*. Cf. D. Berciu, în „*Thraco-Dacica*“, II, 1981, p. 54, dar și M. Babeș, în „*SCIVA*“, 2, 1982, p. 256.
- 41 N. Gostar, *Dinastia*,
- 42 Idem, *Dacorum fratrum*, p. 135-136.
- 43 V. Lica, în aparatul critic la N. Gostar, *Dinastia*.
- 44 Nu putem să nu relevăm pierderea pentru istoriografia noastră, rezultată din faptul că prof. N. Gostar nu a avut răgazul de săvârșirii monografiei *Decebal — regele erou al dacilor*.
- 45 M. Gramatopol, *op. cit.*, p. 144.
- 46 Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în țara noastră, la problemele teoretice, ideologice și activitatea politică, educativă a partidului — prezentată la plenara largită a C.C. al P.C.R., 1-2 iunie 1982 —*, București, 1982, p. 11-12.
- 47 V. Pârvan, *Scrieri*, ed. Al. Zub, București, 1981, p. 532.
- 48 I. I. Russu, *Etnogeneza*, cu dezvoltarea integrală a problemei D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, I, București, 1980.
- 49 Cf. N. Gostar, în „*AIIA*“ — Iași, XV, 1978; Vl. Iliescu, în *Romanitas-Christianitas. Untersuchungen zur Geschichte und Literatur der römischen Kaiserzeit — Festschrift J. Straub —*, Berlin-New-York, 1982, p. 335—348.
- 50 N. Gostar, în *Actes de la XII e Conférence Internationale d'Etudes Classiques »Eirene«* (Cluj, 1972), București—Amsterdam, 1975, p. 643—650; cf. și Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București 1973; I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982.
- 51 M. Babeș, în *2050 de ani...*, p. 71.
- 52 Cf. I. I. Russu, *Etnogeneză*, p. 171—172. Eronat, J. R. Palanque, în *Histoire universelle*, p. 1055.
- 53 Idem, *Elemente traco-gețice în Imperiul Roman și în Bizanțiu*, București, 1976; idem, *Daco-geții în Imperiul Roman*, București, 1980.
- 54 I. I. Russu, în „*Gnomon*“, vol. 51, 1979, p. 450, arată, cu deplină temei, că aportul traco-dac nu a modificat esențial faptele în Grecia și în Imperiul Roman, „*doch würden deren Kulturen... nicht weniger griechisch oder römisch*“.
- 55 Toată dezbaterea problemei la I. I. Russu, *Elemente traco-gețice...*, p. 41 și urm.
- 56 V. Pârvan, *Dacia*⁴, ed. R. Vulpe, București, 1967, p. 156.
- 57 N. Gostar, în „*AIIA*“—Iași, XVII, 1980, p. 1—11; idem, în „*Istros*“ (Brăila), II—III, 1981—1982.
- 58 V. Pârvan, *Scrieri*, ed. Al. Zub, București, 1981, p. 535.

CAPITOLUL II — REGALITATEA

- 1 Th. Mommsen, *op. cit.*, p. 360 ; Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 730.
- 2 V. Pârvan, *Getica*, p. 148.
- 3 M. Rostovtzeff, *The Ancient World*, I, p. 144, 149.
- 4 G. G. Florescu, *L'aspect juridique des khatti-chérifs. Contributions à l'étude des relations de l'Empire Otoman avec les Principautés roumaines*, în „*Studia et acta orientalia*“, I, 1958, București, p. 124.
- 5 P. Cloché, *La Macédoine*, p. 28.
- 6 A. B. Ranovici, *Elenismul și rolul său istoric*, București, 1953, p. 216, 217, 219, 241. Cf. Y. Bequignon, în *Histoire universelle*, p. 682, 751.
- 7 A. B. Ranovici, *op. cit.* p. 160.
- 8 P. Cloché, *La Macédoine*, p. 28.
- 9 A. B. Ranovici, *loc. cit.*
- 10 *Ibidem*.
- 11 A. Momigliano, *Filippo il Macedone*, p. 11 ; idem, *Re e popolo* p. 16 ; F. Hampl, *Der König der Makedonen*, Leipzig, 1934, recenzat de A. Momigliano în *Re e popolo* ; A. Aymard, pp. βασιλευς Μάκεδονων în „*Revue internationale des droits de l'Antiquité*“ (Mélanges de Visscher), 4, 1950, Bruxelles, p. 85, 86, 96, 97 ; E. Bickerman, *Institution des Seleucids*, Paris 1938, p. 8, aqud A. Aymard, *op. cit.*, p. 97, nota 98 ; Charles F. Edson, *Early Macedonia*, în *Ancient Macedonia*, Thessalonik, 1970, p. 22 ; Spiros Marinatos, *Mycenaean Elements within the Royal Houses of Macedonia in Ancient Macedonia*, p. 45-46 ; P. Cloché, *La Macédoine*, p. 28.
- 12 A. Momigliano, *Re e popolo*, p. 7 ; M. Rostovtzeff, *The Ancient World*, I, p. 367.
- 13 A. Momigliano, *Re e popolo*, p. 7.
- 14 F. Hampl, *loc. cit.* ; P. Cloché, *La Macédoine*, p. 28. Charles F. Edson, *loc. cit.*
- 15 A. Momigliano, *Filippo il Macedone*, p. 11.
- 16 *Ibidem*.
- 17 M. Rostovtzeff, *The Ancient World*, I, p. 367.
- 18 G. Kazarow, *Thrace*, p. 538 ; Hr. M. Danov, *Tracia*, p. 186 ; cf. D. Popov, în *Actes*, I, p. 337—341.
- 19 Hr. M. Danov, *loc. cit.*
- 20 M. Rostovtzeff, *The Bosporan Kingdom*, p. 583.
- 21 Fr. Engels, *Originea familiei*, p. 111—115 ; D. M. Pippidi, *Studiu introductiv și comentarii la Homer, Iliada*, traducere românească de G. Murnu, București, 1955, p. 9-11 ; idem, *Studiu introductiv și comentarii la Homer, Odiseea*, traducere românească de G. Murnu, București, 1956, p. 9—10.
- 22 Nota 21 ; G. Glotz, *La cité grecque*, Paris, 1928, p. 46—47, este de părere că adunarea poporului nu mărginea, în chip esențial, autoritatea regelui.
- 23 Fr. Engels, *Originea familiei*, p. 112.
- 24 G. Glotz, *op. cit.*, p. 53—54 ; D. M. Pippidi, *Studiu... la Iliada*, p. 10.

- 25 Fr. Engels, *Originea familiei*, p. 114.
- 26 *Ibidem*, p. 177.
- 27 Cf. *Ist. Rom.*, I, p. 123, 124, 145, 216—218, 219, 257, 273, 317, 578; Hr. M. Danov, *Tracia*, p. 186; L. Bârzu, *Democrație militară*, în *Dicționar*, p. 229; I. H. Crișan *Burebista*², p. 167, 202.
- 28 C. Daicoviciu, *Noi contribuții la problema statului dac*, în „SCIV“ VI, 1—2, 1955, p. 48; idem, în *Ist. Rom.*, I, p. 273—274.
- 29 *Ist. Rom.*, I, p. 123—124.
- 30 *Ibidem*, p. 145
- 31 *Ibidem*, p. 216—217.
- 32 *Ibidem*, p. 218.
- 33 *Ibidem*, p. 229.
- 34 Hr. Danov, *Tracia*, p. 186.
- 35 D. M. Pippidi, *Studiu... la Iliada*, p. 9—10.
- 36 I. H. Crișan, *Burebista*², p. 167, 202.
- 37 Fr. Engels, *op cit.*, p. 112—115.
- 38 *Ibidem*, p. 112.
- 39 D. M. Pippidi, *loc. cit.*
- 40 Traducere după *Fontes*, I, p. 197.
- 41 Între alții, H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 26—27.
- 42 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 730.
- 43 Traducere după Vl. Iliescu, *Cînd a trăit regele Oroles?*, în „Arh. Mold.“, VII, 1972, p. 378.
- 44 *Ibidem*, p. 377—381. Cf. V. Lica, *Acomion „ambasador“ la regele Oroles?*, în curs de apariție.
- 45 H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 26—27.
- 46 I. H. Crișan, *Burebista*², p. 44.
- 47 Traducere după M. Macrea, *Burebista și celții de la Dunărea de mijloc*, în M. Macrea, *De la Burebista la Dacia postromană*, ediție îngrijită de M. Bărbulescu, Cluj-Napoca, 1978, p. 42; *Fontes*, I, p. 239; alte traduceri, Strabon, *Geografia*, II traducere Felicia Vanț-Ștef, București, 1974, p. 174.
- 48 Traducere după *Fontes*, II p. 419.
- 49 Traducere după *Fontes*, I, p. 431. În ce ne privește, în loc de „în fața concetățenilor“, pentru *in conspectu popularium*, am preferat traducera mai apropiată de sensul textului „în fața poporului“.
- 50 Traducere aflată în *Ist. Rom.*, I, p. 303; în C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, ediția a II-a, București, 1968, p. 24. Am preferat traducerea lui T. A. Naum celei din *Fontes*, I, p. 693, pentru *δημοικ*, nu pentru că ar fi mai plastică, ci pentru că este mult mai exactă.
- 51 I. I. Russu, *Statilius Crito*, p. 126.
- 52 M. Macrea, *Procesul separării orașului de sat la daci*, în *Studii și referate*, I, p. 142.
- 53 I. I. Russu, *loc. cit.*
- 54 M. Macrea, *loc. cit.*
- 55 I. Banu, *Sur la formation sociale de la Dacie pendant les deux siècles antérieurs à la conquête romaine*, în *Résumés des rapports et communications* (II e Congrès International de Thracologie), București, 1976, p. 16—17.

- 56 H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 97.
- 57 N. Gostar, *Dinaștii daci*.
- 58 Idem, DACORVM FRATRVM.
- 59 V. Pârvan, *Inceputurile vieții romane la Gurile Dunării*, ediția a II-a îngrijită de R. Vulpe, București, 1974, p. 61—62; idem, *Getica*, p. 103; D. M. Pippidi, *Contribuții*², p. 312.
- 60 Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, V, Berlin, 1921, p. 198, nota 1.
- 61 Fr. Vollmer, în „Rheinisches Museum“, 53, 1898, p. 636—637; C. Brandis, în *RE-PW*, IV (1901), col. 1965; V. Pârvan, *Getica*, p. 103; L. Halkin, în „L'Antiquité Classique“, III, 1934, p. 145; C. Patsch, *Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas. Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropas*, V, 1, Viena, 1932, p. 164 și urm.; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 122; D.M. Pippidi, *Contribuții*², p. 312.
- 62 H. Dessau, *CIL*, XIV, p. 393; idem, *ILS*, I, p. 215; idem, „Ephemeris Epigraphica“, IX, p. 970; G. Mancini, *Inscriptiones Italiae*, IV, 1², p. 62—65.
- 63 Th. Mommsen, *op. cit.*, p. 198; C. Patsch, *loc. cit.*, corectează cuvântul în *fratr[es]*, p. 164.
- 64 Th. Mommsen, *loc. cit.*
- 65 Cf. nota 62.
- 66 N. Lewis, M. Reinhold, *Roman Civilization Sourcebook, II, The Empire*, New York, 1966, p. 116.
- 67 Fr. Vollmer, *loc. cit.*
- 68 Idem, *Thesaurus Linguae Latinae*, VI, 1, 1256.
- 69 C. Brandis, *op. cit.*, col. 1964—1965.
- 70 E. Köstlin, *Die Donaukriege Domitians* (Disertation Tübingen), 1910 p. 29.
- 71 L. Halkin, *loc. cit.*, p. 145, nota 1 și p. 153; D. M. Pippidi, *Contribuții*², p. 314.
- 72 *CIL*, XIII, 1338; cf. nota 68.
- 73 L. Halkin, *loc. cit.*, p. 153 și urm.
- 74 E. Ritterling, în *RE-PW*, XII, (1925), col. 1574—1575.
- 75 D. M. Pippidi, *Contribuții*², p. 311.
- 76 E. Ritterling, *loc. cit.*
- 77 R. Chevalier, *Dictionnaire de la littérature latine*, Paris, 1968, p. 38.
- 78 V. Pârvan, *Getica*, p. 104, afirmă că a fost o strămutare pașnică; la fel, Em. Condurachi, în „SCIV“, IX, 1958, p. 119; D. M. Pippidi, *Contribuții*, p. 308—310.
- 79 J. Deshayes, *Civilizațiile Orientului vechi*, II, traducere românească C. Tănăsescu, București, 1976, p. 28—100.
- 80 Subtile considerații, în acest sens, la L. Blaga, *op. cit.*, p. 10 și urm.
- 81 C. Daicoviciu, *Noi contribuții*, p. 54.
- 82 Cf. N. Gostar, *Statul dacic*.
- 83 A. Momigliano, *Re e popolo*, p. 18.
- 84 Cf. V. Lica, în „AIIA“-Iași, XV, 1978, p. 546.
- 85 A. Momigliano, *Filippo il Macedone*, p. 7—8.

- 86 R. Vulpe, în *Studia*, p. 20.
 87 *Ibidem*, p. 19.
 88 N. Gostar, *Dinaștii daci*; cf. V. Lica, *Pină cînd a trăit Dece-neu?* în „St. Cl.“, XXII.
 89 Ultima discuție a problemei, la H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 97—105, cu bibliografia fundamentală.
 90 Traducerea după *Fontes*, I, p. 238.
 91 Cf. H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 102.
 92 Traducerea după *Fontes*, I, p. 683.
 93 Traducerea după *Fontes*, II, p. 195.
 94 Traducerea după *Fontes*, II, p. 419.
 95 CIL, VI, 16903; A. Dobo, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*, ediția a IV-a, Budapesta, 1975, p. 131, nr. 669.
 96 Cf. Ed. Philippon, *Les peuples primitifs de l'Europe méridionale. Recherches d'histoire et de linguistique*, Paris, 1925, p. 13; cf. și A. Ubicini, *apud* M. Mușat, *loc. cit.*, p. 53.

CAPITOLUL III — TARABOSTES

- 1 Traducere după *Fontes*, I, p. 453.
 2 *Ibidem*, p. 507.
 3 Traducerea după T. A. Naum, în *Ist. Rom.*, I, p. 302; *Fontes*, I, p. 689.
 4 Traducere după *Fontes*, II, p. 23.
 5 *Ibidem*, p. 413.
 6 Traducerea după *Fontes*, I, p. 611.
 7 Traducere după *Fontes*, II, p. 391.
 8 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 730.
 9 V. Pârvan, *Getica*, p. 148.
 10 I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ediția a II-a, București, 1967, p. 96, 124; cf. și C. Cihodaru, în „AUI“, T. XIX, fasc. 1, 1973, p. 27.
 11 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 722.
 12 Traducere după *Fontes*, I, p. 435.
 13 Traducere T. A. Naum, în *Ist. Rom.*, I, p. 298.
 14 *Ibidem*.
 15 *Ibidem*, p. 304.
 16 Traducere după *Fontes*, III, p. 195.
 17 I. I. Russu, *Statilius Crito*, p. 126.
 18 C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ediția a III-a, București, 1938, p. 99.
 19 *Ist. Rom.*, I, p. 284; H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 286; I. H. Crișan, *Burebista*², p. 184—187.
 20 N. Gostar, *Statul dacic*.
 21 *Dacos autem et Moesos et Thracas in tantum bellicosos semper fuisse manifestum est, ut ipsum Martem fabulae apud eos natum esse confirment.*
 22 Intre alții, Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 730.
 23 Traducere după *Fontes*, I, p. 515; Suetovăus, *Aug.*, XXI, 2.

- 24 D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957, p. 24.
- 25 Fontes, I, *passim*.
- 26 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 722 ; V. Pârvan, *Getica*, p. 133 ; I. I. Russu, *Statilius Crito*, p. 122.
- 27 A. Bodor, *Contribuții* (II), p. 145.
- 28 I. H. Crișan, *Burebista*², p. 366.
- 29 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 761.
- 30 *Ibidem*, p. 730, nota 350.
- 31 După Thucydides, *Războiul peloponesiac*, traducere N. I. Barbu, București, 1966, p. 298—299.
- 32 G. Kazarow, *Beiträge*, p. 17.
- 33 A. Momigliano, *Tracia*, în *Enciclopedia Italiană*, XXXIV, 1937, p. 136.
- 34 M. Rostovtzeff, *The Roman Empire*, II, p. 644, nota 84.
- 35 Idem *The Bosporan Kingdom*, p. 583.
- 36 Idem *The Hellenistic World*, II, p. 576.
- 37 K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, în *Bazele criticii economiei politice*, I, București, 1972, p. 423—467.
- 38 Între alții, D. M. Pippidi, *Contribuții*², p. 146 ; H. Daicoviciu, în *Thraco-Dacica*, București, 1976, p. 240 ; I. H. Crișan, *Burebista*², p. 209-218.
- 39 V. Lica, *K. Marx despre obștea sătească*, în curs de apariție.
- 40 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 730, nota 350.
- 41 M. Rostovtzeff, *The Bosporan Kingdom*, p. 583.
- 42 A. Bodor, *Contribuții* (II), p. 145.
- 43 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 730 ; C. Daicoviciu, *Ist. Rom.*, I, p. 271.
- 44 Traducere după *Fontes*, I, p. 647.
- 45 H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 61—65, o înfățișare a acestor tezaure.
- 46 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 722, 730.

CAPITOLUL IV — SACERDOȚIUL

- 1 În acest sens, mai recent, H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 204—224 ; I. H. Crișan, *Burebista*², p. 446—462 ; pentru elementele folclorice, L. Blaga, *Getica*, în „*Saeculum. Revista de filosofie*” (Sibiu), I, 4 (iul.—aug.), 1943, p. 23.
- 2 W. Bessell, *op. cit.*, p. 44, admitea o asemenea ipoteză ; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, I, ediția a III-a, București, p. 65—67, susținea prezența unui dualism Zalmoxis—Ares, în sens iranian.
- 3 E. Rohde, *Psyché*, traducere franceză A. Reymond, Paris, 1928, p. 286 ; I. Nania, *Au fost dacii politeiști ?*, în „*Noi, tracii*”, IV, 39, 1977 (nov.), p. 1—6.
- 4 În acest sens, cf. I. I. Russu, *Religia*, inventarul istoriografiei.
- 5 L. Blaga, *op. cit.*, p. 17, nota 1.
- 6 I. I. Russu, *Religia*, p. 76—80 ; chiar I. Nania, susține că V Pârvan ar fi demonstrat monoteismul geților.

- 7 R. Vulpe, în aparatul critic la V. Pârvan, *Dacia Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, ediția a IV-a, traducere de R. Vulpe, București, 1967, p. 162, nota 31; D. M. Pippidi, *Henoteism*, în *Dicționar*, p. 323.
- 8 V. Pârvan, *Getica*, p. 151—164.
- 9 I. I. Russu, *Religia*, p. 80—84; H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 204—224.
- 10 I. Nania, *loc. cit.*
- 11 V. Lica, „*Nemurirea*“ *getică*, p. 126, nota 17.
- 12 W. Bessell, *op. cit.*, p. 47, 51.
- 13 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 689.
- 14 I. I. Russu, *Religia*, p. 84—85.
- 15 Cf. *ibidem*, p. 84—102.
- 16 Între alții, M. Eliade, *De Zalmoxis à Gengis-Khan*, Paris, 1970, p. 36; N. Gostar, *Zalmoxis*, în „*Cercetări Istorice*“, S. N., 1983 (Iasi).
- 17 Cf. I. I. Russu, *Religia*, p. 65—74; recent, C. Daniel, *Prefață la Jean-Marie Casal, Civilizația Indusului și enigmele ei*, traducere românească Rodica și Leon Baconsky, București, 1978, p. 7, consideră că Zalmoxis este un fondator de religie.
- 18 W. Bessell, *op. cit.*, p. 50.
- 19 N. Gostar, *Zalmoxis*.
- 20 *Ibidem*.
- 21 Cf. V. Lica, *Reforma sacerdotal-religioasă a lui Deceneu*, în „*Istros*“, „*Buletinul Muzeului Brăilei*“, I, 1980, p. 177—183.
- 22 Despre Gebeleizis, I. I. Russu, *Religia*, capitolul respectiv.
- 23 Traducere după *Fontes*, II, p. 413.
- 24 Traducere după *Fontes*, I, p. 189; Diodor, I, 94, 2.
- 25 *Ist. Rom.*, I, p. 334—335.
- 26 Cf. V. Lica, „*Nemurirea*“ *getică*.
- 27 *Idem*, recenzie la *Burebista*², în *loc. cit.*, p. 545.
- 28 H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 204—224.
- 29 I. H. Crișan, *Burebista*², p. 44.
- 30 Al. Vulpe, *Geto-daci*, în *Dicționar*, p. 297.
- 31 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 640.
- 32 A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 73.
- 33 V. Pârvan, *Getica*, p. 162; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 109; H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 86—88.
- 34 A. Bodor, *Cu privire la καπνοβχται și la πολισταί la daci*, în „*Studia Universitatis «Babeș-Bolyai»*, series *Historia*, fasc. I, 1965, p. 17.
- 35 Traducere după *Fontes*, I, p. 227.
- 36 La G. Kazarow, *Thrace*, p. 536, aflăm, de asemenea că „south of the Danube, among the Moesi, there was the sect of the Ktistai...“. Strînsa înrudire dintre geți și moesi nu ne dă dreptul, totuși, să trecem asupra geților informațiile ce referă la moesi. Despre moesi, cf. Vl. Gheorghiev, în *Actes du I Symposium International de Thracologie*, Milano, 1978, p. 24.
- 37 Traducere după *Fontes*, I, p. 413.
- 38 Ultima discuție la V. Lica, *Autori antici și moderni despre proprietatea funciară la geto-daci*, în „*AUI*“, XXV, 1979.

- 39 Oct. Mărculescu, *Instituția «Marelui-Preot» la geto-daci*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 87, 1—2, 1969, p. 216.
- 40 Vl. Iliescu, *Geten oder Skythen? Zu Iord. Get.* 65, în „Eos” LVI/2, (1966), p. 319.
- 41 Traducere după *Fontes*, II, p. 419
- 42 C. Brandis, în *RE-PW*, IV, (1901), col. 2245.
- 43 J. Coman, *Zalmoxis. Un grand problème gète*, în „Zalmoxis”, II, 1, 1939, Paris, p. 99; idem, *Décénée*, în „Zalmoxis”, III, 1940—1942, p. 140, 142.
- 44 I. H. Crișan, *Burebista*², p. 198.
- 45 I.I. Russu, *Religia*, p. 123; Oct. Mărculescu, *op. cit.*, p. 220; D. Berciu, *De la Burebista la Decebal*, București, 1976, p. 63.
- 46 N. Gostar, V. Lica, *Κωγαιονον*, în „AIIA” — Iași, XVII, 1980.
- 47 W. Bessell, *op. cit.*, p. 46; Cf. și D. M. Pippidi, în „St. Cl”, XV, 1973 p. 179.
- 48 E. Roesler, *op. cit.*, p. 363, *apud* I.I. Russu, *Religia*, p. 93, nota 2.
- 49 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 686, nota 282.
- 50 I.I. Russu, *Religia*, p. 93, nota 2.
- 51 *Ibidem*.
- 52 C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, I, p. 232, 234.
- 53 H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 53, 54.
- 54 I.H. Crișan, *Burebista*², p. 123.
- 55 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 686; I.I. Russu, *Religia*, p. 92-94; M. Eliade, *op. cit.*, p. 36, 38, 39.
- 56 Traducere după *Fontes*, I, p. 229-231; o bună traducere și la W. Bessell, *op. cit.*, p. 45-46.
- 57 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 686.
- 58 E. Rohde, *op. cit.*, p. 287, nota 2.
- 59 I.I. Russu, *Religia*, p. 93.
- 60 R. Pettazzoni, *Il monoteismo dei Geti*, în *Studia in honorem Acad. D. Dečev*, Sofia, 1958, p. 652; pentru Zalmoxis, zeu al morților, E. Rohde, *loc. cit.*
- 61 M. Eliade, *op. cit.*, p. 49.
- 62 *Ibidem*, p. 36, 38-39.
- 63 W. Bessell, *op. cit.*, p. 46.
- 64 *Ibidem*.
- 65 *Ibidem*.
- 66 *Ibidem*.
- 67 *Ibidem*; cf. Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 685-686.
- 68 W. Bessell, *op. cit.*, p. 51.
- 69 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 689; I.I. Russu, *Religia*, p. 84-85.
- 70 V. Lica, „Nemurirea” *getică*, p. 126, nota 17.
- 71 W. Bessell, *op. cit.*, p. 46.
- 72 I.I. Russu, *Religia*, p. 93, nota 2.
- 73 *Ibidem*.
- 74 H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 53-54.
- 75 I.I. Russu, *loc. cit.*
- 76 R. Pettazzoni, *op. cit.*, p. 652, nota 2.
- 77 G. Posener, S. Sauneron, J. Yoyotte, *Enciclopedia civilizației și artei egiptene*, traducere românească R. Florescu, Gloria Ceacalopol, București, 1974, p. 69-70.

- 78 P. Devambez, R. Flacelière, P. -M. Schuhl, R. Martin, *Enciclopedia civilizației grecești*, traducere românească Ioana și Sorin Stati, București, 1970, p. 453-454.
- 79 A.D. Xenopol, *loc. cit.*; V. Pârvan *loc. cit.*; G. Kazarow, *loc. cit.*; I.I. Russu, *Religia*, p. 123-124.
- 80 Traducere după *Fontes*, I, p. 414; *Histoire ancienne des Juifs*, în *Oeuvres complètes* de Flavius Joseph, traducere de
- 81 J.A. Buchon, C. Daniel, *Orientalia Mirabilia*, I, București, 1976, p. 105-192.
- 82 V. Pârvan, *Getica*, p. 162.
- 83 G. Kazarow, *Thrace*, p. 536.
- 84 Maria Marinescu-Himu, Adelina Piatkovski, *Istoria literaturii eline*, București, 1972, 431-435.
- 85 Traducere după Strabon, *Geografia*, II, ediția citată, p. 165.
- 86 G. Kazarow, *Beiträge*, p. 12.
- 87 I.H. Crișan, *Burebista*², p. 461.
- 88 V. Pârvan, *Getica*, p. 146-147.
- 89 C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, I, p. 268.
- 90 Cf. Strabon, ediția citată, II, p. 582, nota 103.
- 91 G. Posener..., *op. cit.*, p. 68.
- 92 P. Devambez..., *loc. cit.*
- 93 V. Lica, *Reforma sacerdotal-religioasă a lui Deceneu*, în *loc. cit.*
- 94 N. Gostar, *Dinaștii daci*.
- 95 R. Vulpe, în *Studia*, p. 67.
- 96 Între alții, Th. Mommsen, *Histoire Romaine*, VI, p. 360.
- 97 Traducere după *Fontes*, II, p. 419.
- 98 Cf. Vl. Iliescu, în *Fontes*, II, p. 417, nota 26.
- 99 Cf. R. Vulpe, *loc. cit.*, pentru sublinierea rolului lui Deceneu.
- 100 N. Gostar, *Zalmoxis*.
- 101 W. Bessell, *op. cit.*, p. 51.
- 102 H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 233.
- 103 I.H. Crișan, *Burebista*², p. 444.
- 104 Traducere după *Fontes*, II, p. 417.
- 105 R. Vulpe, *loc. cit.*, p. 64.
- 106 *Ibidem*, p. 66.
- 107 *Ibidem*.
- 108 Oct. Măreulescu, *op. cit.*, p. 212; H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 233; I.H. Crișan, *Burebista*², p. 444.
- 109 H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 234-266; I. H. Crișan, *Burebista*², p. 444-445; M. Babeș, *Puncte de vedere relative la istorie a Daciei preromane*, în „SCIVA”, 25, 2, 1974, București, p. 236.
- 110 E. Fruchter, G. Mihăescu, *Inceputurile filosofiei și literaturii în România*, în „Chronica Valachica”, Tîrgoviște, 1973, p.247-256; idem, în „Crisia”, Oradea, 1972, p. 149-155.
- 111 Traducere după *Fontes*, II, p. 413.
- 112 Th. Mommsen, în aparatul critic la Iordanes, *Getica*, Berlin, 1882, p. 156.
- 113 I.I. Russu, *Religia*, p. 122-123.
- 114 E.K. Skrijinskaia, *Jordan o proishojdenii i deianiah getov-Getica*, Moscova, p. 244, nota 126.
- 115 V. Lica, „Nemurirea“ getică, p. 130.

- 116 Jan De Vries, *La Religion des Celtes*, traducere franceză
L. Jospin, Paris, 1963, p. 214.
- 117 Între alții, H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 111.
- 118 Traducere după *Fontes*, II, p. 419.
- 119 N. Gostar, *Dinaștii daci*.
- 120 Traducere după *Fontes*, II, p. 419.
- 121 D. Berciu, *op. cit.*, p. 32. În ed. a II-a, p. 82, D. Berciu a renunțat la această ipoteză.
- 122 Traducere după *Fontes*, II, p. 419.
- 123 R. Roesler, *Rumänische Studien*, Leipzig, 1871, p. 58, *apud*
Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 718, nota 467.
- 124 Th. Mommsen, *Histoire Romaine*, VI, p. 360.
- 125 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 705-706; I.H. Crișan, *Burebista?*,
p. 79, 159, 493-494.
- 126 J. Deshayes, *op. cit.*, II, p. 11-12; G. Posener..., *op. cit.*, p. 119.
- 127 Titus Livius, I, 19-20; Plutarh, *Numa*, IX.
- 128 R. Pettazzoni, *op. cit.*, p. 652, nota 2.
- 129 H. Hubert, *Les Celtes depuis l'époque de la Tene et la civilisation celtique*, Paris, 1932, p. 273.
- 130 N. Gostar, *Dinaștii daci*.

CAPITOLUL V — KOMHTAI — CAPILLATI

- 1 Traducere după *Fontes*, II, p. 419.
- 2 C. Brandis, *ibidem*.
- 3 G. Kazarow, *Beiträge*, p. 16.
- 4 L. Niederle, *Slovanské Starožitnosti*, II, 1, Praga, 1906, p. 91, 167.
- 5 A. Alföldi, în *CAH*, XI, p. 89.
- 6 R. Vulpe, *loc. cit.*, p. 65.
- 7 V. Lica, recenzie la *Burebista?*, în „AIIA” — Iași, XV, 1978,
p. 542-543.
- 8 Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*,
Iași, 1978, p. 150.
- 9 Cităm aici, în acest sens, numai pe Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 730.
- 10 Traducere după Janina Vilan Unguru, București, 1964, p. 218.
- 11 Traducere după *Fontes*, II, p. 419.
- 12 Cf. notele 14 și 15.
- 13 I. H. Crișan, *Burebista?*, p. 196.
- 14 E. Benoist, S. Dosson, în aparatul critic la Jules César, *Commentaires sur la Guerre des Gaules*, text latin, publicat... de
E. Benoist, S. Dosson, ediția a X-a (al XVII-lea tiraj), Paris,
Hachette, f.a., p. 326.
- 15 Jan De Vries, *op. cit.*, p. 243.
- 16 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 722, 730.
- 17 I. I. Russu, *Statilius Crito*, p. 126.
- 18 Figura nr. 66, în C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Columna*.
- 19 Figura nr. 16, *loc. cit.*
- 20 Cf. D. M. Pippidi, *Contribuții?*, p. 519 și urm.; H. Daicoviciu,
Dacia, p. 83; I. H. Crișan, *Burebista?*, p. 199 și urm.
- 21 Traducere după *Fontes*, I, p. 585.
- 22 Cf. I. H. Crișan, *Burebista?*, p. 366.

- 23 Traducere după *Fontes*, I, p. 645-653, Cl. Aelianus, XIV, 23-6.
 24 A. Bodor, *Contribuții* (II), p. 146 ; I. H. Crișan, *Burebista*², p. 201.
 25 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 730, nota 350.
 26 G. Kazarow, *Beiträge*, p. 17 ; idem, *Thrace*, p. 538.

CAPITOLUL VI — SCLAVII ȘI CAPTIVII

- 1 Iza Biezuńska-Malowist, *L'Esclavage dans l'Égypte gréco-romaine*, I : *Période ptolémaïque*, Varșovia, 1974, p. 5-6.
 2 H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 32.
 3 Cf. I. Banu, *Asupra formațiunii sociale „asiatice“*, I, în „*Revista de filosofie*“, t. 13, 1966, nr. 2 ; J. Suret-Canale, *Les sociétés traditionnelles en Afrique tropicale et le concept de mode de production asiatique*, în „*La Pensée*“, N. S., 117, 1964.
 4 J. Deshayes, *op. cit.*, I, p. 228-237.
 5 M. Rostovtzeff, *The Bosporan Kingdom*, p. 583 ; idem, *The Hellenistic World*, I, p. 562, 595 ; II, p. 770 ; idem, *The Roman Empire*, I, p. 258 ; D. M. Pippidi, *Contribuții*², p. 126 și urm ; Iza Biezuńska-Malowist, *op. cit.*, 82-83 ; cf. și E.S. Golougtova, *Ideologia i kultura selskogo naselenya Maloi Azii (I-III V.V.)*, Moscova, 1977.
 6 W. L. Westermann, *The Slave Systems of the Greek and Roman Antiquity*, Philadelphia, 1955, p. 3, 7, 73 ; V.V. Struve, D.P. Kallistov (sub red.) *Grecia antică*, București, 1958, p. 196-209, 299 ; D. M. Pippidi, în „*SCIV*“, XII, 1, 1961.
 7 K. Marx, *Capitalul*, II, București, 1951, p. 394-395 ; M. Rostovtzeff, *The Ancient World*, I, p. 295 ; W. L. Westermann, *op. cit.*, p. 70.
 8 V. V. Struve, D. P. Kallistov, *op. cit.*, p. 295, 305-306.
 9 W. L. Westermann, *op. cit.*, p. 72.
 10 N. A. Mașkin, *Istoria Romei antice*, București, 1951, p. 198-199, 315.
 11 D. V. Kuzovkov, în „*Analele româno-sovietice*“, Istorie, fasc. 3, 1954, p. 13, 14, 15, nota 26, p. 16.
 12 D.M. Pippidi, *Contribuții*², p. 120-167 ; idem în *Scythica Minora*, București-Amsterdam, 1975, p. 68-51 ; cf. M. Rostovtzeff, *The Hellenistic World*, I, p. 589, 591 ; idem, *The Roman Empire*, I, p. 258-259.
 13 C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie. Monografia arheologică*, București, 1954, p. 130.
 14 D. M. Pippidi, *Contribuții*², p. 519-523 ; M. Rostovtzeff, *The Roman Empire*, II, p. 639, p. 63 ; I. I. Russu, *Illirii*, București, 1969, p. 32.
 15 Traducere după *Fontes*, I, p. 67.
 16, 17 *Ibidem*, p. 159, 239 ; menționăm că noua traducere a pasajului din *Phormio* ne-a fost comunicată de Prof. Vl. Iliescu.
 18 Cf., pe larg, Vl. Iliescu, în *Studii de tracologie*, București, 1978 ; idem, în „*Transilvania*“, IX, 6/1980, (Sibiu) ; idem în „*Bonner Jahrbücher*“, 1983.
 19 *Fontes*, I, p. 97.
 20 *Ibidem*, p. 628.
 21 H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 80 ; I. H. Crișan, *Burebista*², p. 199-200.

- 22 Traducere după *Fontes*, I, p. 479 ; cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 61-69.
 23 *Ibidem*, p. 685.
 24 Traducere T. A. Naum, *Ist. Rom.*, I, p. 302, nota 4.
 25 Traducere după *Fontes*, I, p. 693.
 26 *Ibidem*, p. 695-697.
 27 *Ibidem*. III, p. 195.
 28 *Ibidem*, II, p. 413.
 29 H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 80.
 30 I. I. Russu, *Statilius Crito*, p. 126-7.
 31 *Suidae Lexicon*, IV, ed. Ada Adler, Teubner, Leipzig, 1935, p. 617, n. 53.
 32 D. M. Pippidi, *Contribuții*², p. 146.
 33 *Ibidem*, p. 522.
 34 În *Fontes*, II, p. 703.
 35 Nota 29.
 36 D. M. Pippidi, *Contribuții*², p. 519-523.
 37 Nota 13.
 38 *Ist. Rom.*, I, p. 281.
 39 *Corpus Glossariorum Latinorum*, II, ediția G. Goetz și G. Gundermann, Teubner, Leipzig, 1888, p. 380, 8 ; *ibidem*, III, ediția G. Goetz, Teubner, Leipzig, 1892, p. 275, 30, p. 304, 66, p. 370, 69.
 40 T. V., fasc. VI, col. 1774.
 41 Fr. Preisigke, *Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden*, II, 1, Berlin, 1925, col. 154, 48.
 42 *Ist. Rom.*, I, p. 271.
 43 *Piatra Roșie*, p. 130. Toate acestea anulează ipoteza lui J. Crawford, în „The Journal of Roman Studies“, 67, 1977, p. 117-124, despre mulțimea sclavilor daci vinduți în lumea greco-romană.

CAPITOLUL VII — RELĂȚIILE DE PROPRIETATE

- 1 Am încercat, în *Autori antici și moderni despre proprietatea funciară la geto-daci*, în „AUI“, XXV, 1979, o înfățișare a a-proape tuturor pozițiilor istoriografice în acest domeniu.
 2 *Campestres melius Scythae,*
quorum plaustra vagas rite trahunt domos
vivunt et rigidi Getae
immetata quibus iugera liberas
fruges et Cererem ferunt
nec cultura placet longior annua
defunctumque laboribus
aequali recreat sorte vicarius
 3 V. Pârvan, *Getica*, p. 136 ; G. Kazarow, *Thrace*, p. 541, nota 1 ; R. Florescu, în „SCIV“, VII, 3-4, 1956, p. 380 ; H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I, București, 1958, p. 295-296 ; P. P. Panaitescu, *Obște țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 18.
 4 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 735, arată că nu este vorba despre tehnica asolamentului, în acest text, dar nici despre stăpînirea pămîntului ; É. de Laveleye, *De la propriété et de ses formes primitives*, ediția a II-a, Paris, 1882, p. 80 ; G. Fotino, *Contri-*

- butions a l'étude de l'ancien droit coutumier Roumain*, Paris, 1925, p. 405-406 ; I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, ediția a II-a revăzută, București, 1926, p. 96, 99 ; M. Macrea, în *Studii și referate*, I, p. 138 ; A. Bodor, *Contribuții* (I), p. 258 și urm. ; M. Rostovtzeff, *The Roman Empire*, II, p. 644, nota 84 ; I.H. Crișan, *Burebista*², p. 189 și urm. ; H. Daicoviciu, în „SCIV”, XI, 1, 1960, p. 135-139 (reluat în *Dacia*, p. 84-89). Toți acești autori combat pe cei care susțin, pe baza textului de față, prezența, la geți, a unui regim de proprietate funciară.
- 5 R. Florescu, *loc. cit.*
 - 6 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 733-734 ; M. Macrea, *loc. cit.* ; C. Daicoviciu, în „SCIV”, VI, 1-2, 1955, p. 123.
 - 7 A. Bodor, *Contribuții* (I), p. 258. Traducerea sa este acceptată de H. Daicoviciu, *loc. cit.*
 - 8 *Fontes*, I, p. 211.
 - 9 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 734, nota 560, combătea ideile susținute, în acest sens, de către E. Roesler, și R. Roesler. Nomadismul dacilor era susținută și de W. Froehner, *La Colonne Trajane*, Paris, 1865, p. 37 ;
 - 10 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 735.
 - 11 E. de Laveleye, *loc. cit.*
 - 12 I. Peretz, *cp. cit.*, p. 96.
 - 13 Nota 5.
 - 14 Așa cum susțin autorii citați la nota 3. Mai sus, am arătat, sperăm convingător, că în acest text nu este vorba despre vreo tehnică agricolă. O asemenea idee nu se poate susține, după părerea noastră, nici dacă se aduce în sprijin textul din Caesar, *Bell. Gall.*, IV, 1, care a servit ca sursă de inspirație, lui Horatius, după cum susțin unii autori, cum vom arăta mai jos. În acest text se arată într-adevăr că suebul se mută de pe un teren pe altul, dar tot la Caesar, *Bell. Gall.*, VI, 22, se arată de ce se mută, în acest mod, suebii. Aceste rațiuni, după cum bine se știe, sînt de natură social-politică și nu agronomică. Este, acesta, un fapt asupra căruia se cuvine să ne aplecăm mai atent.
 - 15 W. Bessell, *op. cit.*, p. 85.
 - 16 Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 735.
 - 17 Nota 3 ; nota 9 ; E. de Laveleye, *op. cit.*, p. 80, care a observat și apropierea dintre textul din Horatius și cele din Caesar, fără a face, însă, vreo apreciere critică ; I. Peretz, *loc. cit.* ; I. H. Crișan, *loc. cit.*
 - 18 M. Rostovtzeff, *loc. cit.*
 - 19 A. Bodor, *Contribuții*, (I), p. 263.
 - 20 *Ibidem*.
 - 21 *Ibidem*, p. 263-264.
 - 22 *Ibidem*, p. 265.
 - 23 *Ibidem*.
 - 24 *Ibidem*.
 - 25 I. H. Crișan, *loc. cit.*
 - 26 C. Daicoviciu, *loc. cit.*
 - 27 H. Daicoviciu, *loc. cit.*

- 28 C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 124-125.
- 29 A. Bodor, *Contribuții*, (II), p. 140.
- 30 C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 126.
- 31 H. Daicoviciu, *loc. cit.*
- 32 A. Bodor, *Contribuții*, (II), p. 138-140.
- 33 Traducerea după *ediția citată*.
- 34 Gr. Tocilescu, *loc. cit.*
- 35 A. Bodor, *Contribuții*, (II), (II).
- 36 „Cette manière de vivre est presque la même que ceux que l'on nomme pistes observent parmi les Daces“ ; cf. J. A. C. Buchon, *loc. cit.*
- 37 A. Bodor, *Contribuții*, (I), p. 266.
- 38 *Ibidem*, p. 265 ; *ibidem*, (II), p. 138.
- 39 *Ibidem*, (I), p. 265, nota 2.
- 40 Idem, *Cu privire*, p. 15.
- 41 Nota 63 ; *Fontes*, I, p. 413 ; A. Bodor, *loc. cit.*
- 42 Nota 40.
- 43 I. H. Crișan, *Burebista*², p. 192, 461.
- 44 I. I. Russu, în „SCIV“, VI, 1-2, 1955, p. 80.
- 45 *Ibidem*, p. 76.
- 46 E. Doruțiu, în „SCIV“, XV, 1, 1964, p. 132.
- 47 A. Bodor, *Contribuții*, (II), p. 137-138.
- 48 R. Florescu, *loc. cit.*, p. 381.
- 49 R. Vulpe, în *Din istoria Dobrogei*, II, *Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968, p. 194.
- 50 I. I. Russu, *loc. cit.*, p. 84 ; Em. Condurachi, în *Ist. Rom.*, I, p. 509 (acești doi autori manifestă rețineri) ; Al. Suceveanu, în „Peuce“, II, 1971, p. 156 ; idem, *Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I-III e.n.*, București, 1977, p. 46.
- 51 I. H. Crișan, *Burebista*², p. 189-193.
- 52 H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 84-90.
- 53 *Ibidem*, p. 84.
- 54 *Ibidem*, p. 89.
- 55 *Ibidem*.
- 56 A. Bodor, *loc. cit.*
- 57 I. H. Crișan, *Burebista*², p. 189.
- 58 H. Daicoviciu, *loc. cit.*, atrăgea atenția asupra acestui fapt, dar din alt unghi de vedere.
- 59 Despre importanța inscripției, cf. I. I. Russu, *loc. cit.*
- 60 O dezbateră a acestei probleme, la M. Babeș, *loc. cit.*, p. 217-245.
- 61 P. P. Panaitescu, *loc. cit.*
- 62 H. H. Stahl, în „Viitorul social“, VII, 1978, 3, p. 537.
- 63 K. Marx, *Ciornele răspunsului la scrisoarea lui V. I. Zasulici*, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, XIX, București, 1964, p. 416-438.
- 64 *Ibidem*, p. 419-420, 429-430, 434.
- 65 C. Daicoviciu, *loc. cit.* ; idem, în *Ist. Rom.*, I, p. 271 ; A. Bodor, *Contribuții*, (II), p. 140, 141, nota 20 ; H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 86 ; I. H. Crișan, *Burebista*², p. 193-194.
- 66 Fr. Engels, *Originea familiei*, p. 151-153.
- 67 M. Kovalevsky, *Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété*, Stockholm, 1890, p. 92.

- 68 *Ibidem.*
 69 Fr. Engels, *loc. cit.*
 70 Traducere după T. A. Naum, Tacitus, *Opere*, I, București, 1958, p. 116.
 71 *Ibidem.*
 72 M. Kovalevsky, *loc. cit.*
 73 Fr. Engels, *loc. cit.*
 74 Cf. R. Manolescu, *Societatea laudala în Europa apuseană*, București, 1974, p. 21-22.
 75 Nota 65 ; R. Manolescu, *loc. cit.*
 76 Fr. Engels, *Perioada franceză*, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, XIX, București, 1964, p. 515-516.

CAPITOLUL VIII — STATUL

- 1 La câțiva ani după apariția primului studiu despre statul sclavagist dacic, C. Daicoviciu, *Ist. Rom.* I, p. 278-285, găsea mai justificată denumirea de „stat începător sclavagist dacic“.
- 2 H. Daicoviciu, *Dacla*, p. 30 ; K. Jordanov, în *Actes*, I, p. 331-335.
- 3 *Ibidem*, p. 76 și urm.
- 4 *Ibidem*, p. 79
- 5 *Ibidem*, p. 81, cf. D. M. Pippidi, *Contribuții*?, p. 519-523.
- 6 *Ibidem*, p. 83 și urm.
- 7 F. Jaboby, *Die fragmente der griechischer Historiker*, II, B, frgm. 5, Leiden, 1902, p. 932 ; I. I. Russu, *Statilus Crito*, p. 122.
- 8 I. H. Crișan, *Burebista*?, p. 201.
- 9 M. Macrea, *Studii și referate*, I, p. 119 și urm.
- 10 I. T. Kruglikova, *Dakila v epokhu rimskoi okkupatsii*, Moscova, 1955, p. 34, T. D. Zlatkovskaya, „Vestnik drevnei istorii“, 2, 1955, p. 73 și urm. ; cf. I. K. Kolomoyskaya, „Vestnik drevnei istorii“, 3, 1955, p. 63 și urm.
- 11 C. Daicoviciu, *Ist. Rom.*, I, p. 287.
- 12 H. Daicoviciu, *Dacla*, p. 57
- 13 I. H. Crișan, *Burebista*?, p. 70, 163
- 14 M. Macrea în „SCIVA“, VII, 1956, p. 120.
- 15 R. Vulpe, *Studii și comunicări ale Muzeului din Pitești*, I, 1968, p. 34.
- 16 *Fontes*, I, p. 237
- 17 Strabon, *Geografia*, II, traducerea de Felicia Vanț-Ștef, București, 1974, p. 174.
- 18 *Géographie de Strabon*, traduction nouvelle par Amédée Tardieu, Paris, 1894?, II, p. 27.
- 19 Strabon, *Geografia v 17 knigah*, traducere și comentariu G. H. Stratanovski, sub redacția : S. L. Utcenko, O. O. Kriugher, Leningrad, 1961, p. 278.
- 20 M. Babeș, în „SCIVA“, 25, 1974, p. 220.
- 21 J. F. Powell, *A Lexicon to Herodotus*, Cambridge, 1938, p. 48. În cea mai veche traducere românească a *Istoriilor* lui Herodot, cea din manuscrisul aflat la Mănăstirea Coșula, din județul Botoșani, publicat de N. Iorga, București, 1900, *μεγαλη*

- αρχη la I, 53 este tradus „o împărăție mare“; la I, 86 și 91 „mare domnie“. În traducerea lui Dimitrie Ion Ghica, *Istoriile lui Erodot*, București, 1894, pasajele respective au fost traduse prin „imperiu“.
- 22 W. Nawijin, *Index Graecitatis*, volum la opera Cassii Dionis Cocceiani, *Historiarum Romanarum quae supersunt*, V, ed. lui U. Ph. Boissevain, Berlin, 1931, p. 118.
- 23 H. Dessau, 9200, „Anée épigraphique“, 1903, 268; A. Dobó, *op. cit.*, p. 94-95, nr. 502.
- 24 A. Gref, *Lexicon Taciteum*, Leipzig, 1891, p. 1371-1372.
- 25 „Année épigraphique“, 1929, S; *Supplementum epigraphicum Graecum*, IX, 101; A. Dobó, *op. cit.*, p. 157, nr. 816.
- 26 Intregirea în *μοναχος*, se datorește lui M. P. Speidel, „Journal of Roman Studies“, LX, 1970, p. 142, nota 2.
- 27 F. Jacoby. *op. cit.*, p. 931, I. I. Russu, *Statilius Crito*, p. 117-118.
- 28 J. Carcopino, *Les richesses des Daces et le redressement de l'Empire Romain*, în „Dacia“, I, 1924, p. 28-34; idem, *Points de vue sur l'impérialisme romain*, Paris, 1934, p. 73-86; J. Guey, *De „l'or des Daces“ (1924) au livre de Sture Dolin*, în *Mélanges J. Carcopino*, Paris, 1966, p. 445 și urm.; cf. I. I. Russu, *Statilius Crito*, p. 118 și urm.
- 29 Cf. I. I. Russu, *Comorile regelui Decebal*, în „Sargeția“, IV, 1966, p. 97 și urm.; cf. H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 181.
- 30 C. Daicoviciu, *Ist. Rom.*, I, p. 277
- 31 E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Viena, 1906, p. 86-94; W. Dittenberger, F. Hiller von Gaertringer, *Sylloge³*, 763 (după lectura lui B. Filow); G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, I, 13, p. 31-32.
- 32 M. Holleaux, *Etudes d'épigraphie et d'histoire grecques*, I, Paris, 1938, p. 296-287; G. Mihailov, *loc. cit.*; C. Daicoviciu, în „SCIV“, VI, 1955, p. 53; N. Gostar, *Sur la résidence du roi dace Burébista*, în „AUI“, XVI, 1, 1970, p. 64-65.
- 33 *Thesaurus Graecae Linguae*, II, 167.
- 34 *Ibidem*, 165.
- 35 Pentru ușurința lecturii, am transcris cu litere latine textul grecesc.
- 36 Majoritatea acestor localități, cu cetăți dacice, sînt menționate în *Dicționar*.
- 37 N. Lupu, *Die Münze in der dakischen Burg von Tilisca*, în „Forschungen zur Volks — und Landeskunde“, 7, 1964, p. 5 și urm.; idem, *Aspekte des Münzumlaufe in vorrömischen Dakien*, în „Jahrbuch für. Numismatik und Geldgeschichte, herausgegeben von der Bayerischen Numismatischen Gesellschaft“, 17, 1967, p. 101 și urm.
- 38 I. Winkler, *Considerații despre moneda koston*, în „SCIV“, 23, 1972, p. 173 și urm.
- 39 H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 54, o consideră ca fiind numai „eva-siurbană“
- 40 În „*Dicționar*“, unde se indică bibliografia.
- 41 Martial, IX, 35, 3; Dio Cassius, LXVII, 7, 3.

42. În această discuție nu intră, desigur, „regatele” germanice. Cf., pentru nivelul lor general de dezvoltare, I. Hahn, *Les relations des peuples d'Europe du Nord et du Nord-Est avec l'Empire Romaine*, în *Rapports. II. Chronologie* (XV-e Congrès International des Sciences Historiques), București, 1980, p. 37-43.

LISTA ABREVIERILOR

- „AIIA“ „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie
«A. D. Xenopol», Iași, I, 1964 —
- „Arh. Mold.“ „Arheologia Moldovei“, Iași, I, 1963 —
- „AUI“ „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași, s.n., S. III a, Istoriei, I, 1955 —
- „SCIV“ „Studii și cercetări de istorie veche“, București, I-XXIV (1950-1973).
- „SCIVA“ „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie“, București, XXV (1974) —
- „St. Cl.“ „Studii Clasice“, București, I, 1959 —
- CIL Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863 —
- Fontes*, I-III *Fontes Historiae Daco-Romanae*, I, sub red. Vl. Iliescu, V. Popescu, Gh. Ștefan, București; II, sub red. H. Mihăescu, Gh. Ștefan, R. Hincu, Vl. Iliescu, V. Popescu, București, 1970; III, sub red. Al. Elian, N. Ș. Tanașoca, București, 1975.
- CAH The Cambridge Ancient History*, Cambridge, 1923 —
- Histoire universelle Histoire universelle*, I. *Des origines à l'Islam*, coord. R. Grousset și É. G. Léonard, Gallimard, Paris, 1956.
- RE—PW Pauly-Wissowa-Kroll-Ziegler, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1893 —
- Dicționar Dicționar de istorie veche a României*, coord. D. M. Pippidi, București, 1976.
- Actes*, I-III *Actes du II-è C Congrès International de Thracologie*, I-III, editor R. Vulpe, București, 1980.
- Studii și referate Studii și referate privind istoria României*, I-II, București, 1954.
- Ist. Rom. Istoria României*, I-IV, București, 1960-1964.

- A. Bodor, *Contribuții A. Bodor, Contribuții la problema agriculturii în Dacia înainte de cucerirea romană. Problema obștilor la daci*, (I), în „SCIV“, VII, 3-4, 1956; (II), în „SCIV“, VIII, 1-4, 1957.
- P. Cloché, *La Macédoine* P. Cloché, *Histoire de la Macédoine jusqu'à l'avènement d'Alexandre le Grand*, Paris, 1960.
- I. H. Crișan, *Burebista*² I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1977.
- H. Daicoviciu, *Dacia* H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972.
- Hr. Danov, *Tracia* Hr. Danov, *Tracia antică*, trad. rom. C. Velichi, București, 1976.
- Fr. Engels, *Originea familiei* Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1948.
- N. Gostar, *Dinaștii* N. Gostar, *Dinaștii daci de la Burebista la Decebal* (mss. 1973), în „SCIVA“, 35, 1, 1984 (cu aparat critic de V. Lica).
- Idem, *Zalmoxis* N. Gostar, *Zalmoxis*, (mss. 1974), în „Cercetări Istorice“, s.n., XII, 1982, Iași (cu aparat critic de C. Iconomu).
- Idem, *DACORVM FRATRVM* N. Gostar, *DACORVM FRATRVM în inscripția lui Tib. Plautius Silvanus Aelianus* (CIL, XIV, 3608 = ILS, 986 = Inscr. Italiae, IV, 1², 125), în „Pontica“, XII, 1979 (Constanța).
- Idem, *Statul dacic* N. Gostar, *Statul dacic de la Burebista la Decebal*, în „Mitropolia Moldovei și a Sucevei“, LV, 3-6, 1979.
- G. Kazarow, *Beiträge* G. Kazarow, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916.
- Idem, *Thrace* G. Kazarow, *Thrace*, în CAH, VIII, Cambridge, 1930.
- V. Lica, „*Nemurirea*“ getică V. Lica, *Observații asupra „nemuririi“ getice*, în „AUI“, XXII, 1976.
- A. Momigliano, *Filippo il Macedone* A. Momigliano, *Filippo il Macedone. Saggio sulla storia Greca del IV secolo* A. C., Firenze, 1934.
- Idem, *Re e popolo* A. Momigliano, *Re e popolo in Macedonia prima di Alessandro Magno*, în „Athenaeum“, XIII, fasc. I-II, 1935.

- V. Pârvan, *Getica*, V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926.
- D. M. Pippidi, *Contribuții*² D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*², București, 1967.
- M. Rostovtzeff, *The Ancient World* M. Rostovtzeff, *The History of the Ancient World*², I, Oxford, 1936.
- Idem, *The Bosporan Kingdom* M. Rostovtzeff, *The Bosporan Kingdom*, în *CAH*, VIII, Cambridge, 1930.
- Idem, *The Hellenistic World* M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, ediția a II-a revizuită de P. M. Fraser, Oxford, 1959.
- Idem, *The Roman Empire* M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, I-II, ediția a II-a revizuită de P. M. Fraser, Oxford, 1963.
- I. I. Russu, *Religia* I.I. Russu, *Religia geto-dacilor. Zei, credințe, practici religioase*, în „Anuarul Institutului de Studii Clasice“, V, 1944-1948 (Cluj)
- Idem, *Statilius Crito* I. I. Russu, *Getica lui Statilius Crito*, în „St. Cl.“, XIV, 1972.
- Idem, *Etnogeneza* I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981.
- Gr. Tocilescu, *Dacia* Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880.
- R. Vulpe, *Studia* R. Vulpe, *Studia Thracologica*, București, 1976.

THE GETO-DACIAN SOCIETY FROM BUREBISTA TO DECEBALUS

Summary

The Geto-Dacian society — in the period dealt with surpassed the stage of the kinship-tribal organization being at that moment organized in classes and social orders clearly separated by antagonistic contradictions. This situation, the result of a remarkable economic development, will allow and bring about the development of a political framework of organization culminating with the setting up of the monarchical Dacian state with its well-defined institutions.

Before Burebista, the royalty was for the Dacian merely a military command and maybe the first element in the intricate process of the cult. Dacia's socio-economic development will determine a radical change in the political framework of organization and implicitly a change in the kind of the royalty in the period we are interested in. The king is no longer only a military chief — Heerkönig — he becomes a legislator practically engaged in all the fields of social life, his actions aiming not only at the defence of his own class but also at problems regarding sermonizing of his people. The Dacian kingship during the state framework organization did not govern the community in an oriental despotic way or in any other way implying tyranny. The ancient historians certify the existence, close by the king whenever the destiny of the state required — of a military assembly and a royal council: consilium regis. Though we cannot expect a real „constitutionalism“ to exist at that very time, we may, however reject, under the circumstances, the idea of despotic kings. To draw a parallel if necessary, we may compare the Dacian kingship to the Macedonian one. However, Dacian kings such as Burebista, Scorilo or Diurpaneus-Decebalus had a well-determined authority in the state.

First of all, the kingship, undoubtedly, aimed at the consolidation of the position of the nobiliary class — the tarabostes — ; these enjoyed a great authority within the state, standing beside the king, in the royal council or, in the name of the king, they were in command of the large cities and they dealt with administrative problems. Their authority was consolidated by their capacity as military chiefs — position illustrated on Traian's Column.

It is clear that their authority was particularly based on the exploitation of the lower classes : the capillati and the slaves, their subjects — the way they exploited the former being still unknown to us. Nevertheless there could not be a social harmony as far as the state did exist.

The high reputation of the nobiliary class was undoubtedly consolidated, in the Geto-Dacian society, by the recruitment of the sacerdocy from their own order. The ancient authors refer to the authority of the priesthood in the Geto-Dacian community as an authority undoubtedly based not only on the religiosity of the people, natural at that time, but also on the personal prestige of those who were at the head of the people. First of all we have in view Decaeneus — to whom the ancient historians ascribe a religious reform — then Comosicus, the king who held the dignity of the great priest as well. The Dacian people equally honoured both of them for their great wisdom. The sacerdocy reveals itself without doubt, as an institution of a pan-Dacian nature that played an important part in achieving a consolidation of the ethnic-political unity. The literary and archaeological evidences have continually revealed new cultural values of the Geto-Dacian society testifying to another side of the activity carried on by the sacerdocy original and keeper of high culture — sometimes equal to the values of the greek-roman or oriental civilizations.

Besides the priesthood, the capillati, industrious and hard-working as they were, took an active part not only in the state's economic process or in defending their country but also in creating cultural values. The ordinary free men worked in the fields, in mines, in workshops, sailed or took their folks to the mountains ; nevertheless they were „present“ whenever a decision important for the future or the state was taken, represented by the assembly or the armed people — old institution existing in the days of Burebista and Decebalus.

The slaves, deprived of any rights, but increasing in number, obviously the most oppressed social order in the ancient world

are a reality in the Geto-Dacian society. The ancient sources do not longer mention the existence of the Geto-Dacian slaves the way they mentioned it when referring to the period prior to the foundation of the state. This fact as well as the frequent mentioning of the captives employed in different activities make us reconsider the assertions stating the minimum economic and social importance of the slaves in the days of the Dacian state.

We can state for certain that the nature of the relations of landed property, in those days, points out the indisputable importance of the free people in the economy of the Dacian state. Although no direct sources referring to the landed property are available we may however, state—considering the general level of the development of the Dacian society — that the predominant type of landed property was common ownership. This type of community, which undoubtedly allowed the development of the social antagonisms, cannot be defined more accurately with reference to the period of the Dacian state. Taking into consideration more carefully Marx's references to the types of communities, in our opinion, there is some discrepancy between the way Marx defines the „village community“ and the way historyography uses and understands the given term. Nevertheless it is certain that the κομηται were living in some communities which were made up in a socio-economic framework facilitating the presence of the social relations of exploitation.

This state of affairs has determined important changes in the Geto-Dacian society having serious implications on its destiny; the coming into being of the Dacian state. The existence of Dacian state is an indisputable reality, proved by the ancient authors — who certify the presence of the social classes and of some well-defined political institutions — and by those historians who give the name of αρχη or regnum to Dacia, in the period beginning with Burebista's reign and ending with the reign of Decebalus (the two terms having beyond doubt, the meaning of „state“). On the other hand archaeology brings evidences bringing to light traces of settlements having a military nature and a visible urban-civilian aspect as well as vestiges of utter civilian settlements having the aspects of towns. Many of them were political-administrative centres, in regions inhabited by tribes settled down long since on certain territories — a lot of settlements having significant names: Buridava etc. These elements, obviously, throw light upon the stage of development of the Geto-Da-

cian society prior to the statal organization. Some historians raised the question of a statal „hiatus“ from Burebista to Decebalus. Such a situation did not exist, even if we speak only of the indisputable existence of a smaller state in the Transylvania region, inhabited by the „wintery Dacians“ — as Lucian Blaga suggestively called the people living in the region. We may further mention the unification of Dacia under the leadership of Scorilo, the father of the hero king of the Dacians, Decebalus.

Thus, we find an advanced society with clear forms of expressing civilization and culture of a remarkable unity. This situation was favoured by the existence of a political unity which offered for almost two centuries an extremely propitious framework for the development of the Geto-Dacian society.

The importance of this cultural and political unity has a meaning that goes beyond the limits of the period of the Dacian state, lasting till nowadays. We take into account the fact that a society with such a cultural and political unity — at the level of state organization — was in the position to differently intercept the values of the Roman culture and civilization. The genesis and continuity of the Romanian people, during the centuries of its existence up to the present moment, cannot be thoroughly understood unless we take into consideration the facts mentioned above. The Romanization, a most complex phenomenon — language, culture, civilization — brought forward in an inadequate way by some „historians“ lacking in the common sense of history, exercised itself deeply and utterly on the Geto-Dacians? Why? Because the Romanization exercised itself on a people, which, unlike other conquered peoples, was at a socio-political level that was meant to make easier the intercourse of the two civilizations.

INDICE¹

A

Abaris 97
 Acornion 22, 52, 63, 150
 Adler, Ada 176
 Aelianus, Claudius 67, 175
 Africa 114
 *Alboca 152
 Albocensi 151, 152
 Alexandru Macedon 30, 31,
 32, 52, 53, 54, 109
 Alföldi, A. 104, 174
 Aliobrix 154
 Ambiorix 149
 Amyntas al IV-lea 54
 Anarți 151
 Antiochos I (fiul lui
 Seleucos I) 31
 Antonius Hybrida, C. 22,
 24
 Apollo 149
 Apollonia 25, 24
 Appianos 31
 Ardiaoî 115
 Archelaos 54
 Ares 72, 170
 Argedava 21, 22
 Argesis 22
 Argeș 22
 Ariovistus 149
 Armenia 49, 149, 156
 Arrianus 109
 Artemidor din Daldis 117
 Artemis 149
 Arverni 46, 47

Asia 18, 30
 Atena 112, 114
 Athenaios 115
 Augustus 99, 125
 Aurelius Victor Sextus 60
 Aymard, A. 166

B

Babeș, M. 146, 147, 164,
 165, 173, 179
 Baconsky, L. 171
 Baconsky, R. 171
 Balcani 20
 Banu, I. 167, 175
 Barbu, N. I. 170
 Basarabi (cultura) 19
 Bastarni 21, 22, 37, 38, 44,
 46, 47, 48, 49
 Bănița 153
 Bărbulescu, M. 167
 Bârzu, L. 167
 Benadik, B. 164
 Bendis 73
 Benoist, E. 174
 Bequignon, Y. 166
 Berciu, D. 172, 174
 Bergner, R. 12
 Bessell, W. 12, 71, 80, 81,
 82, 83, 84, 93, 162, 163,
 170, 171, 172, 173, 177,
 178
 Bichir, Gh. 165
 Bicilis 63
 Biefi 151, 152

¹ Datorită menționării lor frecvente în text, numele regilor *Burebista* și *Decebal*, al *Daciei*, etnonimele *geți*, *daci*, *geto-daci*, *daco-geți* nu sînt cuprinse în acest *Indice*.

Biežunska-Ma owist, Iza
 175
 Bickerman, E. 166
 Bithynia 67, 149
 Bitca Doamnei 9, 154
 Blaga, L. 70, 162, 168, 170,
 188
 Blidaru 153
 Bodor, A. 12, 15, 76, 123,
 125, 126, 127, 128, 129,
 130, 131, 132, 133, 162,
 170, 171, 175, 177, 183
 Boissevain. U. Ph. 180
 Bolinteanu, D. 148
 Bosforul Cimerian 32
 Brad 156
 Brandenstein, W. 163
 Brandis, C. 45, 46, 78, 79,
 91, 104, 168, 172, 174
 Bratislava 20
 Bûchon, J.A.C. 173, 178
 Buridava 152, 160, 165, 187
 Buridavensi 151, 152
 Buteridava 131, 133

C

Caesar. 46, 81, 89, 98, 105,
 106, 107, 108, 119, 124,
 125, 126, 128, 129, 136,
 137, 138, 149, 177
 Callidromus 117, 118
 Caucoensi 151, 152
 Capillati 16, 65, 67, 79, 103,
 104, 105, 106, 159
 Carcopino, J. 180
 Cardona, G. 163
 Carpați 18, 20, 21
 Carpi 27
 Casal J.-M. 171
 Caspica 18
 Cassius Dio 11. 22, 41, 42,
 49, 54, 57, 58, 60, 62, 63,
 80, 84, 103, 105, 108, 117,
 119, 148, 149, 153, 180
 *Cauca 152
 Caucaz 18
 Căpilna 133
 Ceaușescu, Nicolae 26, 165
 Celți 74, 98, 119
 Cerepin 20

Cetățeni 153
 Chersones 50
 Chevalier, R. 168
 Cicero 46
 Cigilik, V. M. 164
 Cihodaru, C. 169
 Cioclovina 84
 Cloché, P. 30, 31, 166,
 Collis, J. R. 164
 Coman, J. 78, 79, 91, 172
 Comosicus 26, 40, 41, 43,
 44, 51, 59, 80, 98, 99, 100,
 101, 186
 Condurachi, E. 168, 178
 Constantinescu, M. 145
 Corint 114
 Cornelius Fuscus 26, 57, 58,
 117
 Cornelius Nepos 149
 Coryllus 56, 99, 149
 Coson 26, 154
 Costești 153
 Costoboci 21, 27, 28, 151
 *Cota 152
 Cotensi 151, 152
 Cotiso 26, 154
 Cozla 154
 Crawford, J. 176
 Crișan, I. H. 79, 81, 91, 105,
 106, 107, 108, 130, 144,
 145, 162, 163, 164, 167,
 169, 170, 172, 173, 174,
 175, 177, 178, 179, 183
 Criton 41, 42, 51, 57, 63,
 64, 65, 67, 108, 119, 145,
 149, 180
 Croesus 148
 Cugir 154
 Cyrene 149
 Cyrus 143

D

Daicoviciu, C. 4, 9, 14,
 15, 34, 88, 109, 120, 121,
 123, 126, 127, 142, 143,
 147, 162, 163, 164, 167,
 168, 172, 173, 174, 175,
 177, 178, 179, 180
 Daicoviciu, H. 15, 81, 109,
 112, 118, 126, 127, 130,

132, 143, 146, 147, 162,
163, 164, 167, 168, 169,
170, 171, 172, 173, 174,
175, 176, 177, 179, 180,
183
Daniel, C. 81, 171, 173
Danov, H. M. 13, 33, 35,
162, 163, 164, 166, 167,
183
Dardani 115
Dareios I 21
Davos 115, 116
Deceneu 39, 56, 63, 69, 76,
78, 79, 80, 81, 85, 87, 89,
90, 91, 92, 93, 94, 95, 96,
97, 98, 99, 100, 101, 102,
103, 104, 106, 175, 186
Deshayes, J. 168, 174
Dessau, H. 45, 168, 180
Deva 154
Devambez, P. 173
Diegis 49, 54, 62, 117
Diodor din Sicilia 35, 36,
39
Dion Chrysostomos 11, 24,
25, 58, 60, 61, 72, 90, 92,
93, 96, 152
Dionysopolis 21, 23, 63, 150
Dittenberger, W. 180
Diurpaneus (Dorpaneus) 26,
56, 57, 58, 59, 158, 185
Dóbó, A. 169, 180
Dobrogea 24, 78, 132, 133,
134
Domitian 54, 57, 58, 62, 117,
149, 153
Donet 18
Doruțiu, Emilia 178
Dosson, S. 174
Drăganu, N. 164
Dromichaites 35, 37, 38,
39, 44, 108
Druizi 89, 98, 101, 105, 106
Dunărea 24, 26, 58, 69, 75,
99, 116, 171
Duras 26, 41, 42, 54, 55, 57,
58, 63, 64, 99

E

Edson, Ch. F. 166
Egina 114
Egipt 29, 30, 39, 82, 112
Eliade, M. 82, 84, 171, 172
Elian, Al. 182
Engels, Fr. 32, 33, 34, 35,
36, 43, 136, 137, 138, 139,
166, 167, 178, 179, 183
Equites 105
Esseniceni 76, 86, 87, 88, 129
Europa 18, 25, 139

F

Fäeragu 153
Filip al II-lea 31, 32, 52,
53, 54, 78, 136
Flaceliere, R. 173
Florescu, G. G. 30, 166
Florescu, R. 123, 131, 133,
172, 176, 177, 178
Forrest, W. S. 148
Fotino, G. 176
Fraser, P. M. 184
Frigieni 116
Friederich, P. 163
Froehner, W. 177
Frontinus 40, 54, 55, 56,
99, 108
Fruchter, E. 173

G

Gaertringer, H. von 180
Galba 50
Galerius 27, 84
Gallia 105, 156, 157
Galli 149
Gebeleizis 70, 71, 72, 73, 83,
171
Germania 19, 127, 136, 137
Geta 116
Gheorghiev, VI. 19, 163, 171
Ghica, D. I. 180
Gimbutas, Maria 163
Giurescu, C. C. 169, 171
Glutz, G. 166
Goetz, G. 176

Golubțova, Elena S. 175
Gostar, N. 6, 7, 8, 9, 162,
164, 165, 168, 169, 171,
172, 173, 174. 183
Gracchi (frați) 112
Graef, A. 180
Gramatopol, M. 24, 25, 164,
165
Grădiștea Muncelului 12,
56, 84, 144, 154
Grecia 33, 113, 114
Grousset, R. 182
Guerle, E. de 162
Guey, J. 180
Gundermann, G. 176

H

Haedui 46, 47
Hahn, I. 181
Halkin, L. 45, 46, 168
Hampl, Fr. 166
Hasdeu, B. P. 10
Hellanicos 74
Helveți 108
Herodot 11, 19, 21, 33, 70,
71, 72, 77, 78, 80, 82, 83,
84, 115, 148, 179, 180
Hestia 73
Hesyhios din Alexandria
61
Hierasus 21
Histria 33
Hîncu, R. 147
Hoddinott, R. F. 163
Hoenigswald, H. M. 163
Holleaux, M. 180
Homer 166
Horatius 122, 123, 124, 125,
127, 128, 129, 132, 177
Hubert, H. 174

I

Iberia 149
Iconomu, C. 183
Iliescu, Vi. 15, 38, 116, 164,
165, 167, 172, 173, 175,
182
Illiri 115, 120
Ioniță, I. 164, 165

Iordanes 11, 40, 41, 43, 51,
55, 56, 57, 58, 60, 61, 69,
72, 78, 79, 85, 89, 90, 92,
94, 95, 96, 97, 98, 99, 100,
101, 102, 103, 106, 117,
118
Iorga, N. 179
Iosephus Flavius 75, 76, 86,
88, 122, 127, 129, 130, 173
Isaccea
Istru 62, 75, 109
Italia 114
Iudeea 149
Iugurtha 149
Iustinus 22, 37
Ivănescu, G. 163

J

Jacoby, F. 179, 180
Jigodin 154
Jordanov, K. 179
Jung, J. 12

K

Kalinca, E. 180
Kallistov, D. P. 175
Kazarow, G. 12, 66, 87, 88,
104, 162, 166, 170, 171,
173, 174, 175, 176, 183
Keiagisoi 151, 152
Kogaionon 80, 81, 82, 83,
85,
Kolosovskaia, I. K. 179
Köstlin, E. 46, 168
Kowalewsky, M. 137, 178,
179
Kruglikova, I. T. 145, 178
Kriungher, O. O. 179
Kuzovkov, D. V. 114, 121,
175

L

Lactantius 84
Latène (cultura) 20
Laveleye, E. de 124, 176,
177
Lăpușnean, V. L. 164
Leandr, Ph. E. 148

Léonard, E. G. 182
Lewis, N. 45, 168
Lica, V. 6, 7, 8, 162, 164,
165, 167, 168, 169, 170,
171, 172, 173, 174, 183
Lidieni 148
Longinus 41, 42, 109, 117
Lucanus 46, 47, 149
Lucian din Samosata 61
Luncani 153
Lupu, N. 180
Lvov 20
Lydos, Ioannes 149, 150
Lysimachos 36, 37

M

Macedonis 13, 30, 31, 32,
52, 54, 156, 185
Macedoneni 53
Macrea, M. 41, 42, 43, 123,
126, 135, 145, 147, 167,
177, 179
Mancini, G. 45, 168
Manolescu, R. 179
Marca 154
Marinatos, S. 166
Marinescu-Himu, Maria 173
Maroboduus 149
Marte 64, 72, 92, 93, 94,
118, 169
Martin, R. 173
Marțial 49, 54, 62, 180
Marx, K. 14, 15, 32, 33, 34,
35, 36, 43, 66, 112, 113,
135, 136, 138, 139, 140,
160, 170, 175, 178, 186
Mașkin, N. A. 175
Maurer, G. 136
Mărculescu, Oct. 172, 173
Menandru 87, 88
Messia Pudentilla 132
Mezi 148
Mihailov, G. 180
Mihăescu, G. 173
Mihăescu, H. 119, 120, 182
Moesia 12, 46, 48, 49, 50,
99, 117, 171
Moesi 76, 169, 171
Moldova 9, 22, 155

Momigliano, A. 32, 52, 66,
166, 168, 170, 183
Mommmsen, Th. 14, 45, 97,
100, 162, 166, 168, 173, 174
Murnu, G. 166
Mușat, M. 12, 163

N

Nania, I. 170, 174
Naum, T. A. 167, 169, 176,
179
Nawijn, W 180
Nero 26
Nestor, I. 14, 34
Nicolăescu-Plopșor, C. S. 84
Niculiță, I. T. 164
Niederle, L. 104, 174
Nistru 20
Numa Pompilius 101, 174
Numidia 149

O

Ocnîța 154, 165
Odriși 66
Olbia 20, 24, 25
Orgetorix 108
Orlovka-Cartal 154
Oroles 21, 22, 23, 37, 38, 39
Orosius 56, 57, 58
Ovidius 72, 92

P

Pacorus 117
Palanque, J.-R. 164, 165
Panaiteescu, P. P. 135, 176
Pangaios 82
Paști 149, 151
Parția 156
Patsch, C. 45, 168
Pârvan, V. 4, 5, 13, 17, 22,
26, 28, 40, 44, 45, 46,
52, 61, 70, 75, 88, 162,
163, 165, 166, 168, 169,
170, 171, 173, 176, 184
Perdiccas al III-lea 54
Peretz, I. 124, 177
Pericles 112

Perși 148, 151
 Petrescu-Dîmbovița, M. 163,
 164, 174
 Petrus Patricius 58
 Pettazzoni, R. 82, 85, 172,
 174
 Philipon, Ed. 169
 Piatkowski, Adelina 164,
 173
 Piatra Craivii 153
 Piatra Roșie 84, 120
 Piefigi 151, 152
 Pieporus 28
 Pilleati 60, 61, 62, 63, 79,
 106
 Pilophoroi 107
 Pippidi, D. M. 15, 35, 36,
 45, 47, 114, 115, 119, 120,
 121, 162, 165, 166, 167,
 168, 170, 171, 172, 174,
 175, 176, 179, 182, 184
 Piroboridava 9
 Pisani, V. 163
 Pitagora 71, 81, 82
 Platon 94, 115
 Plautius, Silvanus Aelia-
 nus Ti. 8, 12, 44, 47, 48,
 49
 Pliniu cel Tânăr 117, 118
 Plutarh 174
 Poiana 9, 155
 Polovraci 153
 Pompei 24, 25
 Pontus 38, 149, 150
 Popescu, V. C. 147, 182
 Popov, D. 166
 Porumbenii Mari 154
 Poseidonios 76
 Posener, G. 172, 173, 174
 *Potulata 152
 Potulatensi 151, 152
 *Pre(?)dava 152
 Predavensi 151, 152
 Preisigke, Fr. 120, 176
 Protase, D. 165
 Prusas 149
 Ptolemeu (geograf) 21,
 140, 151, 154

R

Ranovici, A. B. 30, 31, 166
 *Rataca 152
 Ratacensi 151, 152
 Rawlinson, G. 148
 Răcățiu 155
 Reinhold, M. 45, 168
 Rhemaxos 11
 Rhesos 82
 Ritterling, E. 168
 Roesler, E. 12, 162, 172,
 177
 Roesler, R. 99, 174, 177
 Rohde, E. 82, 170, 172
 Roma 24, 26, 28, 56, 112,
 113, 125, 155
 Romanovskaia, M. I. 164
 Rostovtzeff, M. I. 13, 30,
 33, 66, 125, 126, 128, 162,
 166, 170, 175, 177, 184
 Roxolani 44, 45, 46, 47, 48
 Russu, I. I. 19, 41, 42, 61,
 70, 71, 81, 82, 97, 119,
 120, 162, 163, 164, 165,
 167, 169, 170, 171, 172,
 173, 175, 176, 178, 179,
 180, 184
 Rusu, M. 84

S

Sabazius 82
 Saldensi 151
 Salmoxis 71
 Sargedava 22, 23
 Sargetia 118
 Sarmați 49
 Sarmizegethusa 74, 83, 84,
 109, 119, 144
 Sauneron, S. 172
 Sărățel 154
 Scandinavia 19
 Schuhl, P. M. 173
 Schwarz, Chr. 46
 Sciți 61
 Scorilo 26, 40, 43, 44, 50,
 54, 55, 99, 158, 161, 185,
 188
 Seleucos I 31
 Senn, A. 163
 Sensioi 151

- Seuthes 66, 97, 117
 Sicilia 114
 Simeonov, B. 163
 Simenschy, Th. 163
 Siret 9, 21, 155
 Sithalces 66, 97
 Skrijinskaia, E. K. 97, 173
 Sparta 115
 Speidel, M. P. 180
 Stahl, H. H. 135, 176, 178
 Stati, Ioana 173
 Stati, S. 173
 Strabon 22, 25, 38, 39, 40,
 48, 55, 56, 69, 75, 76, 78,
 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86,
 87, 88, 89, 91, 92, 100,
 101, 102, 116, 147, 152,
 167, 173, 179
 Stratanovski, C. H. 147,
 179
 Struve, V. V. 175
 Suceveanu, Al. 178
 Suetonius 169
 Suidas 41, 57, 119, 120, 151
 Suret-Canale, J. 175
 Susagus 117, 118
- Ş**
 Ştefan, Gh. 181
- T**
 Tacitus 26, 48, 49, 57, 58,
 136, 137, 149
 Tanaşoca, N. S. 182
 Tarabostes 60, 61, 62, 63,
 64, 65, 66, 67, 68, 101, 107,
 109, 110, 149, 159
 Tardieu, A. 147, 179
 Terentius 115
 Tettius Iulianus 62
 Teurisci 151
 Thieme, P. 163
 Thucydides 65, 170
 Tiasum 152
 Tilişca, A. I. 153, 154
 Tisa 20
 Tiseşti 159
 Titus Livius 22, 174
- Tocilescu, Gr. 4, 13, 20, 37,
 61, 62, 65, 66, 67, 71, 75,
 82, 108, 110, 123, 124, 128,
 129, 162, 163, 164, 166,
 167, 169, 170, 171, 172,
 174, 175, 176, 177, 178
 Todorovič, J. 164
 Tomis 78
 Toxaris 61
 Traci 115, 169
 Tracia 82, 117, 120, 149,
 150, 156
 Traian 26, 28, 41, 60, 103,
 105, 106, 107, 117, 149,
 153
 Transilvania 22
 Trogus Pompeius 22, 37,
 39
 Tudor, D. 170, 176
- U**
 Ubicini, A. 12, 169
 Urali 18
 Utcenko, S. L. 179
- V**
 Vaillant, J. A. 12
 Vanius 149
 Vanţ-Stef. Felicia 147, 167,
 179
 Vasilescu, M. 163
 Vegetius 64
 Veliko Tîrnovo 20
 Vercingetorix 156
 Vergilius 72, 92, 93
 Vespasian
 Vezina 62, 63, 80
 Vilan-Unguru, Janina 127,
 174
 Visy, Z. 164
 Vollmer, Fr. 45, 46, 47, 48,
 168
 Vraciu, A. 163
 Vries, J. de 98, 108, 174
 Vulpe, Al. 74, 171
 Vulpe, R. 34, 45, 54, 90, 94,
 104, 132, 144, 147, 162,
 163, 164, 165, 168, 169,
 171, 173, 174, 178, 179,
 182, 184

W

Westermann, W. L. 175

Winkler, I. 180

X

Xenofon 117

Xenopol A. D. 75, 170, 171,
173

Xiphilinus 57

Y

Yoyotte, J.

Z

Zalmodegikos 11

Zalmoxis 69, 70, 71, 72, 73,

74, 75, 77, 78, 80, 81, 82,

83, 85, 91, 93, 94, 95, 96,

97, 170, 171, 172

Zalmolxis 82, 170, 171, 172

Zamolxis 39, 71, 81

Zargidava 21, 22, 23

Zatea 154

Zeuta 97

Ziais 28

Zibythides 61, 62

Zlatkovskaia, T. D. 145, 179

Zonaras 63, 117, 118

Zub. Al. 165

INDICE DE NUME GRECEȘTI

A

Αρχή 55, 147, 148, 160, 180,
187

B

Βασιλεύς 150, 151

Γ

Γόης 75

Δ

Δημοσία 167

Διαδεξανενοι 55

E

Εταῖροι 63

I

Ιερεὺς 75

K

Καπνοδοται 75, 76, 171

Κομῆται 103, 104, 149, 159,
187

Κόσων 154

Κτίσται 75, 76

Κωγαίονον 80, 83, 85, 172

Κωμῆται 104

M

Μόναρχος 149, 180

O

Οικετα 119

Οικετία 119, 120

Π

Πλεῖστοι 75, 76, 130

Προλισταί 75, 130, 171

Contents

	Preface	5
	Introduction	10
Chap. I	Political background. Generalities	18
Chap. II	Royalty	29
Chap. III	Tarabostes	60
Chap. IV	Sacerdocy	69
Chap. V	KOMHTAI — Capillati	103
Chap. VI	Slaves and captives	111
Chap. VII	Property relations	122
Chap. VIII	State	142
	Conclusions	158
	Notes	162
	Abbreviations	182
	Summary	185
	Index	189

CUPRINS

	Prefață	5
	Introducere	10
Cap. I	Cadrul politic. Generalități	18
Cap. II	Regalitatea	29
Cap. III	Tarabostes	60
Cap. IV	Sacerdoțiul	69
Cap. V	KOMHTAI-capillati	103
Cap. VI	Sclavii și captivii	111
Cap. VII	Relațiile de proprietate	122
Cap. VIII	Statul	142
	Concluzii	158
	Note	162
	Lista abrevierilor	182
	Summary	185
	Indice	189

3 881

Redactor : VICENTIU DONOSE

Tehnoredactor : MIHAI BUJDEI

Apărut 1984. Format 54 x 84/16. Coli tipo 12,50
Bun de tipar la 15.03.1984.
Editura Junimea, strada Gheorghe Dimitrov 1
IAȘI—ROMÂNIA

Tiparul executat sub comanda nr. 5717 la
Intreprinderea Poligrafică Galați
B-dul George Coșbuc nr. 223 A
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

